

Ёркин АБДУЛЛАЕВ

ФАРЗАНД ТАРБИЯСИ ВА ОСУДАЛИК

88.5
А-15

4та

МАЪРИФИЙ-ОММАБОП ТУРКУМ

Ёрқин АБДУЛЛАЕВ

**ФАРЗАНД ТАРБИЯСИ
ВА
ОСУДАЛИК**

7 сир

Иккинчи жилд

ТОШКЕНТ – 2022

УЎК: 37.018.74

КБК 60.5

A 15

Ё. Абдуллаев. Фарзанд тарбияси ва осудалик. 2 жилд.
7 сир. – Т.: „Fan va texnologiyalar nashrioyt-matbaa uyi“, 2022.
344 б.

Масъул муҳаррир

Шайх Абдулазиз Мансур – Ўзбекистон мусулмонлари
идораси раис ўринбосари

Тақризчилар

Муҳаммад Куронов – педагогика фанлари доктори, профессор

Зиёдулла Давронов – фалсафа фанлари доктори, профессор

Обиддин Маҳмудов – Ўзбекистон халқ таълими аълочиси

Фарзанд тарбияси... Шаклан жуда жўн ва оддийгина сўз бирикмаси бўлса-да, моҳиятан бу юмуш ўта жиддий ва мураккаб вазифадир. Одамзод яратилиб, онгли ҳаёт кечира бошлабдики, бу масала ниҳоятда долзарб ва ўта нозик мавзу бўлиб келмоқда.

Ушбу масалага бағишланган мавжуд адабиётларда ё дунёвий, ё ухровий илм нуқтаи назардан ёндошилган.

Ушбу китобда фарзанд тарбияси илк бор буюк неъмат ҳисобланган осудалик тинчлик, хотиржамлик билан боғланган ҳолда ҳамда дунёвий ва ухровий илмлар уйғунлигида ёритилган. Зеро ҳар иккала илмнинг мақсади битта – таълим-тарбиядир.

Ушбу китоб, тарбиянинг ана шу жиҳатлари ҳақида

ISBN 978-9943-8759-4-4

© Ё. Абдуллаев, 2022

© „Fan va texnologiyalar nashrioyt-matbaa uyi“, 2022

*“Бу ёруғ дунёда ҳаёт бор экан, оила бор.
Оила бор экан, фарзанд деб аталмиш
бебаҳо неъмат бор. Фарзанд бор экан,
одамзод ҳамиша эзгу орзу ва интилишлар
билан яшайди”.*

Ислом Каримов

IV ҚИСМ.

ТАРБИЯ УСУЛЛАРИ

XII БОБ

СИЗ ТАРБИЯНИНГ ҚАНДАЙ УСУЛИНИ ҚЎЛЛАГАН БЎЛАРДИНГИЗ?

Замон ўзгариб туради. Фиръовн эҳромларининг кираверишидаги деворга шундай ёзувлар ёзилган экан: “Ҳозирги ёшлар бузилиб кетаяпти”. Демак, уч минг йил олдин яшаган одамлар назарида ҳам ёшлар тарбияси бузилгандай бўлган. Ҳозир ҳам шундай. Албатта, биз ёшларни айблашимиз мумкин: биров у дейди, биров бу дейди. Шунда мен айтаман, тўхтанг, бу ёшлар кимнинг боласи, бизнинг боламизми? Ёмонликларни уларнинг ўзлари ўрганаётгани йўқ-ку, шундай туғилгани йўқ-ку! Агар уларнинг тарбияси ёмон бўлса, демак, биз ёмонмиз. Демак, тўғри тарбия беролмаяпмиз. Нега айбни ўзимиздан қидирмаймиз?

Ота-оналарнинг вазифаси фарзандини фақат дунёга келтириш эмас, келтирган дунёсига мос қилиб тарбиялаб бериши лозим. Замондан қатъи назар фарзанд эътиқодини, мафкурасини тўғри йўлга солиш ота-онанинг энг муҳим бурчидир. Шу сабаб ота-она Аллоҳнинг ҳузурида ҳам, ёруғ дунёда инсонлар олдида ҳам фарзандини тарбия қилган-қилмагани тўғрисида сура-лар экан. Тарбия кўрган фарзанд дунёда ота-онасига раҳмат, охиратда Аллоҳнинг ризосини олиб берар экан. Аксинча бўлса, ота-онасига жазо, кулфат келтиради.

Расулulloҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам муборак ҳадисларида: “Фарзандини ўз ота-онасини севадиган

қилиб тарбиялаган кишини Аллоҳ ўзи раҳматига олсин”, деб дуога қўл очганлар (Байҳақий ривояти). Фарзанд гўёки ёш ниҳол каби бўлиб, у қайси йўлга солинса, шу йўлга юради. Демак, фарзанд тарбияни қабул этар экан, у қайси йўлга мослаб, қайси усулда тарбияланса, шунга қараб кетади. Эътиқоди, мафқураси соғлом бўлган фарзанд ота-онага меҳрибон, раҳм-шавкатли, уларнинг хурматини ўз ўрнига қўядиган, ўз ватанига садоқатли, эл-юрт учун жонини фидо қиладиган, ватанпарвар бўлиб ўсади. Уни ҳеч ким тўғри йўлдан қайтара олмайди.

Имом Ғаззолий шундай дейди:

Фарзанд – ота-она қўлидаги омонат,
Қалби қимматли гавҳар каби тоза.
У мум сингари турли шаклга кириши мумкин.
Янги тупроқ сингаридирки, қандай тухум эксанг
шундай унур.
Яхшилик тухуми экилса, саодатга эришилур.

“Нима эксанг шуни ўрасан” мақолининг асл маъноси ҳам шунда.

12.1. ҲАЁТДА ЎЗ ТАСДИҒИНИ ТОПГАН УСУЛЛАР НАТИЖАЛАРИ

Ҳўш, тарбиядек улуғ вазифани амалга ошириш учун қандай усулларни қўллаш керак? Саволга жавоб беришдан олдин ҳаётда ўз тасдиғини топган айрим ҳолатларга эътибор берайлик (жадвалга қаранг).

Тарбияда қандай йўл тутган маъқул?

Т/р	Агар ўсмир ҳаёти давомида...	Натижада:
1.	Фақат танқидга дуч келса	У фақат қоралашни ўрганади
2.	Фақат низо ва зиддиятлар билан тўқнашса	У фақат қаршилик кўрсатишга кўникади
3.	Фақат камситишларга дуч келиб улғайса	У фақат қатъиятсизликни ўзлаштиради
4.	Фақат уялишга ўргатилса	У ҳар доим ўзини айбдордек ҳис қилади
5.	Фақат бағрикенглик билан учрашса	У ўзгаларга нисбатан сабрбардошли бўлишни ўзлаштиради
6.	Фақат кўллаб-қувватлашларни ҳис қилиб мустақил ҳаётга қадам қўйса	У бирдамлик, ҳамдардликни ўзида мужассамлаштиришга ҳаракат қилади
7.	Фақат мақтовлар билан рағбатлантирилса	У ҳар доим миннатдор бўлишни ўзлаштиради
8.	Фақат адолат билан тўқнашса	У адолатли ҳукм чиқаришни ўзлаштиради
9.	Фақат ишончни ҳис этиб яшаса	У ҳам доимо ишонч билдиришни ўрганади
10.	Фақат аъло хулқ ва одобни ҳис қилса	У ўзини ва атрофдагиларни ҳурмат қилишга мойил бўлади

11.	Фақат дўстлик билан тўқнашса	У бутун оламни севишга интилади
12.	Фақат адоват муҳитида ўсган бўлса	У жанжал қилишни ўрганади
13.	Фақат тергайверилса	У тентак бўлиб қолади
14.	Фақат танбеҳ берилса	Унинг бети қотади ва ҳ.к.

Бундай “агар” ларнинг яна кўпини қайд қилиш мумкин. Борди-ю “агар” ва “фақат” сўзлари аксинча бўлса-чи? Унда тарбиялаш олдидаги мақсадимизга эриша оламизми?

12.2. Ибрат

Бир донодан сўраб қолишди:

– Фарзандларингиз ҳаммаси одобли. Бошқа тенгқурларига ўхшаб такаббур эмас, исрофгарчилик қилмайдилар. Илмга юз тутишган. Бунинг сири нимада?

У жавоб қилди: – Уларни ёмон кўзлардан худо асрасин. Туғилганларидан бошлаб то ҳозиргача назоратим остида. Мактабга борганларида бир ёки икки гумма (пирожки)га етадиган пул бердим, ортиқча пул бермадим. Талаба бўлганлари эса ўз нафақасига яшадилар, холос. Катталарининг эски кийимларини кичиклари кийишади. Олий ўқув юртларига кирганларига янги кийим олиб бердим.

Болаларимнинг ҳаммасини тенг кўрдим. Ортиқча шўхлик қилишса, оила доирасида қабул қилинган тартибдан чиқишса, адолатли жазо берганман. Фақат тўғри гапиришни талаб қилганман. Ўзим ҳам ортиқча эркаламадим, онасига ҳам бундай қилишга йўл қўймаганман. Уларни кўпроқ китоб ўқишга жалб қилганман.

Борига кўниб яшашга ўргатдим, чунки ўзим умрим бўйи шундай яшадим. Ота-она билан болалар ўртасида доимо ўзига хос масофа бўлишга амал қилдим. Болаларимни берган топшириқларимни бажаришга мажбур қилганман ва натижасини текширганман ва ҳоказолар.

Ана, диққат билан эътибор беринг, боланинг кўнгилагидек одобли, ахлоқли қилиб тарбиялашнинг негизида нима ётар экан. Бу ерда юқоридаги ёндашувларнинг ҳар иккала жиҳатига эътибор берилган, яъни биргаликда соғлом мутаносиблик яратилган. Қуйида ана шу мутаносибликларнинг нисбатлари ҳақида.

Бу дегани “бир медалнинг икки томони” ёки “таёқнинг икки учи”. Бир томонини боссанг иккинчи томони кўтарилади. Мувозанат бузилади. Бола тарбиясида бу нима дегани? Бу дегани ўта қаттиққўллик болани ота-онадан бездириб, ўта меҳрибонлик болани талтайтиришга ва оқибатда ота-онага кулфат келтиришига сабаб бўлади.

Хўш, бундай ҳолатда ота-она қандай йўл тутишлари керак? Боланинг қайси бир жиҳатига нисбатан бу ёндашувларни қўллаш керак? Қайси нисбатда? Қайси бирига устуворлик бериш керак?

ҚАТТИҚҚЎЛЛИК ЁКИ МЕҲРИБОНЛИК УСУЛИНИ-МИ?

Бу дегани “бир медалнинг икки томони” ёки “таёқнинг икки учи”. Бир томонини боссанг иккинчи томони кўтарилади. Мувозанат бузилади. Бола тарбиясида бу нима дегани? Бу дегани ўта қаттиққўллик болани ота-онадан бездириб, ўта меҳрибонлик болани талтайтиришга ва оқибатда ота-онага кулфат келтиришига сабаб бўлади.

Хўш, бундай ҳолатда ота-она қандай йўл тутишлари керак? Боланинг қайси бир жиҳатига нисбатан бу ёндашувларни қўллаш керак? Қайси нисбатда? Қайси бирига устуворлик бериш керак?

13.1. Бош масала – интизом!

Ўз даврининг аҳли донишларидан бири катталар томонидан болаларга бериладиган меҳр-муҳаббатдан кейинги энг муҳим инъом интизомдир, деган экан. Чиндан-да, интизом киши хатти-ҳаракатларини маълум бир меъёрга солиб, хулқ-атворнинг шаклланишида муҳим ўрин тутди.

ҚОНУН МАҚОМИДАГИ ИНТИЗОМ

Германияда юз йилдан буён амал қилиб келинаётган бир қонун бор. Унга кўра болалар ёшидан қатъи назар ота-оналарига ёрдам беришлари лозим.

Масалан, бола 6 ёшгача фақат уйнаб юради.

6 дан 10 ёшгача ота-онасига баъзан идиш-товоқ ювиш, уйни тозалаш, дўкондан бирор нарса сотиб олиб келишга қарашади.

10 дан 14 ёшгача боғ ишларига кўмаклашади, ўзини ва бошқаларнинг пойафзалини тозалайди.

14 ёшдан 16 ёшгача автомашина ювади, боғ ва томорқада катталар билан тенг ишлайди.

16 дан 18 ёшгача агар ота-онаси ишда бўлса, ҳар ҳафтада бир марта уй кўтариб, тозалашни шарт.

* * *

“Хатти-ҳаракатлар одатга, одат характерга, характер тақдирга айланади” иборасини ёдга олсак, интизомнинг ҳаётимизга қанчалик таъсири борлигини англаш қийин кечмайди. Шунини инобатга олганда, ёнимиздаги кичкинтойнинг тартибсизлиги сезиляптими, бу биз катталарнинг унга ниманидир ўргатишимиз кераклигини англатади. Чунки айрим ҳолларда болалар ўзини ёмон тутса, гарчи баъзан шундай туюлса ҳам буни атайлаб қилмайди. Улар атрофдаги олам ҳақида билишга, ҳар хил хатти-ҳаракатлар турли оқибатларни келтириб чиқаришини англашга қизиқишади. Биз катталарнинг вазифамиз эса уларга бундай пайтларда, нима қилиш мумкин-ну, нима қилиш мумкин эмаслигини ўргатишдан иборат бўлади. Қолаверса, болага ёшлигиданоқ бу нарсалар тушунтириб борилганда, у кейинчалик ҳам ўз ақли билан шу нарсаларни тушуниб оладиган бўлади.

Яна ўша савол. Интизомли қилиб тарбиялашда болага нисбатан кўпроқ қаттиққўл ёки меҳрибон бўлиш керакми? Ота-онанинг таъсири қандай?

Тан олиш керак, ҳаётга, жамиятга эндигина кириб келаётган болага бизнинг ҳар бир таъсиримиз унинг ҳаётий тажрибаси сифатида жуда катта аҳамиятга эга

эканлигини биз кўпинча эътибордан қочирамиз. Кейинчалик бола гапиришни бошлагандан кейин биз унга “буни ол, буни олма”, деб гапиришимиз мумкин. Аммо хали гапиришни билмаган бола олдида қилмаслигимиз лозим бўлган ҳаракатлар, товушлардан ўзимизни тийишимиз лозимлигини кўпчилигимиз билмаймиз, билганларимиз унутамиз.

Ваҳоланки, болага айнан мана шу чақалоқ пайтида биз унинг иссиқ кийиниши, қаттиқ товушларга эътиборсизлиги, тартибсиз овқатланишларни ўргатсак ва бошқа шунга ўхшаш минглаб кўникмаларни унинг руҳига жойлаштириб улгурсак, кейинчалик бизнинг бирон айтган ёки буюрган ишларимизга у эътироз билдирса “буни қаердан ўрганди”, деб ўзимиз хайрон бўламиз.

ҒАРОЙИБ ТАЪСИР

Мутахассисларнинг кузатишларига кўра, гўдаклар саккизинчи ҳафтадан бошлаб онаси ва отасининг унга нисбатан бир-биридан фарқли равишда муносабатда бўлишини ҳис қила бошлайди. Уларнинг таъкидлашича, она тарбиясининг таъсири инсон ҳаётида қанчалик муҳим роль ўйнаса, оталар тарбияси ҳам шунчалик муҳим ва зарурдир.

Одатда, ўзбек оилаларида оталар қаттиққўлликлари билан ўзгача обрў-эътиборда бўлса-да, аслида улар энг меҳрибон, болажон ва оилапарвардирлар. Отанинг болакайларга нисбатан қилаётган ҳар бир хатти-ҳаракати ҳам ўзгача таъсир кўрсатади. Ҳатто манбаларда таъкидланишича, оталар томонидан бўладиган бу таъсир ниҳоятда фойдали бўлиб, боланинг отасидан бошқа ҳеч ким бунга эриша олмайди. Шу боис, қуйида бу таъсир қайси амаллар орқали болаларга етиб боришини кўриб чиқишга ҳаракат қиламиз.

ГАПЛАШИШ ҲАМ ФАРҚ ҚИЛАДИ

Оталари таъсирида ўсган болалар одатга кўра, анчайин мустақил, ўзига ишонган ҳамда ўқув муассасасида юқори баҳога ўқишга тайёр бўладилар. Оталарнинг бола тарбиясидаги иштироки болаларнинг ўзларига ҳам, оналарига ҳам наф келтиради. Аммо уларнинг болалар тарбиясига ёндашувидаги дастлабки фарқ оғзаки нутқда ҳам бир-биридан бошқача эканлиги кўзга ташланади.

Оналар, одатда, сўзларни соддалаштириб, болалари даражасида гаплансалар, оталар ўз нутқини ўзлаштирмайдилар. Онанинг усули муҳим мулоқотни енгиллаштиради. Отанинг усули боланинг луғат бойлигини кенгайтириш ва нутқ кўникмаларини мустаҳкамлашга тurtки бўлади. Бу эса ўз ўрнида, таълимдаги кейинги муваффақиятларнинг пойдевори бўлиб хизмат қилади. Оталарнинг сўзлашув услуби қисқалиги, бошқарувчанлиги ва аниқлиги билан фарқланади. Улар билинар-билимас юз-кўз ифодаларини тез-тез ўзгартириб, имо-ишораларни кўпроқ қўллайдилар. Бу эса болаларга қизиқарли туюлади.

ОТАЛАР ИНТИЗОМНИ ТАРБИЯЛАЙДИЛАР

Улар кўпроқ тартиб-қоидаларга риоя этиш масъулиятини қайд этадилар. Оналар эса ўзаро муносабатлар асосида ҳамдардлик, ғамхўрлик ва кўмакнинг муҳимлигини таъкидлайдилар, боланинг кулоқ тутмаслигига нисбатан хушфەъл ва раҳмдиллик билан ёндашадилар. Бундан фарқли равишда эса, оталар фарзандларига бирор ишни бажариш давомида интизомга амал қилишни таъкидлаб, тартиб билан уларнинг бажарилишини талаб қиладилар. Оқибат, болалар ўз ишларининг натижаси уларнинг пухталики билан амалга оширган хатти-ҳаракатларига боғлиқлигини ўрганиб борадилар.

Одатда, оталар ўз болаларини нисбатан кенг оламда кўрадилар. Оналар эса бутун оламни ўз болаларида кўришга мойил. Масалан, улар болаларига хавф туғдириши мумкин бўлган нарсаларни доим эътиборда тутсалар, оталар, гарчи уларни ҳам шу нарсалар ташвишлангирса-да, фарзандларини атрофидаги оламда нималар кутаётганига тайёр бўла оладими-йўқми, деб кўпроқ реалликка тайёрланишига ёрдам берадилар. Оналар бу вақтда ўз болаларини ҳимоя қилишга уринадилар. Аммо шуни ҳам таъкидлаш жоизки, мазкур ёндашувларнинг ҳар иккаласи ҳам умумий олиб қаралганда зарурий бўлганлиги боис, биргаликда соғлом мутаносибликни яратади.

ЎЙИНЛАРИ ШОВҚИНЛИ БЎЛАДИ

Оталар, одатда, фарзандлари билан бирга бўлган пайтларда турли ўйинларни ўйнашга ҳаракат қилсалар, оналар уларга ғамхўрлик кўрсатадилар. Оталарнинг болалари билан ўйини анчайин шовқинли кечади. Оналар болаларини бағрига босиб мулоҳимроқ бўлсалар, оталар рақобатни қувватлаб, хавфсизликни таъминлайдилар.

Болаларга оналарнинг мулоҳимлиги қачалик зарур бўлса, оталарнинг шовқинли ўйини ҳам шунчалик зарур. Чунки юқорида айтиб ўтганимиздек, ота ҳам, она ҳам биргаликда болаларнинг хавфсизлиги ва ишончини таъминлайдилар.

Бундан ташқари, тадқиқотларда оталарига нисбатан илиқ муносабатда бўлган болаларда ақлий имконият икки баравар кўплиги, 20 ёшгача бўлган даврда фарзандли бўлиш эҳтимоли 75 фоизга камлиги, қамокқа тушиш имконияти 80 фоизга пастлиги, руҳий зўриқиш ҳолатларига эса икки баравар кам тушиши кузатишган.

УНУТИЛАЁТГАН ТАЪСИР

Афсуски, айрим оилаларда оталар болалар тарбиясини бутунлай оила бекалари – аёлларнинг иши деб билиб, буни тўлигича уларга топшириб қўйганлар. Яна айрим оилаларда эса, оталар фарзандлари тарбиясига улуш қўшадиган даврда фақат пул топиш ташвиши билан юришади. Ҳатто улар орасида фарзандлари билан ҳафталаб, кунлаб суҳбатлашмаган оталар ҳам бор.

Хулоса ўрнида эса биз мавзунинг бошқа жиҳатлари билан боғлиқ яна айрим мулоҳазаларни билдирган педагог, олти нафар фарзанднинг отаси Турсунпўлат Элчиевнинг фикрларини келтиришни ҳам жоиз деб билдик:

– Бугун ёшлар ахлоқида кузатилаётган айрим енгил-елпи ҳаракатларнинг юзага келишини оталарнинг ўз болаларига нисбатан биров қаттиққўлликни унутган ҳолда муносабатда бўлишлари ҳам сабаб бўлмоқда. Оталар болалар оламига кириб келаётган таъсирларга нисбатан мустаҳкам ҳимоя кўрғони бўлиб, айрим пайтларда уларнинг ўткинчи қизиқишлар асири бўлиб қолмасликларига ҳам масъулдирлар. Бу масъулликни ўз маромида адо этишни эса, улар бугун фарзанди кияётган кийимини таъқиқлашдан олдин, яъни фарзандини болалик палласиданоқ ўзбекона руҳ ва хушахлоқ сифатлар билан безантириб боришдан бошлаши лозим. Бу эса, оталарнинг кичкинтой фарзанди билан қай оҳангда сўзлашиши, қандай ўйнаши, ҳатто у билан биргаликда нималарни муҳокама қилиши каби энг оддий вазифаларга нисбатан ёндашуvidан бошланади.

Мақоладан келиб чиқиб хулоса ўрнида,

Гап келди: Қаттиққўллик – бу хайрихоҳлик ва босиқлик билан талабчан бўлишдир. Фарзанд тарбиялашда, отанинг қаттиққўллиги доимо қўл келган. Бу бола онгида “хоҳлаган ишимни қиламан”, деган фикрнинг тугилмаслигига замин яратади. Бола қаттиққўллик, ҳадеб тергайверишлардан ҳам безиб кетиши мумкин. Яхшиси, фарзанд билан дўст тутинмоқ керак. Бу унинг учун кенг имкониятларни яратади, яъни ўз отаси билан дўстлардек эркин муомалада бўлиши ва кечинмалари билан ўртоқлашиш ота ва ўғил муносабатини янада яқинлаштиради. Педагогик манбаларда ҳам бу ҳақда жуда чиройли далиллар келтирилган. Масалан, энг аввало, фарзандига унинг ёшига қараб муомала қилиш, боланинг ёши улғайиб борган сари унинг шу ёшдаги ҳис-туйғулари билан ўртоқлашиш ва унга қўмақдош бўлиш кераклиги ҳақида гап боради. Бу, албатта, фарзанд тарбияси давомида унинг ўзига бўлган ишончини мустаҳкамлайди. Болада уйғонган бу ишонч туйғуси уни ёмон ишлар қилишдан сақлайди.

Шу маънода машҳур педагог Сухомлинский: “Энг аввало, бола юрагининг ҳаяжонини тушуниш керак. Боланинг аҳволини тушуниш, унга ҳамдари бўлиш, мадад бериш керак. Кўпинча, ҳамдардлик, раҳмдиллик, чин кўнгилдан гаплашиш боланинг дилига хуш келадиган энг яқин ёрдам бўлади. Бепарволик, лоқайдлик эса боланинг дилини ларзага солади”, деганда қанчалар ҳақ эди.

СИЗ ҚАТТИҚҚҰЛ ОНАМИСИЗ?

Бу саволига Ҳинд актрисаси Жая Баччан қуйидагича жавоб беради:

“Жудаям. Лекин бунинг сабаби болаларимнинг бепартиб ва тарбиясизлигида эмас. Уларни оддий она фарзандлари қатори қатта қилдим, ота-онасининг бойлиги ва шухратидан фойдаланишларига йўл қўймадим. Тўғри, улар кўпинча ОАВ эътиборида бўлишарди. Мен уларга бундай талтаймаслик кераклигини уқтирардим. Мана, энди фарзандларимнинг камолини кўриб ўтирибмиз...”

Ҳа, онада ҳам меҳрибонликни устун тутган ҳолда қаттиққўллик ҳам бўлиши зарур. Чунки фарзандларимизга қаттиққўл бўлсақ, унга ҳам, бизга ҳам фойда. Қаттиққўллик меъёрида бўлса, янада кўркем. Фарзандингиз талтайдими, уни ўз вақтида жиловини тортинг. Жилов буш бўлса, фарзанд бебош бўлиши турган гап. Ота-она бир тараф бўлса, фарзандни йўлга солиш осонроқ. Акс ҳолда... Ўзинг асра!

Ҳаётий воқеа

13.2. Қаттиққўллик бўлмаса

“Мен – онаман, оламда энг улуғ зот ҳисобланувчи мунис онахонларнинг бириман. Ҳеч қачон ўғлимнинг ёмон бўлишини истамаганман. Исташим мумкин ҳам эмас, бу ақлга сиғмайди. Лекин меҳрибон ва ғамхўр сиймосида боламга хоҳлаган нарсасини муҳайё, ўзини эса тўпаи-тўтиё қилаверибман-у, буни бола қони сингдиrolмаслигини ҳис этмабман. Ҳа, энг муҳимини унутибман: жуда бери бўлса ота-онасичалик ҳаёт кечирар, давра-даврон сурар, дебман. Мутлақ янглишибман, кечирилмас хато қилибман.

Тўғри, ўғлимни ўз жонимдан ҳам ортиқ сўйдим, чунки у биггагинайди. Оғзимдан тушгандек еру кўкка ишонмадим, пўпалаб катта қилдим. Тилимда бол бергандим, унга оғу бўлиб сингибди, яъни боламини ўз ихтиёрим билан балага айлантириб олдим. Англаб етганимда эса кеч қолдим, менинг поездим алақачон кетиб бўлганди. Мана энди “пушаймонлар ўшал кундир” келди, пичоқсиз сўйилиб, қунда бир бор ўлашман. Тириклайин гўрга тикилдим, бу фарзандини тўғри тарбиялай олмаган она – мен учун чинакам дўзах азоби, менинг фожиам.

Сизнинг хукмингизга ҳавола этаётганим – булар ўғлимнинг турмадан менга – ўз онасига ёзганлари – ўлганим устига чиқиб тепганлари, буни менга бир журналист йигит келтириб берди. Нима учун? Нима мақсадда, билолмайман. “Сиз монелик қилмасангиз, газетда ёритамиз”, деди. Дард устига чипқон. Уни бир умр сир сақлашим мумкин ва сизга маълум қилиш-қилмаслик ихтиёри ўзимда эди. Кўнглимга келиб қолди: ҳеч бир бандаи мўмин мендақа бахтсиз бўлмасин, бошқа бирон она ҳозирги аянчли ҳолимга тушмасин, ўғли ё қизидан мана бунингдек “Аламнома” олмасин. Бунинг учун шу тобдан, бирон сония ҳам пайсалга солмай бош қотирсин, онанинг бурчи факат туғиш, шоҳона едириб-ичириш, бутлашгина эмас, энг аввало, элу-юртга муносиб ўғил-қиз, ватанга эътиқоди бутун фуқаро қилиб вояга етказишдан иборатлигини билсин. Мен-ку кеч қолибман, улар улгурсин, ёш ва бўлажак оналарда бу имкониёт юз фоиз. Худди шу сабаб буни ёритилишига қарши бўлмадим.

Ўғлим шуларни ёзиб, тўғри қилганми-йўқми, бу мен учун аҳамиятсиз. Ким уни, ким мени ёклайди, барибир. Ундан ранжишга асло ҳаққим йўқ, ўзим қилган ош. Танамда токи жоним бор, токи ақлим шуу-

рини йўқотмай юрагим ураркан, у менинг ўғлим бўлиб қолаверади, бағрим ҳамиша очик. Чунки мен – онаман. Ҳеч бир зот, ҳеч бир тадбир оиламизнинг аввалги обрў-эътиборини тиклаб, шаънини оқлаб беролмаганидек, афсус-надоматларим тарбиядаги тузатиб бўлмас хатоимни хаспушлаёлмайди. Менинг эндиги эзгу тилагим ўғлим мажбурий хизматини соғу саломат ўтаб келса ва бундан буён одамона ҳаёт кечирса бас. Одамлар, қолгани сизнинг ҳукмингизга ҳавола.

Салима Жўраева

Ая, ўн учинчи декабрда ёзган хатингизни олдим. Менга ўхшаганларнинг уйдан хат олиши сўнган руҳ-у чўккан кўнгил учун сал бўлса-да мадад, далда эканлигини илк бор ҳис этдим. Саломдан сўнг аҳволотимни сўрабсиз. Раҳмат. Лекин қамоқда ётганнинг руҳий аҳволи ҳар қалай очикда юрган одамникига ўхшамайди, буни ўзингиз яхши биласиз. “Янгиликлардан ёз”, дебсиз. Қизиқ, қанақа янгилик? Умуман, бу ерда қанақа янгилик бўлиши мумкин? Байконур ё чегара эмаски, турфа саргузаштлар содир бўлиб турса. Эрталаб ишга чиқилади, кечқурун қайтилади. Мендақа йўлини йўқотганлар келиб туради, муддати тугаганлар кетади. Шуми янгилик?

Хатда дадам билан ўзингиз тинч ва соғ-саломат юрганликларингизни ёзибсиз. Ахир сизлар тинч бўлмай, мен тинч бўламанми?! Менга анчайин ачинибсиз, койибсиз ҳам: “...Ўзингаям жабр қилдинг, бизгаям. Ўғлим, сен тенгилар ўйнаб-кулиб, мазасини қилиб юришибди. Сўзларимга қулоқ осганингда, балки шундай бўлмасди. Ёш туриб...”

Сўзингиз тўғри, ҳақиқатан ўзимга-ўзим қилдим. Ҳеч ким мени бу аҳволга солиб қўйгани йўқ. Ростдан ҳам мен

тенгилар... Эсласам, хўрлигим келади. Улардан қаерим кам эди? Нега энди шу кўйга тушиб қолдим? Нима учун ёшлик бебошлиқларим, балоғат ибтидоси қамоқ билан тугади? Бу хўрликми ё кўрлик?

Очигини айтсам, бунга ўхшаш саволлар мени ҳар кун иштиробга солади. Сира пишмаган бу бошим говаб кетади, гоҳида қўзаб қўйилган ари уясини эслатади. Хаёллар исканжасида тўлганаман, хом сут эмган бандалигимдан куюнаман. Ақлим бутун, тўрт мучам соғ бўла туриб, шундай аҳволга тушганимдан виждонан эзиламан. Лекин фойдасиз, фойдасизлигини билиб, тагин баттар эзиламан...

Хулоса ўрнида,

Гап келди: Она болага нисбатан ортиқроқ меҳрибонлик кўрсатиши табиий, чунки у нуридийдасини тўққиз ою, тўққиз кун қорнида, икки йил қўлида, бир умр қалбида беминнат кўтариб юради.

Давраларда ўзимизнинг болажон халқ эканлигимизга урғу беришни яхши кўрамыз, ҳатто бу билан ғурурланамиз ҳам. Лекин калтакнинг икки учи бўлганидек, ана шу “болажон” ликнинг замирида ётган аччиқ ҳақиқатлардан баъзан кўз юамиз. Ўзимиз емай, ичмай, киймай боламизга едирамиз, ичирамиз, кийдирамиз. “Биз кўрмадик, болаларимиз кўрсин”, деб ўзимизнинг хатти-ҳаракатларимизни оқлаб ҳам қўямиз. Кичкиналигида яхши еб-кийиб юрган бола, катта бўлгани сайин янада яхшироқ еб, яхшироқ кийинишни хоҳлаши аниқ-ку! Шу тариқа, биз ўзимиз истамаган ҳолда фарзандимизни инжиқ, тантиқ, худбин кимсага айлантириб қўямиз. Ва бир умр унинг жазосини тортамыз, яъни баъзи фарзандларга қанчалик кўп меҳр-у муҳабба-

тингни багишлайверсанг, келажакда уларнинг фақат заҳар-зардобини ичасан, холос.

ЛАТИФА

“Афандининг бузоғи ечилиб кетиб, ҳовлидаги экинларни пайҳон қилиб ташлабди. Боғлаб қўйай деса, бузоқ сира тутқич бермабди. Шунда Афанди қўлига таёқ олиб, оғилда турган сигирни ура кетибди. Бу ҳолни кўрган хотини Афандига дебди:

– Жимгина турган сигирда нима гуноҳ, аёвсиз савалаяпсиз?

Афанди жавоб қайтарибди:

– Ҳамма айб сигирда, негаки боласини нуқул ялаб-юлқайди, мана бунақа пайтда жим туради. Бузоқнинг бебош бўлиб кетишига сигир сабабчи!”

Қиссадан хисса шуки, агар ота-она қаттиққўлликни меърида қилиб фарзандни тарбияласа, у жамиятга, атрофдагиларга наф беради. Ота-она фарзандини интизомли, одоб-ахлоқли қилиб тарбияласа, унга қуёш ҳадя қилгандек бўлади. Қуёш эса ҳаммага нур сочади.

13.3. Ўта қаттиққўллик

Қадимги спартакликлар ўз фарзандларининг тарбиясига ўта қаттиққўллик билан ёндашган. Жумладан, ҳар бир эркак ўз оиласида туғилган янги ўғил болани оқсоқоллар ҳузурига олиб бориши лозим эди. Бола соғлом бўлса, оқсоқоллар уни тарбиялашга рухсат берган. Мабодо мажруҳ ёки заиф бўлса, уни жарликка улоқтириб юборардилар...

Ўғил болалар етти ёшга тўлганида уларни махсус ҳарбий мактабга олиб кетишган. У ерда оғир шароит-

да яшаб, жисмонан чиникиб, чидамли бўлишни ўргандилар. Мактабларда ўқиш-ёзишга катта эътибор берилмай, асосан, ҳарбий машқлар биринчи ўринга қўйиларди. Ўқувчилар катталарнинг буйруғини сўзсиз бажариши, улар рухсат берганидагина оғиз очиши мумкин эди. Шу боис бўлажак аскарлар қисқа ва аниқ гапиришга ўрганган. Спарта давлати Лаконикада жойлашгани учун (ҳозирги Юнонистон ҳудуди) бундай сўзлашув услуби лаконик нутқ деб аталган. Лаконик нутқ деб қисқа, лўнда ва равшан нутққа айтилади. Бу иборанинг негизи қадимги Спарта давлати тарихига бориб тақалади. Масалан, спарталик она ўз ўғлини урушга кузатар экан, унинг қўлига қилич ва қалқон тутқазиб, “қалқон билан ёки қалқонда қайт!” деб қолган.

Спарта аскарлари орасида қалқонни йўқотиш шармандалик ҳисобланган, жангда қахрамонларча ҳалок бўлган аскарларнинг жасадини эса қалқонда кўтариб келишган.

13.4. ОТАНИНГ ҚАТТИҚҚЎЛЛИГИ ЁМОНМИ?

Урф-одатларимизга кўра бошқа хонадонга узатилаётган қиз ота уйи остонасидан ўзга уйга қадам ташлар экан, отасидан ризолик сўрайди.

– Умринг узоқ, бўлсин, берган ош-тузимга розиман, борган жойингда тошдек қотгин, – дея бошига ун сепиб, ота узундан-узоқ дуо қилади.

Ҳа, ҳар бир қизнинг орзуси ҳам шу. Отасининг дуосини олиш. Бироқ отаси тирик бўлиб, бу вазифани тоғаси, амакиси бажараётганлар бўлса-чи?..

Бир куни бўйи етган хонадош қизлар оталарнинг қаттиққўллиги ҳақида баҳслашиб қолдик ва ҳар ким отаси ҳақида гапириб берди.

– Отам ташқаридан қараганда қаттиққўл, баджаҳлдай кўринади. Лекин у меҳрибон, ширинсўз. Бирор марта бизни урмаган. Уришмаган ҳам. Ёшлигимда арзимаган нарсалар учун синглим билан тортишиб қолсак, менга, болам, сен катта, синглинг кичик. Доим уни ҳимоя қилишинг, меҳрибон бўлишинг керак деса, синглимга опанг сендан катта, уни ҳурмат қилишинг лозим, дер эди. Отам менга буюк мақсадларимни амалга ошириш учун қанот бўлган, улар туфайли бугун Зулфия номидаги давлат мукофотига сазовор бўлдим, – дейди хоразмлик дугонам Фароғат Жабборова.

– Оилада 6 нафар қиз эдик, – гап бошлади Дилнавоз опа Жалилова. – Отам бизга жуда қаттиққўл эди. У кишининг сояларидан ҳам чўчир эдик. Бирор муаммомиз бўлса, онам орқали отамга етказардик. Этаги ерни ўпадиган, енги узун кўйлақларни кийиш ёшлигимиздан одатга айланган. Кейин отам ўтирган уйда сериал у ёқда турсин, кино ҳам кўролмасдик. Онамизга оддийгина маслаҳат солсак ҳам “бунга отанг нима деркин”, “отанг нима деса шу, болам”, деган жавобни олардик. 9-синфни битириш арафасида синфдошлар “Оқшом” уюштирдик. Онамга ҳар қанча зорланмай, отам у ерга боришга рухсат бермаслигини айтди. Шунда “нега отам бунчалар қаттиққўл. У кишининг ўрнида “юмшоқроқ” отам бўлганда эди, синфдошларим сафидан қолмасдим. Дугоналарим билан эркин бўлардим”, дердим баъзида.

Катта бўлгач, ҳаммамиз олий ўқув юртларига бир-бир ўқишга кирдик. Бугун отамнинг қаттиққўлликларини тушуниб етдим. Бир гал устозимнинг: “қизим сизни одобли, иболи қилиб тарбиялаган отангизга раҳмат”, деган сўзларини эшитиб кўнглим тўлиб кетди. Ўшанда сабабсиз йиғлаганимни англаб етдим. Университетимиздан менга берилган фахрий ёрлиқни қўлига олган отамнинг табассум югурган юзини кўрсангиз эди...

Шу пайт кўзим Лайло (исми ўзгарган)га тушди. Бир нуқтага термулиб, нималарнидир хаёлидан ўтказяпти. Нимадир демокка шайланиб оғиз жуфтлайди-ю яна тўхтайди. Отаси билан орасида нимадир бўлган, назаримда. У лом-мим демади, лекин ёмон воқеа бўлганлигини кўзлари айтиб турарди. Бир куни ахийри ёрибди.

Лайло бир йигитни ёқтириб қолибди. Отасининг шаҳарда обрўйи яхшигина экан, йигит ҳақида суриштира бошлабди. Кўп ўтмай бўлажак куёвининг ахлоқи ёмонлиги ва ҳатто қўли эгрилигини эшитиб қолибди. Сўнг уларнинг тўйига рози бўлмабди. Лайло эса ушбу гапларга ишонмай, шу йигитдан бошқасига тегмаслигини айтиб, оёқ тираб туриб олибди. Ота-бола жанжаллашиб қолибди.

– Тилимдаги дилимга кўчмасин қизим, – огоҳлантиради ота. Лайло бебошлик қилди. Муҳаббат кўзни кўр қилиб қўяр экан. Отасига қулоқ солмайди.

– Агар гапимни икки қилиб, шу йигитни десанг, сендан рози эмасман... Отанинг охирги гапи шу бўлди. Она эса аросатда. На нуридийдаси – қизи, на турмуш ўртоғининг тарафида бўла олади. Шундай қилиб тўй бўлибди...

Энди у суюқлиси ёнида. Бироқ ичини ит тирнайди. Ҳамма нарса етарли, тўй тўйдайд давом этипти. Аммо кўнгли тўлмагандай. Умрида бир марта тўй бўлса-ю, мурғаклигидан бошига кўтариб, нима деса шуни тутган, оқ ювиб оқ тараган отаси қудалар ичида кўринмайди. Олдинига қайнонаси келин-куёвнинг пешонасидан ўпди. Сўнг қайнотаси.

...Ҳеч бўлмаса онаси тўйга келар. Ҳарқалай амакисининг сояси кўрингандай бўлди. Безатилган столларга бирин-кетин ўтираётган холалари, янгалар, аммаларини кўриб юраги ҳапқириб кетди. Ойим келмадими? Ичидан эшитилар-эшитилмас садо чиқди. Йўқ! Муштипар волидаси кўринмайди. Шу пайт холаси қиз томонга

келиб, онасининг тоби йўқлигини, “юз очар” га келишини айтди. Қиз билади, меҳрибони бағритош отасининг юзидан ўтиб келолмаган. Энди отасига нисбатан нафрати қаттиқроқ уйғонди. Ҳали шундай турмуш курсинки, отаси айтган гапларига пушаймон бўлсин...

Тўйдан қайтаётганларнинг оғзида дув-дув гап. Отаси тирик бўла туриб, қизнинг бошига амакиси ун сепди-я!

Орадан кунлар ўтди. Лайло келин бўлиб тушган хонадон у кутгандек чиқмади. Тўйдан олдин сипо бўлиб кўринган йигитнинг найранглари кўпайди. Ҳар куни ичиб келадиган, жўравоз ўртоқлари билан кечгача қолиб кетадиган бўлди. Қайнотаси ҳам ароқнинг қулига айланиб улгурган экан. Оғзидан боди кириб, шоди чиқади. Пул сўраб, қайнонасининг сочидан тортади, судраб уради. Лайло учун бу манзара даҳшатли эди. Сабаби, 19 ёшга кирибдики, отаси ҳали бирор марта онасига қўл кўтармаган. Ҳатто ҳақоратламаган ҳам. Лайло ўзини худди кўрқинчли зиндонга тушиб қолгандек хис қилди...

Бир куни кечки пайт гўшангада китоб ўқиб ўтирса, қайнонасининг йиғи товуши эшитилди:

– Болажоним, жон болам, ўн гулингдан бир гулинг очилмай кетган боламо-ов!

Йиғи овозидан чўчиб кетган Лайло эшикка чиқди. Не кўз билан кўрсинки, куёвбола алвон ранга бўялган, жонсиз ётарди.

– Отамнинг қарғиши урганди, ўшанда, – кўёшини артади Лайло.

...Унинг сўзларидан кейин анчагача ўзимга келолмай юрдим. Ҳа, халқимизда “Ота рози, Худо рози” деган гап бор. Нима бўлганда ҳам ота ўз фарзандини жарликка итармайди-ку? Тўғри, баъзи дугоналарим отасининг қаттиққўллигидан нолишади. Лекин уларнинг борлигининг ўзи катта давлат эмасми? Бугун фарзандининг кўз

ўнгида қаттиққўл ота сифатида гавдаланган падар жи-
гарбондининг бахт-у камоли учун нималарга тайёр де-
майсиз. Тоғлардан-да баланд гурури, ори, азиз жонидан
кечиб фарзандининг омон қолишини сўраган оталарга
тарих неча бор гувоҳ бўлган.

“Қанийди, тўйимда ота уйимнинг остонасидан отам
бошимга ун сепиб, дуо қилиб кузатса”, деган армон қал-
бимда ётади. Баъзида дугоналаримнинг “отам ҳар бир
ишимни назорат қилади. Қаерга боришимни йўқлаб ту-
ради. Менга қаттиққўллик билан муносабатда бўлади”,
деган сўзларини эшитиб қолсам, қанийди менинг ҳам
шундай отам бўлса-ю, тергаб турса, қоқилсам суяб, зи-
мистон йўлларимни ёритса, деган хаёлларга бораман”.

Ёшлигида отасидан ажралиб қолган дугонам Маф-
тунанинг армонли гаплари эса бизни қуйидаги хулосага
ундади:

Нима бўлганда ҳам отамиз – оиламиз устун. Ҳар
қандай вазиятда биз фарзандлик бурчимизни унутмас-
лигимиз керак.

Хулқар ФАРМОН қизи

РИВОЯТ

Бир қиз қўшни қишлоқдан бир йигит билан тани-
шиб қолади. Улар бир-бирини ёқтириб қолишади. Қиз
йигитнинг оиласини текшириб-нетмай турмуш қуриш-
га рози бўлади. Катта тўй қилиб, янги ҳаётни бошла-
шади. Қиз ҳомиладор бўлиб қолади, лекин қайнонаси
билан келишолмайди. Кунлар, ойлар ўтиб, қизнинг
кўзи ёришига жуда оз вақт қолади.

Ўша кунларда нимадир бўлади-ю, йигит онасининг
гапига кириб, қизни уйдан ҳайдайди. Ҳомиладор қиз
эса қўшни қишлоқдаги ота-онасининг уйига тунда ки-
риб боради. Қизнинг отаси ҳам денг, эркаклик ор-ному-

си устунлик қилиб, воқеани суриштирмай-нетмай қизини ҳақоратлаб, “энди менинг уйимда туғмоқчимисан, ўз уйинга бор” деб кечаси уйдан чиқариб юборади.

Қиз бечора йиғлаб-йиғлаб, азоб-у уқубатда ярим тунда эрининг уйига қараб йўл олади. Икки қишлоқ ўртасидаги яйдоқ майдонда тўлғоқ кучаяди. Юришга мажол қолмайди, йиқилади. Қиш чилласи эди. Изғирин совуқда ётиб, у ҳушидан кетади ва бахтсиз ҳодиса рўй беради. Қиз ҳомиласи билан оламдан ўтади.

Мана, ўта қаттиққўлликнинг оқибати!

13.5. БОҒЧАДА ҚАТТИҚҚЎЛЛИК УСУЛИНИ ҚЎЛЛАШ МАЪҚУЛМИ?

Тарбиячи боғча болаларига қаттиққўллик кўрсатиши маъқулми? Борди-ю бола шўх бўлса, унда қандай йўл тутиш лозим. Қуйида шўх болани тарбиялашнинг 5 усулини келтирамиз.

Ўта шўх, тиниб-тинчимас болалар билан тил топиши тарбиячи ёки энагадан сабр-бардош талаб қилади албатта. Дутонангиз боласини бегоналар эплай олмаслигини билгани учун сизга топширган. Ўта фаол бола машғулот пайтида тинч, катталарнинг танбеҳисиз ўтира олмайди, сабабсиз кулиб, бошқа болаларнинг нарсасига тегиниб, халал беради. Унга қарата айтилган танбеҳ ва чекловлар ёрдам бериш ўрнига қайсарлик, кўз ёш ва жазавага тушиб йиғлаш ҳолатларини келтириб чиқаради. Бу ҳолатнинг сабаблари кўп. Биринчи сабаб: бола руҳий етилмаган, вақтида назорат қилинмаган. Бунинг оқибатида атрофдагиларга ачинмайдиган бўлиб қолган.

Иккинчи сабаб: бола эътиборсиз қолган ва энди шу йўл билан ўзига эътибор қаратиш мумкинлигини билади. Бундай бола билан ишлаганда, аввало, асабийлашманг, жаҳлингиз чиқаётганлигини кўрсатманг.

Хуш, тарбиядек улуг вазифани амалга ошириш учун қандай усулларни қўллаш керак? Саволга жавоб беришдан олдин ҳаётда ўз тасдиғини топган айрим ҳолатларга эътибор берайлик.

1

Ишни болани масъулиятли бўлишга чақиришдан бошланг.

2

Унга бақириш, жазолаш бефойда, чунки у одоб қоидаларини ўзлаштирмаган. Чекловлар уни фақат қўрқитиши мумкин.

3

Биринчи ўринда боланинг ишончига кириб олинг, унинг ҳаракатларини нега оқламаслигингизни мулоимлик билан тушунтиришингиз, ҳатто вақти-вақти билан “аразлаш” ингиз ҳам мумкин.

4

Асосийси, ўзгаришга ҳаракат қилаётгани учун мақтаб туриш лозим. Лекин у кўпи билан беш дақиқа одобли бўлиб туриши мумкин, кейин яна эски қилиғини бошлайди.

Гап келди:

Ота-она Аллоҳнинг бандаларига берадиган буюк марҳамати, раҳматидандир. Ота-онанинг аҳли солиҳ покиза инсон бўлиши болаларнинг бахти ҳисобланади. Аллоҳга беҳад ҳамду сано, шукрлар бўлсинки, биз беш нафар фарзанд (мен, Рўзи, Сафар, Ҳамида, Мавлуда)ларга ҳам Аллоҳ ана шундай аҳли солиҳ, фозил бўлган ота-онага фарзанд бўлиш бахтини насиб этди. Аллоҳ уларни раҳмат қилган бўлсин.

Отамиз, онамиз бизни тарбия қилиш учун энг кўп фидоийлик қилган ота-оналардан деб ўйлаймиз. Муболағасиз айтиш мумкинки, улар файласуф Арастунинг қуйидаги таърифига сазовор бўлган ота-оналардан деб биламиз: “Ота-она болани дунёга келтирганлари учун эмас, уни одобли, ахлоқли қилиб вояга етказганликлари учунгина олқишга сазовор бўла оладилар.”

Ҳақиқатан ҳам улар бизнинг тарбиямиз учун буюк хизматларни қилишган. Биз ёш бўлганмиз, билмаганмиз, энди секин-секин билдикки, ота-онамиз икковлари оиладаги тарбия борасидаги вазифаларни тақсимлаб олишган эканлар. Онамиз бизга раҳм-шавқат кўрсатиш юкини бўйниларига олган бўлсалар, отамиз бизга нисбатан талабчан бўлиш вазифасини гарданларига олган эканлар. Ана шу икки нарсадан ўртача бир ҳолатдан келиб чиқиб, ўзлари истаган, динимиз буюрган бир тарбияни беришга муяссар бўлган эканлар.

Отам оилада қаттиққўл, лекин кези келганда, меҳрибон, ғамхўр инсон эдилар. Беш нафар фарзанддан бирортамиз гап қайтариш у ёқда турсин, юзларига тик қаролмасдик. Худога шукур, бугунги кунда барчамиз оилали, бола-

чақали, неварали бўлиб кетганмиз. Отамнинг хурматини қанчалик жойига қўя олдиқ, бунга бир нима дейиш қийин, албатта. У киши оламдан ўтганига 25 йил, онамнинг вафотларига 17 йил бўлган бўлса-да, ҳамон уларнинг ўғитлари қулоқларим остида жаранглайди. Ҳаётнинг энг оғир ва қувончли дамларида падаримни эслайман. Эвоҳ, шунда отам ёнимда бўлмадилар-да, дейман. Орадан шунча йиллар ўтган бўлса-да, ёрдамларига муҳтожлик сезаман. Ота белнинг қуввати, хонадоннинг давлати. Сталарнинг дуоси борки, юрт тинч, мамлакат обод.

Отаки оилада ҳукмрон бўлса, у жойда ҳамма нарса ўз ўрнида бўлади. Қайсики, оилада парокандалик бўлса, билинги, у ерда отанинг ўрни йўқ. Нима бўлганда ҳам ота оиланинг сарбони, унинг хурматини жойига қўйиб эъзозлаш лозим. Оталаримиз соғ-омон бўлишсин.

Қайдлар

Мудом ота-она калтаги билан ўсган бола аждаҳо илоннинг қошида турган қуёндек титроқ ва кўрқоқ бўлиб қолади.

* * *

Мулойимлик билан уддалолмаган одам, қўполлик билан ҳам уддалай олмайди.

* * *

Болани кўрқитиб тарбиялаётган киши ҳақиқий обрўга эга бўлмайди. Кўрқитиш ёш қалбни, севгини вайрон қилади.

Гўдакка қўл югуртирманг. Калтак еган бола ота-она-сидан ўзининг ҳамма сирларини яширадган, ҳеч ким билан дўстлаша олмайдиган, ҳатто катта бўлганида ҳам, ичимдагини топ, дейдиган бўлиб қолади.

Яна бир гап

Қаттиққўлликдаги меъёрни билиш учун боланинг тилини ва дилини билмоқ керак. Болани шубҳа билан ноҳақ таъқиб этиш, кўполлик, қаттиққўллик билан иззат-нафсига тегиш дилидаги умид ва орзуларини пой-мол қилади. Улғайганда ўзида ишончсизлик, фикрини очиқ билдира олмаслик энг кераклиси мустақил фикр-ни йўқотади.

Катталар ёш болаларини ёш, гўдак демай, улар билан фикрлашмоғи, сирлашмоғи ҳам керак. Ана шу жиҳатларни инобатга олмаган, тарбияда қаттиққўлликни бироз ошириб юборган отанинг тавбасини бир ўқиб кўринг-а!

13.7. ҚАТТИҚҚЎЛ ОТА ТАВБАСИ

Ушбу хат бундан юз йил олдин ёзилган ва Америка Қўшма Штатларининг барча газеталарида бир неча бор қайта-қайта чоп этилган.

“Қулоқ сол, ўғлим. Бу гапларни сен ухлаб ётганингда айтаяпман: сенинг жажжи қўлинг чакканг тагида, жингалак сочларинг эса нам пешонангга бир-бирига ёпишиб қолган. Мен ўғринча секин сенинг ёнингга келдим. Бир неча дақиқа олдин китоб ўқиб ўтириб пушаймонликнинг оғир юки руҳимни эзди. Сенинг олдингда ўз айбимни сезган ҳолда турибман.

Мен ёмон кайфиятнинг аламини сендан олдим. Мактабга кетиш учун кийинаётганингда юзингни ҳўл сочиқ билан артганинг учун уришиб бердим. Ботинкангни то-заламаганинг учун сўқдим. Кийимингни ерга ташлаганинг учун жаҳдим чиқиб койидим. Нонушта пайти ҳам айбсита бошладим. Сен чоғни тўкиб юбординг. Сўнг ҳар бир лукмани очкўзлик билан ютдинг. Тирсагингни овқат қолдиқлари устига кўйдинг. Овқатни сочиб-тўкиб единг. Кейин мен поездга кеч қолмай деб шошилиб турганимда сен ўйнаш учун кетаётиб ўгрилганча қўлингни силкитиб” – “Ҳайр дада!” – деганингда, мен қошларимни чимириб “Қаддингни тик тутиб юр!” деб жавоб бердим.

Сўнгра, куннинг охирида, ҳаммаси яна бошқатдан бошланди. Уйга қайтаётиб сен ерга тиззангни ташлаб копток ўйнаётганингни кўрдим. Пайпоқларинг тешилиб кетганди. Сени олдимга солиб, уйга ҳайдайман деб ўртоқларинг олдида уялтирдим. “Пайпоқлар қиммат туради – агар уларни ўз пулингга сотиб олганингда эди, кўзингга қараб кийган бўлардинг!” дедим.

Сенга шундай гапларни ўз отанг айтганини бир тасаввур қил ўғлим!

Эсингдами, газета ўқиб ўтирганимда хонага тортинганча кириб, ийманиб менга қараганинг? Менга ҳалақит беришларидан аччиқланиб, сенга кўз остидан қараб қўйганимда, иккиланиб бўсағада тўхтаб қолдинг. “Сенга нима керак?” деб сўрадим мен кўрслик билан.

Ҳеч нарса демадинг, лекин бирдан югуриб келиб бўйнимдан кучоқлаб ўпдинг. Сенинг жажжи кўлларинг худо сенинг юрагингга солган ва ҳатто менинг кўпол муомалам ҳам қурита олмаган муҳаббат билан кучарди.

Кейин сен югурганча чиқиб кетдинг.

Ана шунда ўғлим, газета кўлимдан сирғалиб тушиб кетди, баданимни даҳшатли, жирканч қўрқув қамраб олди. Тарки одат мени нима қилиб қўйди? Айблаш, ҳадеб койимоқ одати – ёш бола бўлганинг учун сенга мен берган мукофот бўлди. Мен сени яхши кўрмаганман деб айтиб бўлмайди. Ҳамма гап сенга нисбатан ҳаддан ташқари кагга талаб қўйганим, сенга ўзимнинг ёшим ўлчовида ёндошганимда.

Сенинг феъл-атворингда эса соғлом, ажойиб ва самимий хислатлар қанчалик кўп. Митти юрагинг тонгги кўёш каби юксак. Бу хис ухлашдан олдин мени ўпиш учун беихтиёр жўшқинланганингда намоён бўлади. Бугун бошқа ҳеч нарсанинг аҳамияти йўқ ўғлим. Тим қоронғуликда каравотинг олдига келдим ва хижолат билан сенинг олдинда тиз чўқдим!

Бу билан гуноҳимни ювиб бўлмайди. Биламан, уйғонганингдан кейин бу гапларни айтсам барибир тушунмасдинг. Лекин ишон, эртага мен ҳақиқий ота бўламан! Сенга дўст бўламан! Куйинганингда сен билан бирга куйинаман, кулганингда куламан. Оғзимдан аччиқ гап чиқишини сезсам тилимни тишлайман. Мен кеча-кундуз худди дуодай “Ахир у бор-йўғи ёш бола-ку, ёш бола-ку”, – деб, қайта-қайта такрорлаб юраман.

Сени хаёлимда навқирон эркак, деб фаҳмлаган эканман. Лекин ҳозир сен чарчаб, гужанак бўлиб ётганингни кўриб, ҳали ёш бола эканлигингни тушуняпман. Кечагина онангинг қўлларида бошингни унинг елкасига қўйиб ётардинг. Сендан ҳаддан ташқари кўп, ҳаддан ташқари кўп талаб қилганман”.

13.8. ҚАТТИҚҚҰЛЛИК МЕЪЁРИНИ БИЛГАН ОТАЛАР

Менинг дўстларим кўп. Шулар таркибида фарзанд тарбияси соҳасида ўзига хос мактаб яратган замондош дўстларим ҳам бор. Булар академиклар Саидахрор Ғуломов, Қаландар Абдурахмонов, профессорлар Фатхулло Каримов ва Зокиржон Йўлдошевлардир.

Улар фарзанд тарбиясидек ғоят масъулиятли вазифани замон талабларидан ҳамда донишмандларнинг “Болани бир зум ҳам бўш қўйманг” деган ўғитдан келиб чиққан ҳолда амалга оширдилар. Бугунги кунда:

Академик Саидахрор Ғуломовнинг барча фарзандлари олим. Хусусан, ўғиллари фан доктори, профессор; Икки қизларидан бирлари фан доктори, профессор, иккинчи қизлари ҳам фан номзоди, доцент.

Академик Қаландар Абдурахмоновнинг икки ўғиллари ва бир қизлари фан доктори ва профессор.

Профессор Фатхулло Каримовнинг бир ўғиллари фан доктори, иккинчи ўғиллари эса фан номзоди.

Профессор Зокиржон Йўлдошевнинг катта ўғиллари фан номзоди, кичик ўғиллари эса фан доктори.

Бир пайтлар бу дўстларимни бола тарбиясида ҳаддан ташқари қаттиққўлликда айблаб, йиллар ўтиши билан ўзлари энди улардан ибрат олмаганликлари учун афсусланиб юрганлар ҳам оз эмас.

Шу ўринда,

Гап келди: Раҳматли падари бузрукворим Абдулло Мавлонов доимо айтардилар: “Болани мактабга чиққунча бўлган даврида эркалатиб ўстир, олти ёшидан ўн бешгача илм ўргат, қаттиққўл бўл, ундан ўртоқлари ким эканлигини, уйга келганда ва кетганда қаерга бораётганлигини мунтазам

сўраб тур, ўн бешдан кейин унинг мустақил фикрлашига йўл очиб болага эркинлик бер. Уни очикдан-очик эмас, зимдан кузат. Шунда бола бир қолипда ўсади", дер эдилар.

Ўғитларига амал қилган ҳолда беш нафар фарзандни тарбияладик. Бири-биридан тарбияли, одобли. Барчаси ҳаётда ўз ўрнини топган, оилали, бола-чақали, сеvimли касби бор.

13.9. ЭҲТИМОЛ, МЕҲРИБОНЛИК УСУЛИГА УСТУВОРЛИК БЕРИШ МАЪҚУЛДИР?

Ҳар қандай ёшдаги фарзанд учун ота-она меҳридан зиёд нарса йўқ! Ота-она меҳрига қонган фарзандларгина ота-оналарига меҳрибон, ахлоқ-одобда ҳам мукамал, она Ватанига ҳам содиқ инсон бўлиб етишишлари аниқ.

Шуни мамнуният билан айтиш жоизки, мамлакатимиздаги аксарият оилаларда ота-она билан фарзанд ўртасида меҳр-муҳаббатга суғорилган муносабатлар қарор топган. Бундай оилаларда катталар билан болалар ўртасида ўзаро ҳурмат, оилавий муаммоларни биргаликда ҳал этиш, болалар фикри билан ҳам ҳисоблашиш, оиланинг ҳар бир аъзоси ўзига юклатилган вазифага масъулият билан қарашлари одат тусига кирган. Бироқ, кўп бўлмаса-да, айрим оилаларда ота-оналар ва фарзандлар ўртасидаги муносабатларни кўнгилдагидек деб айта олмаймиз. Болаларни ҳаддан ташқари эркалатиб тарбиялашга кўпроқ изн бериб доғда қолиб келаётганлар ҳам учрайди.

Қуйида маънавиятимиизнинг пешқадам тарғиботчиларидан Турсуной Содикованинг навоийлик отахонимиизнинг қуйидаги саволларига берган жавобларини иқтибос қиламиз.

Савол

– Ҳзим навоийликман. Ёлғиз ўғлимдан ҳеч нимани аямадим. Тошкентдаги олий ўқув юртига қийналмай кирди. Машина, уй олиб бердим. Лекин ўғлим юзимга оёқ қўйиб, икки болали хотин билан яшаб юрибди. Уни бу йўлдан қайтара олмаяпман. Эркак бошим билан ҳар куни йиғлайман...

Жавоб

– Сиз йиғлашда давом этинг, биродар! Фақат “Энди нима қиламан?” деб эмас, истиффор айтиб, Аллоҳга тавбалар айтиб йиғланг, холис туриб, хатоларингизни эслаб, тан олиб, сизни кечирришини Ҳақдан астойдил сўраб йиғланг! Шундай қилишингиз зарур! Чунки сизнинг гуноҳларингиз эвазига болангиз чатоқ йўлга кетди. Болани сиз ботқоққа ботирдингиз! Юрагини шайтонга сиз ин қилиб бердингиз!

Биринчидан, ўзингизнинг дунёингизга қурт тушган: ҳаёт гўзаллиги, роҳат, яхши яшаш, асосан, бойликда, пулда деган тўхтамдасиз! Сиз болангизни суд қилишдан аввал ўзингизни тафтиш қилинг! Ота-онангизга қай даражада фарзандлик қилгансиз? Гапларига қулоқ солармидингиз? Доимий излармидингиз, йўқлармидингиз? Қани айтингчи, неча марта кўзларини ёшлатгансиз? Фарзанд сифатида баҳойингиз нечалигини ҳеч ўйлаб кўрганмисиз? Шу кунларда-чи? Болангизни ўқимишли, уйли, машинали қилишдан аввал жигарбандларингизни, айниқса, камхарж оға-иниларингизни сал бўлса-да ўйлаб, хижолат чекдингизми?

Албатта, йўқ! Бу йигитчиликнинг асосий шарти, мақоми эканлигини билмайсиз ҳам. Аёлда аёллик илми, эркақда эркақлик илми бўлмас экан, улардан келадигани фақат зиёндир. Сиз дунёга келиб битта илмга – пул топиш илмига ихлос қўйдингиз, фақат шу

илми ўргандингиз. Сизда йигитлик илми йўқ бўлгани сабабли, бахтсиз эркак бўлиб турибсиз.

Сиз ота бўлиб ўғлингизга, аввало, ҳунар ўргатишингиз, қўлларини қадоқ қилиб меҳнатга кўниктиришингиз, машина эмас, аввал унга от миннишни билдиришингиз керак эди ва ҳ.к... Кейинчалик синиб қолмаслиги учун тағлари қадоқ бўлгунча китоб ўқишга даъват қилишингиз, ётоқхоналарда ҳамма қатори яшашга қўйиб беришингиз, ҳеч йўқ ярим пулини ўзи ишлаб топмагунча машина олиб бермаслигингиз керак эди! Болани оқ билакка айлантирдингиз, агар қийналиб ўқиганда, ота-она азиятларини, қадрини таниб, билиб борарди. Соғиниб совға олса, соғиниб бир нимага етишса, сиз айтган ноқобил ишларни қилмасди. Ҳозир унинг пули бор – хавф йўқ! Эртага пули ёки сизнинг пулингиз тугаса, буни ҳаёт дейдилар: тақ этиб ўтириб қолсангиз, ана ўшанда кўринг фожиани! Анови йўлда илашганлар ҳам уни тарк этади, пулига айланиб, унинг ширасига кўнадиганлар ҳам учиб кетадилар. Унинг устига сиз унга ирода, сабр, шукронани ўргатмагансиз, қарабсизки, аламига чидамай наша чекишлар, ароқ ичишлар бошланади! Ҳозирги кунингиз ҳам ҳолва бўлиб қолади.

Сизга аччиқ ўғитим шуки, агар ўғлингизга сарф қилган пулларингизни ҳалол топганингизда бола айнимас эди. Тўғри, у маблағларни ўғирлаб, ё қимор ўйнаб топмагансиз, аммо бировнинг норози бўлиб берганини, пешона терисиз топилган ўлжани ёки судхўрликнинг орқасидан келган даромадни болангизга едириб-кийдириб қўйгансиз. Агар ҳаромга парҳезингиз бўлса, унда сиз дилозорсиз, сиз деб кимдир йиғлаб юрибди. Шундай, биродар, бекордан бекорга бу аҳволга тушиб қолмагансиз, тавба қилинг, тавба қилинг, бу ҳам ибодатдир!

Болангизни эса ҳозирча ўз ҳолига қўйиб беринг, айни вақтда унинг кўзи кўр, қулоғи қар, то пешонаси деворга

тегмагунча, ўз бурнини ўзи қонатмагунча ҳеч гап таъсир қилмайди, бу ишларнинг барини Аллоҳдан деб билинг ва ўғлингизни тўғри йўлга тушишини сўраб, астойдил дуо қилинг! Ота дуоси, албатта, ижобат бўлади, иншо-оллоҳ.

Қиссадан хисса ўрнида,

Гап келди: Ота-онаси қошидаги фарзандлик бурчини унутиб, молу-мулк тўплашга, айш-ишратга хирс қўйган фарзандга фақат беш метр кафанга ўралиб кетаётган мурдани кўрсатиш кифоя.

13.10. “ОТАСИНИНГ ЎҒЛИ”, “ОНАСИНИНГ ҚИЗИ”

...Эркинжон ўзига тўқ оилада катта бўлди. Болалигиданоқ отасининг: “Менинг давримда яшаб қолинглар, ҳеч кимдан кўркма, нима хоҳласанг айт, муҳайё қиламан”, деган сўзларини қулоғига қўйиб улғайди. Мактабга хоҳласа борди, хоҳламаса йўқ. Ўқитувчилари сўраб-суриштирса, отаси ҳам, онаси ҳам “Болани қандай тарбиялашни ўзимиз биламиз, мактабда ўқиб нимани қойил қиларди?!” дея жавоб қайтаришди. Ота ўғилнинг маҳалла-қўйда қиладиган бежо қилиқларига ҳам бепарво қаради.

– Жўраларимнинг ҳаммаси ўқишга хужжат топширди, мени ҳам бирор жойга киритиб қўйинг, – деди мактабни отасининг кучи билан “аъло”га тамомлаган Эркин.

Фарзандининг “шоҳини қайтармаган” ота унинг бу ниятидан хурсанд бўлди. Оғайниларини ишга солиб, ўғлини нуфузли институтларнинг бирига жойлади. Ўрганган кўнгил ўртанса қўймас, деганларидек отасининг

ўғли талабаликда ҳам эркаликларини давом эттирди. “Тенгқурларидан паст кетмаслик” учун бериладиган пулларни айш-ишратга, кўча санғишга сарфлади.

Шу оиланинг қизи – Гўзал ҳам эркатойликда акасидан қолишмасди. Эрининг топиш-тутиши яхшилиги учун унча-мунчани менсимайдиган онасига эргашиб, тўйма-тўй, даврама-давра юрди. Сара кийимларни кийди. Она уй-рўзғор ишларини хизматкорга топшириб, қизига на рўзғор тутишни, на овқат тайёрлашни ўргатди.

Афсуски... Ҳамма машмаша оилабошининг ишлари касодга учрашидан бошланди. Бу пайтга келиб, Эркин отанинг соясида ўқишни битирган, данғиллама тўй қилиб уйланган, Гўзал обрўли хонадонга узатилганди. Аммо отага мадад бўладиган ўғил ҳеч қаерда ишламас, борган муассасасидан вазифасини уддалай олмай ҳайдалар, қиз эса эпсизликда, танбалликда айбланиб, икки куннинг бирида уйида эди...

Бу каби воқеалар маҳалла-кўйимиз, яқин-атрофимизда содир бўлиб турганидан, афсуски, тонолмаймиз. Келажакда қайси касбни эгалламоқчи эканини сўрасангиз “Отам билади”, дейдиган, “севган касби”ни эплолмаётган “ота ўғил”, “она қиз”лар орамизда йўқ дейсизми?

Бу билан фарзандлар ота-она маслаҳатига амал қилмаслиги керак, демоқчи эмасмиз. Албатта, ҳар бир ота-она болаларнинг яхши инсон бўлиши, кам-кўстсиз вояга етиши учун ҳаракат қилади. Аммо уларни манъ-авиятли қилиб тарбиялаш, мустақил ҳаётга тайёрлаш ҳам муҳим эканини унутмаслигимиз керак. Акс ҳолда, оилаларимизда турмуш ташвишларига чидамсиз, сабрқаноатсиз, фақат ўзини ўйлайдиган, бошқага бефарқ бир авлод вояга етади. Жамиятда эса оилавий ажра-

лишлар, корхона ва ташкилотларда кадрлар қўнимсизлиги пайдо бўлаверади. Афсуски, муаммолар занжири шу билан тугамайди.

Абдуғафур ШЕРХОЛОВ

“Эркалатсанг эси кетар” мақолининг тасдиғи шу эмасми?

13.11. ЭРКАЛАТИБ ТАРБИЯЛАШНИНГ 9 ОФАТИ

1

Боланинг эркатойлиги, тантиқлиги қанча ошса, у ота-онани шунча ташвиш ва таҳликага солади.

2

Ёшлигидан бошлаб, фақат мен яхши ейишим ва кийинишим керак, дейишга одатланган бола катта бўлганида ҳам фақат ўз манфаатини кўзлайдиган худбин бўлиб қолади.

3

Болани сояпарвар қилиб ўстириш ярамайди. Ундай бола ҳаётда ноқобил бўлиб қолади. Аксинча, унинг саратоннинг жазирамасига, қишнинг изғиринига, ҳаётдаги ҳар қандай қийинчиликларга бардош берадиган, матонатли киши қилиб чиниқтирмоқ лозим.

4

Ёшлигида ўз айтганини қилдиришга ўрганиб қолган бола катта бўлганда ҳам одамлардан номатлуб ишларни бажаришни талаб этадиган ўжар киши бўлиб қолади.

5

Боланинг ўжарлиги унга кўрсатилган ортиқча меҳрибонликнинг оқибати бўлиб, бу касалнинг давоси эса уни маҳорат билан тўғри тарбиялашдир.

6

Болани ҳадеб етаклайверма, ўз оёғи билан юргани яхши, акс ҳолда соқоли чиқиб, бола-чақали бўлганида ҳам етаклаб юрасан.

7

Ёшлигида фақат ота-онадан меҳрибонлик кутиб, ўзи уларга ғамхўрлик қилишга одатланмаган бола улғайгач, сув ютиб, сув бермайдиган ўпқон каби одамлардан манфаат кутиб, манфаати тегмайдиган худбин бўлиб қолади.

8

Фарзандларни эркалатиб тарбиясига аҳамият бермаганлигидан қанчадан-қанча мартабали, мансабдор шахслар ўз мансабларидан кетганларининг гувоҳи бўлганмиз.

Ўқитувчи-тарбиячининг болага бўлган талабчанлиги овқатга солинадиган тузга ўхшайди. Овқатга туз кўп солинса, шўр, кам солинса, бемаза бўлади. Худди шунингдек, болага ортиқча қаттиққўллик қилинса, унинг дилида нафрат туйғулари уйғонади, ҳаддан ортиқ “меҳрибонлик” қилинса, у ота-онани писанд қилмай қўяди.

Хулоса ўрнида,

Гап келди: Ҳар бир ота-онага ўз фарзанди ҳамма нарсадан гўзал ва азиз бўлиб кўринади. Бу ота-оналарга хос хислатдир. Доно халқимиз: “Типратикан ўз боласини юмшоғим, кўнғиз оппоғим” дейди. Лекин ота-оналар ортиқча меҳрибонлик қилиб, болани ноўрин эркалитавериши юқоридаги кўнғилсиз оқибатларга сабаб бўлади.

XIV БОБ

БУЙРУҚ ЁКИ МАСЛАҲАТ УСУЛИНИМИ?

14.1. БУЙРУҚМИ ЁКИ ЁН БОСГАН МАЪҚУЛМИ?

Фарзандингизнинг шўхликларию, беозор инжиқликларидан бахтиёрлик осмонида сайр этиб юргангизда ногаҳон унинг сизга қила бошлаган қўрс муомаласидан хушёр тортиб қоласиз, уйга толасиз: “Нега у бунчалик қўрс бўлиб қолди?!” Саволга жавоб ахтариб, шубҳанинг кўнглингиз кириб чиқмаган кўчаси қолмайди. Фарзандингизнинг қўрс муомала қила бошлашига сабаб қилиб, гоҳ унинг дўстларини, гоҳ муаллимларини, гоҳ кўни-кўшниларни кўрсатасизу, аммо оилада ўзингиз ўрнатган тартиб гоҳида шундай кўнгилсизликка олиб келиши мумкинлиги хаёлингизга келмайди.

Аслида эса бу қўрслик фарзандингизнинг сизнинг айрим муносабатларингизга қарши кўтарган болаларча исёнидир. Бу исённинг олдини олиш ҳам, уни бартараф этиш ҳам унчалик мушкул эмас. Бунинг учун сиз бироз синчковроқ ва адолатлироқ бўлсангиз кифоя. Йўқ, сизни адолатсизликда айблаш фикрида эмасман, фақат фарзандингизга бўлган муносабатингизнинг айрим жиҳатларида кўз илғамас хатоликларга йўл қўйишингиз туфайли шундай ҳол юзага келишини яна бир карра ёдингизга солиш ва унга эътиборингизни жалб этмоқчиман.

Ҳеч кимга сир эмас. Ҳатто энг намунали оилада ҳам ота-она ва фарзанд ўртасида келишмовчилик содир бўлиши табиий. Бунга асосан ота-она билан фарзандлар қизиқишлари ва интилишларининг бир-бирига мувофиқ келмай қолиши сабаб бўлади. Натижада ўртада хафагарчилик юзага келади, зеро бир томоннинг талабаси, ҳеч шубҳасиз, иккинчи томоннинг мағдубиятини белгилайди.

Хўш, бундай вазиятда нима қилиш керак?! Буйруқ тарзида фарзандлардан бўйсунувчанликни талаб этиш яхшими ёки оила осойишталигини ўйлаб, ён бос-ган маъқулми! Аслида, у йўлни ҳам, бу йўлни ҳам муаммоли вазиятдан чиқишнинг мақбул усули деб бўлмайди. Бундай ҳолатларда муносабатни мувозанатга келтирувчи, оила осойишталигини сақлаб қолиб икки томонни ҳам бирдек қониқтирувчи биргина восита бор, у муро-са. Низоли вазият юзага келган чоғларда муро-са йўлини танлаш, фарзандни усталик билан бунга йўллаш ота-она зиммасидаги вазифа саналади.

Бунинг учун, энг аввало, фарзандингиз талабини диққат билан эшитишингиз керак. Шунда сиз “бир ўқ билан икки қуённи урасиз”, яъни ҳам вазиятни тўла англаб оласиз, ҳам юзага келган ҳолатни хотиржам муҳокама этиш учун илқ қадамни қўйишга эришасиз. Зеро, фарзандингиз ўзини диққат билан тинглашга тайёр эканингни билиши ҳамон, дарҳол сезиларли даражада тинчланади, сизнинг чиндан ёрдам кўрсатишга интилаётганингизга ишонади ва ниҳоят ўзи ҳам муаммонинг тинчлик билан ҳал этилишини истаб қолади.

Икки томон ҳам зиддият юзасидан бир-бирининг фикрини эшитишга тайёр бўлган вақтда айтилган бирор-бир фикр ҳам эътиборсиз қолдирилмайди. Ҳатто сизга фарзандингизнинг қандайдир таклифи ғайритабиий туюлса-да, у ҳисобга олинishi шарт. Сизнинг асо-

сий вазифангиз эса ўртага ташланган барча таклифлардан икки томонни ҳам бирдек қониқтира оладиганини танлаб олиш ёки уларни умумлаштирган ҳолда сизга ҳам, фарзандингизга ҳам маъқул бўладиган қарорга келиш саналади.

Лекин аксарият ҳолларда ота-оналар фарзандлари олдидаги “обруларига гард юқиши мумкинлигидан ҳадиксираб, бу йўлни танлашни лозим топмайдилар. Аслида эса фарзандингиз билан муросага келиш учун интилиш обруйингизга заррача ҳам путур етказмайди, аксинча, унинг кўнглида сизга бўлган ишончни мустаҳкамлайди. Бунинг натижаси ўлароқ фарзандингиз қаршисида ақлли ва адолатли инсон сифатида янада кўпроқ обру орттирасиз. Бундан ташқари, фарзандингиз билан юзага келган зиддиятли вазиятни у билан биргаликда муҳокама этар экансиз, масалага ўзгача нигоҳ билан қарай бошлайсиз. Натижада фарзандингизга бўлган муносабатингизда йўл қўяётган хатоликларингизни ҳам пайқайсиз. Шунинг унутмаслик керакки, биргаликда қарор қабул қилаётганда ўз хатоларингизни ҳам тан олишингизга тўғри келади.

Ўз хатосини тан олиш, керак бўлса, фарзанддан узр ҳам сўраш ҳеч қачон ота-она ожизлигининг ёки мағлубиятининг белгиси саналмайди. Аксинча, бу оқиллик ва адолат белгисидир. Оила осойишталиги эса кимнингдир устунлиги билан эмас, балки адолат ва меҳрининг устуворлиги билан белгиланади.

14.2. Эҳтимол, буйруқ эмас, балки маслаҳат яхшидир?

Тасаввур қилинг, бир вақтда бир телеканал орқали мультфильм, иккинчиси орқали эса бадиий фильм ёки футбол берилади, дейлик. Табиийки, фарзандин-

гиз учун мультфильм биринчи ўринда туради, сиз учун эса... Ҳуш, бундай вазиятда нима қиласиз?! Албатта, мультфильм кўриш ёшидан ўтганингиз ва оиладаги “ҳоким” лик мақомингиздан фойдаланиб, бу сафар фарзандингизнинг мультфильм кўриш истаги билан мутлақо ҳисоблашмайсиз.

Айнан шундай ҳолат юзага келган пайтда сиз ўз болалигингизни хотирласангиз эди, хотирангиз кўзгусида ота-онаси “тушунарсиз кино” ёки “зерикарли футбол”-ни деб “ажойиб мульттик”ни кўришга йўл қўймагани учун бир четда мунгайиб, кўзлари ёшланиб турган болакай (қизалоқ) акс этарди. Ҳатто сиз уни элас-элас танигандек ҳам бўлардингиз. Ҳолбуки истаги адолатсиз равишда қондирилмагани туфайли лаблари алам билан титраганча йиғлаб юборишга тайёр турган бу кичкинтой... ўзингиз эдингиз! Уша вақтда ота-онангиздан хафа бўлиб, анча пайтгача аразлаб ҳам юрган эдингиз. Ҳуш, энди ёдингизга тушдимиз?!

Эслайсизми, ўша вақтда ота-онангизнинг бу хатти-ҳаракати боис мурғак қалбингизда адолатсизликнинг қаттиқ зарбасини туйгандингиз. Энди айтингчи, сиз мультфильм кўришга тўсқинлик қилган чоғингизда фарзандингиз дилини ҳам адолатсизлик тиғи жароҳатламадимикин? Худди сиз ота-онангиздан хафа бўлганингиз каби у ҳам сиздан ранжимадимикин?! Сизни “адолатсиз” деб ҳисобламадимикин?! Бордию, унинг нозик кўнгли шундай туйғулар тўфони таъсирига берилгудек бўлса, у кейинчалик сизнинг “Ҳамиша адолатли бўл!” – деган насихатингизга кулоқ сола олармикин?! Сиз шу хатти-ҳаракатингиз билан беихтиёр унинг онгига “Баъзи вақтда ўз манфаати йўлида адолатсизлик қилса ҳам бўлаверар экан-ку!” деган тушунчанинг илк кўринишини жойлаб қўймадингизмикин?! Шу сабабли ҳам ҳар бир ота-она болаларнинг ўзига хос инжиқлик ва қайсар-

ликлари бўлишига қарамай, катталар билан бахсда ҳамиша ҳимоясиз қолишларини ёдда тутиши даркор. Фарзандингизга буйруқ беришингиз ёки бирор ишни бажариш учун мажбур этишингиз жуда осон. Аммо фарзандингиз бирор ишни кўнглингиздагидек бажаришини истасангиз ҳам, бу ҳолатда ўзингизни мутлақо ҳақ санасангиз ҳам, ҳеч қачон бунга авторитар усул — ўз сўзингизни ўтказиш йўли билангина эришишга интилмаганингиз маъқул. Зеро фарзандларга ҳамиша шундай муносабатда бўлиш кўпгина кўнглисизликларга сабаб бўлиши аниқ.

Буюк шахс, улуғ саркарда, жаҳонгир бобомиз Амир Темурнинг тузукларида (“Темур тузуклари”, Т. 1991, 16 бет)шундай қайдлар бор:

“Ишларимни барини кенгаш билан юргизиб, уни битиришда тўғри тадбир қўллар эдим. Бир ишга киришмай туриб ундан қутулиб чиқиш йўлларини мўлжаллаб қўяр эдим... Яна тажрибамдан ўтказдимки, кенгаш эгалари бирлик, иттифоқлик билан сўзда собит, ишда чидамли бўлишлари шартдир. Қилмоқчи бўлган ишларини қилмасдан қолдирмасинлар. Агар бир ишни қилмасликка сўз берар эканлар, унинг яқинига ҳам йўламасинлар”.

Бу ерда гап ҳар бир юмушда маслаҳатлашиб, кенгашиб иш кўрмоқ, сўзда собитлик, баҳамжиҳатлик, насихатни ҳам мантиқан англаб фарқлай билмоқ ҳақида кетяпти. Дарвоқе, ҳар қандай қўл урилган юмуш ҳаётимиздаги кескин бурилишларга олиб бормоғи мумкинлигини назарда тутсак, чуқур ўйлаб, кенгашиб иш кўрмоқнинг шарофатини чуқурроқ ҳис этамиз. Таъбир жоиз бўлса, ҳар бир оиланинг, ҳар бир кўнглининг ўз “салтанати” бўлиши керак. Бу ўхшатишнинг сабаби шуки, инсон ҳарчанд куч-қувватга тўлиб, қайсидир ишларни мустақил амалга оширишга ўзида қодирлик сезса ҳам,

ота-онаси, яқинлари, устозларининг маслаҳатини оломоғи керак. Ҳути тузукларда тилга олинган кенгаш, машварат фикрларингизни тиниқлаштиради, пешлайди, ўзингизга бўлган ишончни асослаб, мустаҳкамлайди ёки иккиланишларингизнинг сабабини ойдинлаштиради. Биз ёшлар тарбиясида ана шу масаланинг энг нозик жиҳатларигача эътибор қаратмоғимиз лозим.

Шу ўринда,

Гап келди: Шунинг афсус билан таъкидлаш лозимки, бугун айрим ёшларимизда озгина эришилган муваффақиятдан кеккайиш, озгина маслаҳат ёки насиҳат қилган ёхуд қусурини айтган қўшиқ-қўшни-ю биродарларидан ғашланиш, ўзи танлаган йўлнинг охирини қўрмайин “Тўппа тўғри” деб билишдек қусурлар учрайди.

Улар: “Маслаҳат қилган тоғ ошар, маслаҳат қилмаган тўғри йўлдан адашар” деган мақолнинг моҳиятини англамайдилар.

14.3. Иқроп замирида

Амир Темур ўғитлари мағзини чақиб кўрайлик. Масалан, “Сўзловчи гар нодон эрур тингловчи доно ўлсин”, “Энг баланд минора ҳам ердан кўтарилгай”. Бу каби ўғитлар мазмунини изоҳланар экан, шубҳасиз ота-оналар, фарзандлар шундай улуғ сиймонинг: “Барча ишларнинг тўққиз улушин кенгаш, тадбир ва машварат, қолган бир улушни эса қилич билан бажо келтирдим”, деган иқрори замиридаги “кенгашмоқ”, яъни маслаҳатлашмоқ хосиятининг кучу қудратини англаб етадилар.

Дунёни лол қолдирган жаҳонгири олам кўпнинг фикрини ҳар хил тадбирлар орқали ўрганиб, ўзи билан ўзи кенгашиб амалларидаги тўқисликка интилган экан, биз бундан оқилона ибрат олмоғимиз керак.

14.4. Баъзида буйруқ ҳам керак

Подшоҳ тажрибасиз хизматкори билан кемага тушди. Хизматкор умрида денгиз кўрмаган бўлиб, унинг машаққатини билмасди. Бир пайт у йиғлай бошлади. Уни овутишга ҳаракат қилдилар, аммо дир-дир титраётган хизматкор йиғидан ўзини тўхтатолмасди. Подшоҳнинг жаҳли чиқди. Ҳамма ноилож қолган бир пайтда кемада кетаётган бир қари подшоҳ ҳузурига келиб шундай деди:

– Подшоҳи олам, изн беринг, мен уни йиғидан тўхта-тишга уринай

– Менга катта ёрдам қилган бўлардингиз, – деди подшоҳ.

Қария хизматкорни денгизга улоқтиришларини буюрди. Хизматкор бир неча бор сувга шўнғиди. Кейин сочидан ушлаб, кемага тортдилар. Уч-тўрт бор сувда чўктириб олинган хизматкор бир маҳал кемага яқинлашиб, ичкарига кириб олди ва бир четда жимгина ўтирди. Қария қўллаган тадбири султонни лол қолдирди ва:

– Бунда қандай ҳикмат бор? – дея сўради.

Қария жавоб берди:

– Хизматкор умрида сувда чўкмаган. Шунинг учун унга кемадаги осудалик қиймати билинди. Ҳузур-ҳаловат, саодат ва хотиржамлик шундай неъматки, бир фалокатга йўлиқмагунча инсон унинг қадрини била олмайди.

АЙРИМ ҚАЙДЛАР

Ёшлардан маслаҳат олишдан ор қилмаслик керак. Доно халқимиз: “Ақл ёшда эмас, бошда”, дейди.

Ақл тарозиси билан ер, ҳатто узоқ планеталарни ўлчаш мумкин, аммо адолатсиз буйруқ туфайли фарзандни ўлчай оладиган тарози ясалмаган.

ХУЛОСА ЎРНИДА

Фарзандингиз оиланинг тўла ҳуқуқли аъзоси эканлигини унутманг. Унинг ҳам ўз мажбуриятлари бўлиши керак. Фикрига қулоқ тутиб, хулосаларини тингланг. Агар улар сизнинг фикрингиз, режаларингизга қарама-қарши бўлса, босиқлик билан нега ундай эмас, бундайлигини тушунтиринг. Барча талабларингиз буйруқ ёки босим остида эмас, мулоҳаза билан амалга оширилиши керак. Акс ҳолда, фарзандингизни сизга сўзсиз итоат этувчи, бироқ ўзи мустақил қарор қабул қила олмайдиган эрксиз, фаросатсиз шахс қилиб вояга етказасиз.

15.1. Ҳадеб танбех бериш ўринлими?

Танбех – бу ноҳўя хатти-ҳаракат учун берилган таъбир, койиш, огоҳлантириш ёки жазо, дейилган ўзбек тилининг изоҳли луғатида.

Танбех болани ўз-ўзини ҳимоя қилишга ўзини оқлашга мажбур қилади. Танбех, айниқса, танқид хавфли, чунки ўринсиз танбех инсон гурурига, иззат-нафсига тегади ва ранжитади. Ўринли танбех боланинг келажакда нафақат ота-онасига, шунингдек, жамиятга фойдали одам бўлиб етишишига ёрдам беради.

РИВОЯТ

Қадим замонда бир боғбон бўлган экан: Унинг яккаю ягона фарзанди бўлиб, жуда тангиқ экан. Боғбон боласига танбех берса, хотини ўртага тушиб: “Қўяверинг, катга бўлса, эси кириб қолади”, дер экан. Боғбон хотинининг гапи хато эканини тушунтириш учун шундай йўл тутибди: боғга иккита бир хил мевали дарахт ниҳолини ёнма-ён экибди. Уларни бир вақтда суғориб, бир хил парваришлабди. Лекин ниҳоллардан бирининг ортиқча шоҳларини кесиб, иккинчисига эса умуман тегмабди. Орадан уч йил ўтибди, ниҳоллар дарахтга айланиб, мева берадиган пайти келибди. Шоҳлари кесиб турилгани баланд ва чиройли дарахт бўлиб, мевалари ҳам кўп экан. Қай-

чи тегмаган ниҳолнинг, шоҳлари эса улар томонга тарвақайлаб, танаси қийшиқ бир дарахт бўлибди. Бир-икки меваси эса майдалигидан кўзга ташланмас экан.

Боғбон хотинини чақириб дарахтларни кўрсатибди ва тушунтирибди: “Мана бу дарахтнинг ортиқча шоҳларини кесиб турганим учун бутун кучи асосий шоҳларига бориб, серҳосил бўлди. Буниси эса ўз холига ташлаб қўйганим учун мева бермайдиган, фойдасиз дарахт бўлди. Унинг ортиқча шоҳларини энди кесган билан фойдаси кам. Тўғри парваришни ниҳоллигида қилиш керак эди”.

ХУЛОСА: Эй фарзанд, ота-онангнинг сенга берган танбехлари худди ниҳолнинг ортиқча шоҳларини кесиб ташлаганга ўхшайди. Шунда сен вақтингни бефойда нарсаларга сарфламай, керакли илм ва ҳунар ўргансанг, келажакда жамиятга фойдали одам бўлиб етишасан.

Бироқ, эслатиш маъносида,

Гап келди: Болага тез-тез танбех бермаслик керак, чунки ҳадеб танбех эшитаверса, таъсир қилмайдиган бўлиб қолади.

Агар биз бир кунда бир неча марта болага “мумкин эмас”, деб танбех бераверсак, бу сўзлар ўз қадрини йўқотади ва бола уни “эй дўстим, бир пасга тўхтаб тур” деб қабул қила бошлайди. Навбатдаги гап “мумкин эмас” иборасини эшитганда, аввалига бир муддат тўхтаб, қараб туради-да, сўнг яна ишини давом эттириверади. Баъзи болалар эса гапингизга эътибор ҳам бермайди. “Мумкин эмас” айтилавериб сийқаси чиқиб кетмаслиги, бу иборани бола “ҳозирча тегмасин” деб тушуниб, сиз чиқиб кетгач, қилаётган иши мумкинга айланмаслиги учун болани тергашда бир сўзни (иборани) кўп

марта ишлатманг. Масалан, дераза токчасига чиқиш ёки тупроқни оғзига солиш умуман мумкин эмас. Сиз бу пайтда “мумкин эмас”ни ишлатишингиз мумкин. Қошиқни столга уриш эса кайфиятингиз яхши пайтида мумкин-у, бошингиз оғриб турганида мумкин эмас. Энди сиз “керак эмас” ёки “ойингни боши оғрияпти, столга қошиқни урма, болажоним” каби сўзлар билан тушунтиринг.

Аксарият ҳолларда тарбиячилар болаларни танбех ёмғири остида қолдириб, бир қисмигина тўғри бўлган айбловларни қўядилар. Бу танбехлар тўғри бўлиши мумкин, лекин болалар билан муносабат усулига номувофиқ тарзда ифода этилган бўлади. Бундай ўринсиз муомаланинг ўзи бола қалбини чилпарчин қилишга қодир. Мана бу ҳикояни эшитинг.

ҲИКОЯ

“Фаҳри коинот Пайғамбаримизга (с.а.в.) шарбат келтиришди. У зот (с.а.в.) олиб ичдилар. Ўнг ёнларида ўсмир, чап ёнларида ёши улуғ кишилар ўтирарди. Шунда болага қараб:

Буни катталарга берсам майлими? деб изн сўрадилар.

Бола эса:

– Йўқ, Худо ҳаққи, сиздан менга теккан насибамни ўзим оламан, – дея жавоб берди.

Шунда Пайғамбар (с.а.в.) қўлларидаги косани унга бердилар. Бу йигитча Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а.) эди”.

Кўрдингизми азизлар! Пайғамбаримиз (с.а.в.) болада, деб эътиборсизлик қилмадилар, гўзал бир ифода ила болаларга қандай муомала қилишни таълим бердилар.

Ота ўглига танбех берди:
– Сенинг ёшингда Наполеон энг аълочи ўқувчи бўлган.

Ўғил жавоб қайтарди:

– Сизнинг ёшингизда у император бўлган.

15.2. ФАРЗАНДНИНГ ОТА-ОНАСИНИ ТАНҚИД ҚИЛИШГА ҲАҚҚИ БОРМИ?

Фарзандингиз ёшлигида ортиқча бош қотиришга сабаб бўладиган муаммо, тушунмовчилик туғдирмайди. Аммо катталашгани сайин, немис халқ мақолида айтилганидек, “кичкина бола – кичкина даҳмаза, катта бола – катта муаммо келтиради”. Кўпчилик ота-оналар болага қачон гапириш, қачон оғизни юмиш кераклигини ўргатадилар. Агар фарзандингиз сизга шундай қилсачи? Боланинг катталарга ақл ўргатиши ғалати, аммо кўз юмиб бўлмайди, бу ҳаётда бор нарса.

Уч ёшли Жамшид ошхонада шоша-пиша овқатга унаётган онасини ҳол-жонига куймасдан саволга тутарди:

– Ойижон, мушукнинг нимага думи бой, нимага у миёв-миёв қияпти, мушукни ойиши қайелда, дадаши-чи?

Унинг бир-иккита саволига жавоб бериб шундоғам хаёли бўлинган онаси жеркиб берди:

– Ҳой тирмизак, ҳадеб бижиллайвермай бирпас нари тур, овқатимни пишириб олай...

Шу маҳал ошхонага кириб келган бувиси бир четда аразлаб турган неварасининг нима учун хафа бўлганини билгач, келинига танбех берди:

– Келин, ҳозир бу айни кўп савол берадиган ёшда, биз катталарнинг вазифамиз унинг саволларига сабр-тоқат билан жавоб бериш, бундай пайтда болани уришманг, хўпми?”

Хўш, сиз-чи, кичкинтой “нима-нимачи”ларнинг савол тўла хархашаларига не деб жавоб бергансиз? Мутахассисларнинг фикрича, турли буюмлар ва жониворлар, умуман, ўзини ўраб турган атроф оламга боланинг қизиқувчанлиги, шу ҳақда саволлар ёғдириши унинг истеъдоди белгиси ҳисобланар акан. Афсуски, боладаги бу каби қизиқувчанликни бир лаҳзада йўқотиш ҳам унчалик қийин эмас.

Шу ўринда,

Гап келди: Азиз тарбиячилар! Болангизнинг бир кунда юз ва ундан ортиқ берган саволидан жаҳлингиз чиқмасин. Бунинг учун унга танбеҳ берманг.

Савол бериш ёши – бола ривождаги муҳим босқич. Бу пайтда юзлаб саволлар бериш мумкин. Бу давр кичкинтойга қандай таъсир кўрсатиши эса унинг ота-онасига боғлиқ. Айрим катталар боланинг серсаволлигидан аччиқланади, ваҳоланки, бундан хурсанд бўлиш керак. Чунки бу боланинг ривожланиши тўғри кетаётганлигини исботлайди. Уч ёшдан беш ёшгача бўлган даврда бола бундай босқичдан ўтмаса, бунинг сабаби тўғрисида ўйлаб кўриш шарт! Ҳар қандай гўдак Киплинг эртагидаги филчага ўхшаб дунёдаги ҳамма нарсалар тўғрисида билгиси келади. Ҳозирча унинг учун маълумотнинг асосий манбаи — ота-она ва яқинлари ҳисобланади. Кичкинтойнинг наздида сиз унинг учун барча олим профессорлардан ақллироқсиз. Бундай юксак ишончни оқлаш керак! Улгайиш жараёнида кейинчалик у ўзига керакли маълумот ва ахборотларни китоб, ТВ кўрсатувлари, интернет ва кўчадан ўзлаштиришни ўрганиб олади.

ИБН СИНО НИМА ДЕЙДИ?

Машхур табиб ва донишманд Абу Али ибн Синодан сўрашибди: “Сиз шунча нарсани биласиз ва қила оласиз. Болалигингизда тендошларингиз орасида энг яхши-си бўлгандирсиз, а? “Йўқ, асло ундай эмас, – деб жавоб берибди Ибн Сино, — атрофимда мендан анча ақллироқ ўқувчилар бор эди. Аммо савол берувчилар орасида энг кучлиси мен эдим!”

Кўриниб турибдики, савол бериш қобилияти бир умр ўзлаштиришимиз керак бўлган санъатдир. Ҳар биримиз ҳаётимиз давомида кўп марта одобсиз, беъмани, аҳмоқона саволларга дуч келганмиз. Агар гўдакка тўғри савол бериш ва тузишни ўргатсак, савол беришдан қўрқмасликни тушунтирсак, уни келажакда муваффақиятга эришишига кўмаклашган бўламиз. Ҳолбуки, биз катта одамлар тушунмаган нарсамиз тўғрисида бировдан такроран сўрашдан ёки суҳбатдошимизга ўзимизни қизиқтирган саволни беришдан чўчиймиз ва хатога йўл қўямиз. Асосан саволларига жавоб ололмаган ёки савол беришни ўрганмаган болалардан айнан шундай одамлар пайдо бўлади.

Ҳа, савол бериш ҳам ўзига хос бир санъат. Танбеҳ олиш ёки бериш ҳам бериладиган саволнинг ўринли ёки ўринсиз эканлигига боғлиқ.

15.3. Эҳтимол, бола тарбиясида мақтовга устуворлик бериш лозимдир?

Мақтов ҳаммага ёқади, бироқ ортиқча мақтов – бу оғу дейишади халқимизда. Чунки кишини кўтара кўтар гаплар эмас, далиллар мақташи керак.

Саъдий Шерозийда шундай бир ҳикоят бор.

ҲИКОЯТ

Қаландар сахро ўртасидаги қудуқ ёнида афтодаҳол ётган кучукка дуч келади. Ўзи ниҳоятда чанқаган бўлишига қарамай, дасторини аркондек қудуққа солиб, учига боғланган қалпоғи билан мажолсиз кучукка қўлидан сув беради. Қаландарнинг бу ишидан хабар топган пайғамбар “Нега шу яхшилиқни аввал мен қила олмадим?” дегандек, Яратгандан ўз гуноҳини сўраган экан.

Қиссадан ҳисса шуки, биёбонда қудуқ қазиш ҳар кимнинг ҳам қўлидан келавермайди. Зеро, кимнингдир корига яраш, тўғри маслаҳати, хуш табиати ёки ширин сўзи билан инсонларга наф келтириш – чин одамийликдир. Мақтов ўшандайларга ярашади.

Унутманг!

Болаларингизни ҳадеб мақтайверманг, у катта бўлгач, чекишга ўрганган кишидек мақтов кашандаси бўлиб қолиши мумкин.

Шунинг учун мақташнинг қуйидаги 9 та умумий қоидабини ёдда титинг ва имкон қадар ёшига қараб меъёрида мақтанг.

- Мақтов сўзлари айтишдан олдин, айнан нима демоқчи эканлигингизни ўзингиз учун аниқлаб олинг. Йўқса, суҳбатдошингизнинг кўнглини оламан деб, тескари натижага эришиб ўтиришингиз ҳеч гап эмас.

- Узундан узоқ мақтов сўзларидан тийилганингиз маъқул. Чунки бунда, биринчидан, гапингиз чувалашиб, асл мазмун-моҳиятита путур етиши, иккинчидан эса, суҳбатдошингиз бу сўзларингиздан зерикиши, сизни тинглаш унга малол келиши ҳам аниқ.

- Суҳбатдошингизнинг ҳамма биладиган жиҳатларига эмас, балки айнан кўпчиликка номаълум ҳислатларигагина эътибор қаратинг. Масалан, унинг ташқи

чиройини эмас, кўнгли тозалигини, меҳрибон эканлигини мақтасангиз, бу яхшироқ натижа беради ва кутганингиздан ҳам аъло таассурот қолдиради.

- “Доимо”, “Ажойиб”, “Жуда”, “Гап йўқ” каби умумий сўзлардан, қолипга тушиб қолган иборалар ва жумлалардан қочинг. Мақтовда бевосита у йўлланаётган одамнинг ҳислатлари қанчалик кўпроқ ва яхшироқ акс этса, унинг баҳоси ва қадри ҳам шунга яраша юқори бўлади.

- Мақтов сўзларини ҳар доим аниқ-тиниқ, дадил, табассум билан айтинг. Бундай пайтда иккилангандай тугилиб қолишлар, чайналишлар, дилсўзларингиз самимий эмаслигига ишора бўлиши мумкин.

- Мақтовда аниқ фактларга таянинг. Масалан: “Сиз нима кийсангиз ҳам ярашади”, дейиш шунчаки кўнглини кўтариш учун айтилган гап сифатида қабул қилинади. Аслида эса: “Сизга мовий ранг (ёки бошқаси)ли кийим жуда ярашади, очилиб кетасиз”, дейиш тўғрироқ бўлади.

- Чин дилдан айтилмаган мақтов даров сезилиб қолади. Шу боис кўнглингиздаги самимий, илиқ сўзларни тилингизга чиқаришга қийналсангиз индамай кўя қолганингиз маъкул.

- Мақтовни ҳар доим ўрнида ва вақтида айтган дуруст. Ўринсиз мақтов асабга тегиши мумкин. Масалан, ҳамкасбингизнинг муҳим тadbирдаги ажойиб маърузасидан сўнг шу нарса билан табриклаш ўрнига янги костюмини мақтаб турсангиз, ғалати туйилиши ҳеч гап эмас.

- Бошқа одамларга қойил қолишга, ҳавас қилишга қодир бўлишга интилинг. Халқимизнинг: “Хасад билан эмас, ҳавас билан яшаш керак”, деган ҳикмати бекорга айтилмаган. Сиз яқинларингиз, ҳамкасбларингизнинг яхши томонларини топиб мақтов сўзлари айтсангиз,

улар ҳам албатта сизнинг ижобий ҳислатларингизга эътибор қаратишади. Бу ҳақида ўзингизга чин дилдан фикр айтишади.

15.4. Қандай қилиб танбех ва мақтов мутаносиблигига эришилади?

Ҳадеб танбех бераверсангиз боланинг бети қотади, ҳаддан ташқари ошириб мақтасангиз талтайиб кетади. Ҳуш, шундай бўлмаслиги ва “олтин ўрта”ни топиш учун нима қилиш керак? Бунинг учун қуйидаги муҳим қоидаларга риоя қилишни тавсия этамиз. Фарзандингизга танбех бериш орқали:

1. Фикрлашни ўргатинг.

Сир эмас, биз танбехни кўпинча кўтара олмаймиз, уни бизга қарата отилган ўқ деб биламиз. Аслида танбех айниқса, танқид – инсон тафаккурининг ривожланиши, фикрлашини ўстирувчи воситадир. Сиз болангизнинг жим бўлиб сукут сақлаб ичимдагини топ дейдиган ҳолидан бўлишини истамоқчи эмасмисиз? Унда унинг ўйлашига ёрдам беринг.

Масалан: “Нега айтганимни қилмайсан?”, дея танбех бериш ўрнига “Ақлли бола отасига итоат этади” дея уялтириш, “Сигарет чакма” демасдан “Менинг ўғлим сигарет чекиш соғлиққа ўта зарар эканлигини яхши тушунади” дея онгига сингдириш самаралироқдир.

2. Тинглашни ўргатинг:

Боланинг туйғулари, кузатишлари ва қабул қилиши тинглашга арзийди ва бу боланинг ўзига бўлган ҳурматини оширади.

Сизга бирор нарса айтмоқчи бўлганида ҳақиқатдан ҳам унга вақт ажрата олмасангиз ҳозир банд эканингизни ва, албатта, вақт топишингизни айтинг. Гордоннинг “фаол тинглаш” услубида кўрсатилганидек,

фарзандларингизни ёнингизга чақириб, уни эшитаётганингизни ва нима демоқчи эканини тушунтиришингизни айтинг.

Масалан, 7 яшар қиз бола шундай дейиши мумкин.

Қиз: “Дада сиздан жудаям жаҳлим чиқди, бошқа хонамга кирманг”.

Ота: “Жаҳлинг чиқдими?”

Қиз: “Ҳа, чунки сиз мени сирпаншига олиб бораман деган эдингиз, энди эса кеч бўлиб қолди”.

Ота: “Ҳа, тушундим, Сенга ваъда берган эдим, аммо устидан чиқолмадим. Бундан ҳафаман. Кечгача ишлаб сенга қўнғироқ қилишни унутибман. Истасанг, эртага боришимиз мумкин”.

Фаол тинглашда оила бошлиқлари воқеаларга кўпроқ боланинг кўзи билан қарашга уриниши керак. Шунда бола ҳам ўз туйғуларига аҳамият берилаётганини англайди.

3. Танбех беришга нима сабаб бўлганини билдиринг.

Тўрт ёшли фарзандингиз ўйинчоғини бешиқда ётган укасига отгани учун жаҳлингиз чиққан, дейлик. Бу ҳолатда жаҳлингиз чиққанини унга қандай билдирасиз? Профессор Томас Гордон таклиф этган энг сода йўл “мен” дейишдир. Яъни “Сен жуда ёмон боласан!” ёки “Сен аҳмоқсан” дейиш ўрнига “Сен шундай қилганигда мен ўзимни ёмон ҳис этаман”, “Сен ўйинчоқларингни отганигда менинг жаҳлим чиқади. Ахир унга зиён етказишинг мумкин эди”, дея танбех беришингиз мумкин. Яъни сиз бу билан фарзандларингиздан эмас, унинг ножўя ҳаракатидан жаҳлингиз чиққанини ифодалаган бўласиз.

Айрим қайдлар

Хоразмда шундай гап бор:

Хато қилган фарзандига танбех бериш ўрнига фалончиларнинг болаларидан яхши-ку, деб ўзини овунтирган ота-онанинг сўнгги пушаймонидан эшаклар ханграб, итлар кулади (Сафо Очил).

Бу ибора хаддан зиёд кесатик маъносини ташийдди.

Ота-онанинг болага кўрсатган бундай меҳрибонлигидан устоз-ўқитувчининг оқилона танбеҳи афзал.

Ўз ташаббуси билан иш қилмоқчи бўлганда болага “Кўй, кўлингдан келмайди” деб, унинг ташаббусини бугавериш уни ношудликка йўллашдир. Унга танбех беринг.

16.1. Насиҳат тошга ўйилган нақш

Насиҳат – бу яхши йўлга солиш, таълим бериш мақсадида айтилган гап; маслаҳат, панд, ўғит дейилган ўзбек тилининг изоҳли луғатида.

Насиҳат тингловчи бўла олиш, насихатга қулоқ тутиш, унга амал қилиш ҳам комилликнинг белгисидир. Инсон юрагининг қулоғи очиқ бўлсин, бундай одам насихатга қулоқ тутади. Менинг гапим тўғри, ҳамма ишим яхши, камчилигим йўқ, менга бировнинг ўргатишини хоҳламайман, деган одам мушкуллари осон бўлмайдиган одам, муаммолари ҳеч тугамайдиган одам, умуман, бахтсизлик сари юраётган одам. Тарихда буюк уламо-лар, катта олимлар ва етук инсонлар ҳам вақти-вақти билан ўзлари ихлос қўйган одамнинг қошига бориб, “Менга бир насихат қилиб қўйинг”, деган илтижони қилар эканлар. Бу деган насихатга қулоқ тутаётган ўзига танқидий қараётган, ўзидан қониқмаётган одам. Демак, у тараққиётдаги одамдир.

Улғаяётган болага берилган насихат тошга ўйилган нақшдек из қолдиради. Бола шундай тарбияланса, дини, ватани ва миллатига фойдали шахс бўлиб етишади. Бундай шахслардан таркиб топган жамият ҳам соғлом ва мустаҳкам бўлади.

Бир донишманд ўз ўғлига шундай насихат қилди:

– Ўғлим, агар муродинг гулларини очилишини истасанг, шу 5 нарсага эътибор қил:

- Қаҳру-ғазаб оловини юмшоқлик суви билан ўчир;
- Аҳлоқсиз, тарбиясиз, бузук ишлар васвасасидан ҳазар қил;
- Ишларингнинг биносини тўғрилиқ узра қур, хиёнат йўлига қадам қўйма;
- Юз берган воқеаларни, ҳодисаларни чидам билан бошқаларга ўтказ, сабр-тоқатни қўлдан берма.
- Хирс, тама, игво, бировга озор беришдан сақлан.

Истасангким етмагай сенга бало,
Бермагил ҳеч кимга озору жафо.

16.2. Ота насиҳатини олмаган ўғил

Қадим замонларда Шарқ мамлакатларининг бирида мол-мулки етти авлодига ҳам етиб ортадиган, бадавлат бир савдогар ўтган экан. Қўлга киритган бойликларнинг барчасига ўзининг ҳалол меҳнати билан эришгани учун ҳам у кибрга берилмабди. Аксинча, савдо ортидан келган фойданинг ҳаммасини фақирларга, ёрдамга муҳтож оилаларга бераркан.

Фақат савдогарни бир нарса қийнаб келар экан. У ҳам бўлса яккаю ягона фарзандининг тақдири. Чунки ўғли унинг бойликларига ишониб меҳнат нималигини, қийинчилик нималигини билмай эртаю кеч танбалликда кун кечираркан. Ёши бир жойга бориб колган савдогар ўғлига сўнгги бор насиҳат бериш мақсадида уни ёнига чақирибди.

“Ўғлим – дея гап бошлабди савдогар. – Менинг ёшим бир жойга бориб қолди. Қўлимдан келганича бойлик орттирдим, чексиз мол-дунё тўпладим. Бунинг эвазига

сен қийинчилик нималигини билмай ўсдинг. Аммо бойлик – қўлнинг кири. Бир кун келиб у сени ташлаб кетиши мумкин.

Шундай бўлмаслиги учун ҳам киши ҳар доим меҳнат қилиши, қўлидаги бойликни қандай сарф қилишни билиши керак. Сендан бир нарсани илтимос қиламан. Хунари ўрган. Чунки хунари бор одам ҳеч қачон хор бўлмаган”.

Орадан кўп ўтмай савдогар ҳам бандаликни бажо келтириб бу дунёни тарк этибди. Нотавон ўғил эса отасининг ўлиmidан ҳам, бирор бир хунарни эгалламаганидан ҳам ҳеч қайғурмас, эртанги ҳаёти ҳақида ҳам ҳеч ўйламас экан. Чунки унинг ҳаёлини банд қилган нарса шу экан: “Отамдан қолган мерос бутун умримга етади”. “Ўтиб еганга тоғ ҳам чидамас” деганларидек ўйламай қилган сарф-харажатнинг натижаси тез орада билинибди. Савдогарнинг ўғли ҳеч кўрмаган оғир кунларни бошидан кечира бошлабди. Шунда отасининг: “Хунари ўрган. Чунки хунари бор одам ҳеч қачон хор бўлмаган” деган насиҳати эсига тушибди. Энди унга амал қилмасликнинг иложи йўқ эди.

Иложсизликдан яқин орадаги темирчига шогирд тушибди. Орадан уч-тўрт ой ўтса ҳамки савдогарнинг ўғли бу касбнинг сир-саноатларини эгаллай олмабди. Тўғрироғи, қийинчилик кўрмаган, меҳнат нималигини билмаган бу қўллар ишга сира кўниколмабди. Натижада у бу касбни эгаллашдан воз кечиб бошқа бир хунарни эгаллаш мақсадида қишлоқнинг энг кўзга кўринган новвойига шогирд бўлиб борибди.

Бироқ савдогарнинг ўғли бу касбнинг ҳам қийинчиликларига дош беролмабди. Шундан сўнг ҳам яна бир қанча хуналарни ўрганишга уриниб кўрибди. Лекин бирор хунарининг бошини тутолмабди. Боши деворга урилиб, ўзини қўярга жой тополмай юрган кунларнинг

бирида туш кўрибди. Тушида мархум отаси яна насиҳат бераётган экан.

“Ўғлим, шундай бўлишини билардим. Бойликка ишониб танбаллик кўчасидан юрдинг. Хунарни эгаллай олмаслигинг эса сенинг сабрсизлигингдан, иродасизлигингдандир. Бунда менинг ҳам айбим бор. Шунинг учун ҳам мен сени бу дунёдан қутқармоқчиман, қўлингдан келса албатта. Келди, бу иш келади сенинг қўлингдан. Ўзингни шу ётган уйингнинг шифтига ос. Бу менинг сенга сўнгги ёрдамим бўлади”.

Йигит уйғониб қараса, тушида экан. Лекин дунёдан ростдан ҳам тўйганлиги эсига тушиб ўзини худди отаси айтгандай қилиб осмоққа чоғланибди. Бироқ оғирликка бардош бера олмаган шифт таг-туғи билан кўчиб тушибди.

Йигит ўзига келиб қараса, шифт қолдиқлари орасида бир халтача турган эмиш. Қўлига олиб уни очиб кўрибди. Не кўз билан кўрсинки, халта тўла олтин эмиш. Кўзларига ишонмабди. Наҳотки, отасининг иши бўлса бу. Йигитнинг боши деворга урилгани учун ҳам бу гал у ҳисоб-китобини жойига қўйиб пулни ишлатибди. Ота касби – савдогарликнинг бошини тутибди. Ҳар бир ишини меҳр билан бажаргани учун ҳам унга барака ёғилибди. Тез орада ишлари юришиб, яхши ҳаёт кечира бошлабди.

16.3. Эликка элик

Болалар тарбиянинг 50 фоизини эшитиб, ўқиб ўрганиб олсалар, 50 фоизини кузатиб, кўриб ўзлаштирадилар. Демак, фарзандларимни яхлит тарбиялаб воёга етказаман, деган ота-оналар фақат насиҳату-ўғитларга берилмасдан, балки одоб-ахлоқи, юриш-туриши, гап сўзлари, уйда ва кўча-кўйда муомала хатти-ҳаракати билан ўз ворисларига ИБРАТ кўрсатишлари керак.

Пайғамбаримиз Муҳаммад саллаллоҳи алайҳи васса-
лам: “Бахтли киши бошқани кўриб ибрат олган киши-
дир. Бахтсизи – онасининг қорнида бахтсиз бўлган ки-
шидир. Албатта, ҳар бирингиз қабрга борасиз. Ҳар бир
нарсга охири билан баҳоланади”, – дейдилар.

Меъёрдан ошса

Панд-насихат тарбия учун зарур. Аммо у меъёрдан
ошса, тескари натижа бериши аниқ. Бу борада эра-
мизгача таҳминан 4-эрамининг 65 йилларида яшаб
ижод этган Рим ёзувчиси Сенеканинг:

“Насихатгўйлик билан яхшиликка олиб келиш муш-
кул, ўрнак кўрсатиш орқали эса осон”, деган фикрига
доимо амал қилиб олиш лозим деб ўйлайман.

Демак, болаларга бериладиган ўғит қуруқ наси-
хатгўйлик бўлмай, балки уларнинг қалбларига бориб
етадиган ва эътиқодларига айланиб, амал қиладиган
шахсий намуна зарур.

Қадимдан ота-боболаримиз тарбия ишини сўз ва
амал бирлиги билан бажариб, юксак натижаларга эри-
шиб келган. Улар ёшларга панду насихатлар билан
бирга, бевосита ўз турмуш тажрибаларидан ибратли
мисоллар келтириб ҳаётнинг пасту-баланди, аччиқ-
чучугидан сабоқ берган. Ўғитлар ҳаётий бўлган, яъни,
ёшларга ўзлари бир умр амал қилган одоб-ахлоқ қоида-
лари, муомала ва муносабатларини ибрат қилиб кўрсат-
ганлари боис, тарбия бобидаги ишлари ҳам сирли, ҳам
ишончли кечган.

Отанинг сўзи:

Менинг айтадиган гапларимни сўзлаб, фарзандим-
нинг тили чиқади. Мен қиладиган ишларни бажариб,
фарзандим иш ўрганади. Менинг қилиқларим, одат-
ларим, юриш-туришим, хуллас МЕН – фарзандим учун
намуна.

Гап келди: Бола қалбига ҳеч бир нарса ота-она ибратидек кучли таъсир этмайди. Бола фаҳм-фаросатни фақат ота-онасидан ўрганиши мумкин. Бола учун кўз очиб кўрган ўз онаси ва отасидан яқин ва сеvimли одам бўлмаганлиги учун у бенхитёр ва тўла-тўқис уларнинг феъл-атворларини ўзлаштириб олади.

Ибн Сино фарзандни болалигидан бошлаб фақат яхши қилиқларга ўргатиш, бу одатлар эса келажакда унинг характериға айланиб, мустаҳкам иродали бўлиб етишишиға замин яратади, дейди. Айниқса, ота-онанинг шахсий намунаси бола келажагини белгилаб берувчи омил эканлигини мисоллар асосида кўрсатиб беради. “Боланинг хулқини муътадилликда сақлашға алоҳида эътибор бериш керак, уни эса болани қаттиқ ғазабланишдан, кўрқиш, хафалик ва уйқусизликдан сақлаш орқали эришилади”, дейди олим ўз асарида. Шунингдек, болани икки ёшдан бошлаб ҳам жисмоний, ҳам ақлий ривожлантириб бориш, мусиқа ва эртақлар эшитишға ўргатиш лозимлигини таъкидлайди.

16.4. Ибрат бўлишға лойиқмизми?

Бола улғайиш жараёнида ҳамма нарсани асосан атрофидаги катталардан ўрганади. Улардан ибрат олишға, уларға тақлид қилишға интилиб ҳаётгий тажриба орттиради. Энди ўзингиз кўпол ва бадхулқ бўлсангизу, болангизни чиройли хулқли ва одобли қилиб тарбиялайман, деб ўйласангиз хато қиласиз. Агар ўзингиз чексангиз ёки ичсангизу, умидингиз ва ҳаракатларингиз пучға чиқади. Агар ўзингиз ёлғон гапирсангиз ёки алдоқчи бўлсангиз,

болангиздан росттўйлик ва омонатдорлик кутиб овора бўлманг.

“Қасосли дунё, қайтар дунё” деган гаплар бор. Ўзингиз ота-онангизга ёки бошқа яқинларингизга қандай муомала-муносабатда бўлган экансиз, бу нарсани фарзандларингиздан албатта кўрасиз. Ота-оналарнинг фарзандларига меҳнатнинг аҳамияти ҳақида ҳадеб ташвиқот қилишларидан кўра, бир маротаба намуна кўрсатганлари маъқулроқдир, чунки бола эшитганидан кўра, кўрганига кўпроқ ишонади. Ўз навбатида фарзандингиз сизга қандай беодоблик қилган ёки алам ўтказган бўлса, у ҳам фарзандидан албатта тортади. Занжир ҳалқалари каби бу нарса даврлар оша бир-бирига боғланиб кетаверади. Келажакда фарзандингиз ҳам сиз каби “авлодлар тўқнашуви” азобини тортиб юрмасин десангиз, ана шу занжир ҳалқаларини узиб ташлашингизга тўғри келади. Бу борадаги ажойиб ривоятларни ҳам кўп эшитгансиз.

Ривоят

“Бир йигит отасининг соқолидан тутамлаб ураётганига маҳалла-кўй шоҳид бўлиб қаттиқ изтиробга тушибди, “Инсон фарзанди отасини ҳам урадимиз” деб қайғу чекибди. Шунда кўпни кўрган бир отахон: “Бунга ажабланмасангиз ҳам бўлади, ҳозир хўрлик кўраётган киши ёшлигида отасини худди ҳозиргидай соқолидан тортиб урган эди, мана энди ўзига қайтди”, деган экан.

Ёки узоқ умр кўриб, фарзандларига малол келиб қолган отасини ўғил хотинининг маслаҳати билан шаҳар ташқарисига ташлаб келиш учун йўлга чиқибди. Чарчаб, бир дарахт соясида дам олишга тўхтаганида отаси негадир жилмайиб қўйибди. Ўғли бунинг сабабини сўраса, “Бундан кўп йиллар муқаддам мен ҳам отамни адирга ташлаб келиш учун йўлга чиққанимда худди шу ерда тўхтаб дам олган эдим” деб жавоб қилган экан.

Замондош олимимиз нима дейди?

Замондош олимларимиздан бири ёзганидай, “Барча нарса асли билан боғланган бўлса мустаҳкам бўлади, аслида узилган ҳар бир нарса хорлик ва харобликка маҳкум. Кишининг асли ота-онасидир. Чунки унинг ўсиб-улгайиб камолга етиши уларга боғлиқ. Ота-онасидан узилган бирор кимсанинг толеи-бахти ҳануз баланд бўлмаган ва бўлмайди ҳам. Ота-онадан узилиш уларни ранжитишдир. Уларнинг қалбига озор етказган, норози қилган ўғил ёки қиз “оқ” дир ва қаттиқ гоноҳқордир”.

Хулоса ўрнида,

Гап келди: Болани олимимиз айтган салбий жиҳатлардан халос қилмоғимиз керак. Яхшилик уруғини унинг қалбига фақат ижобий таъсир кўрсатиш орқалигини сепа оламиз.

Сир эмаски, айтилган дамда авж олиб кетган уюшган жиноятчилик, маишатпарастлик, юлғичлик, талон-торожлик, фоҳишабозлик, гиёҳвандлик, одам савдоси каби ҳодисаларни бола ўз кўзи билан кўриб турибди. У эшитганига нисбатан кўрганига кўпроқ ишонади. Биз катта ёшдаги ота-оналар, тарбиячилар болага фақат ижобий ўрнак кўрсатишгагина ҳақлимиз. Сократ шухрат кетидан қувган шахслар ҳозир ҳам бор. Улар баҳорда униб чиқадиган замбруғ ва кўзиқориндек кўриниб кетаверади. Табиат ва жамиятнинг муайян қонуниятига биноан улар қачондир шарманда бўладилар.

Афсуски, улар ҳам ибрат бўлиши мумкин бўлган ота-она, ака-ука, опа-сингилларимиз-ку!

Шундай қилиб:

Биз фарзандларимиз учун қилишимиз лозим бўлган ишларнинг энг яхшиси уларга ўрнак олишлари учун яхши намуна бўлишдир. Фарзандларингизни ўз мисолингизда тарбияланг, улар сизнинг феъл-атворингизни эслаб қолишади ва ҳатто сизга тақлид қилишга уринишади. Агар уларга бир гапни гапириб, кейин амалда бунинг тескарисини қиладиган бўлсангиз, фарзандингиздан айриласиз. Фарзандларимиз учун уларни ўз мисолимизда тарбиялашдан бошқа фақат бир иш қила олишимиз мумкин: хато қилишса, ёрдам қўлини чўзиш учун ҳар доим уларнинг ёнида бўлиш. Унчалик кўп эмас, шундай эмасми?

Бу хусусида шундай ҳикоятни келтирамиз.

Ота ва ўғил ҳикояти

Бир доно кўчадан кетаётган эди, қараса, бир киши ўғлини уришиб турар, қизариб-бўзариб қичқирар: “Йўқол, уйга келма, қорангни кўрсатма, қайга кетсанг кетавер!” дер эди. Доно киши яқин келиб, жанжалнинг сирини сўради:

– Кўрмайсизми отахон, – деди ҳалиги киши ҳамон ҳовуридан тушмай, – сўзимга қулоқ солмайди, ўртоқлари билан қаерлардадир довдираб юради...

Доно киши қулди, ҳалиги кишининг елкасига қўлини кўяркан:

– Биродар, баҳор янги келганда ариқлардаги сувга эътибор берганмисиз? – деб сўради.

– Ҳа, – деди ҳалиги киши.

– Суви тиниқ бўладими ёки лойқами?

– Аввал лойқа бўлади, ёзга томон тинади.

– Баракалла, – деди доно, – ёшлик ҳам баҳорга ўхшайди. Шунинг учун араблар: “Ёшлик – жинниликнинг бир тури” дейишган. Болани уриб, сўкиб, ҳайдаш билан тар-

бия бериб бўлмайди, аксинча, панду-насихат, ширин сўз ва меҳрибонлик билан тўғри йўлга солинади.

Рубоий:

*Болага бақирма, безлашиб кетар,
Қуполик танига узлашиб кетар.
Баҳорда селга боқ, момақалдироқ –
Уқирса, суръати тезлашиб кетар.*

Инсон ширин сўзнинг фидойиси, айниқса, бола ота-онадан ширин сўз ва мақтов эшитса, кўнгли тоғдек кўтарилади, юраги бутун бўлиб ўсади. Бемехрлик эса унинг муҳаббатини сундириб, ихлосини қайтаради.

Рубоий:

*Болага кулиб боқ – кулиб боқади,
Кўзлари меҳрга тўлиб боқади,
Қичқирсанг, бақирсанг юраги қотиб,
Меҳру муҳаббати ўлиб боқади.*

Шундан сўнг доно боланинг олдига келди. Унинг қўлидан тутиб:

– Ўғлим, ҳеч бир ота ўз фарзандининг ёмон бўлишини истайдими? Ўз жигарбандига ёмонликни раво кўрадими? – деди.

– Йўқ, – деди бола.

– Баракалла, ўғлим, – деди доно киши. – Демак, отанг сенга нима деса, нимани буюрса, сенинг камолга етишингни кўзлаб қилади. Отанинг вазифаси боланинг хатосини кўрсатиш, тўғри йўлга бошлашдир. Ота ўз боласининг хатосини кўрсатмаса, бола охири хароб булади. Мана, эшит:

*Холток ила ҳар бир ток камолга етур,
Бағри ҳаво олиб, шамолга етур.
Холток қилинмаса инсон феъли ҳам,
Ғовлаб кетиб охири заволга етур.*

Шундай деб доно киши ўз йўлига равона бўлди. Бир оз юриб орқасига қаради ва ота билан боланинг қўл ушлашиб, уйга кириб кетаётганларини кўрди.

Ҳар бир болакайнинг отасига

Сени ҳақ ҳисоблар
Ҳар ерда, ҳар дам.
Унинг нигоҳида
Сен – одил ҳакам.
Неки қилсанг, доим
Сен унга ўрнак.
Сенга ўхшаш истар
Улғайгач, бешак.
У сени зийрак кузатиб,
Ортингдан борар.
Сўзларингга қулоқ тутиб,
Овозинг ёдлар

У сендан олар ўрнак
Орзуси битта:
Сенинг ўрнингни босиш
Бўлиб тез катта.
Ўйлари ҳокимисан,
Олдда маёғи.
Сенга таянар у –
Қўзинг қароғи.
Ишонади сўзсиз
Нима десанг ҳам
Қиёфанг сақланар
Унда ҳар дам...

Муаллифи номаълум

Мазкур шеър билан танишгач, уни келгусида яна бир ўқиш учун ушбу саҳифанинг бурчагини буклаб қўйсангиз, ажаб эмас.

XVII БОБ

ЖАЗОЛАШ ЁКИ РАЎБАТЛАНТИРИШ УСУЛИ

Жазолаш ва раъбатлантириш – таълим-тарбия жараёнининг ажралмас қисмларидан ҳисобланади. Улардан тўғри ва ўринли фойдаланиш эса ота-оналардан маълум бир педагогик ва психологик билимлардан хабардор бўлишини тақозо этади.

Таълим-тарбия мураккаб жараёндир. Унда қувончли ва бахтли кунлар билан бирга нохуш ва ташвишли пайтлар ҳам бўлиб туради. Бола-бола-да, ўзи билган ё билмаган ҳолда бирор ҳатога йўл қўйиши, айбли иш қилиб қўйиши мумкин. Бундай пайтда ота-оналар, айниқса, ёш ота-оналар жунбушга келиб турган жаҳлини ютиб, вазминлик билан болага хатосини тушунтириб бериши ёки қилган айбига яраша одиллик билан жазо бера олиши осон эмас.

Ёхуд, ишдаги ёки ўқишдаги муваффақияти учун кўрсатилаётган раъбатлантириш мезони ошиб кетмаслиги, болани талтайтириб юбормаслик учун нималарга эътибор бериш керак? Бу хил масалаларнинг ҳам ечими осонлик билан ҳал бўлавермайди.

Хўш!

17.1. Жазолаш нима?

Жазолаш ҳақида гапирадиган бўлсак, биз катталар кўпинча, жазолаш деганда болаларга дўқ-пўписа қилишни ёки жисмоний жазо беришни тушунамиз.

Ваҳоланки, боланинг қилган айбига қараб бериладиган жазонинг турли хиллари мавжуд. Булар: болага танбех бериш, уялтириш, бирор нарсадан маҳрум қилиш, таъқиқлаш ва шу кабилардир.

Психологларнинг кўрсатишича, бола бирор айб иш қилиб қўйгандан кейин берилдиган жазога олдиндан рухий жиҳатдан тайёр турар экан. Агар берилаётган жазо бола кутган даражадан ошиб кетса, бола ўз шахсини ортиқча таҳқирланган ҳисоблаб, берилган жазога нисбатан салбий муносабат билдиради. Аксинча, жазо кутилган даражадан пастроқ бўлса, бу хил жазонинг самараси етарли бўлмайди. Дейлик, бир бола айби учун ота-онанинг койишини кутиб, ўзини шунга тайёр қилиб турибди. Иккинчи бир бола эса, ота-онам қилган айбимни кўрмаса, билмаса, деб уни яширишга ҳаракат қилиб турибди. Энди биринчи боланинг ота-онаси боланинг айбини кўриб, уришиб-койимасдан ўзининг қаттиқ хафа бўлганлигини билдириб, индамай қўя қолса, бу болага кучли таъсир кўрсатиши, уни изтиробга солиши, виждон азобига қўйиши мумкин. Аксинча, ўз айбини яширишга интилиб, жазодан қочиб турган бола учун эса бу усул ҳеч қандай таъсир кучига эга бўлмаслиги мумкин. Шунинг учун ҳам берилаётган жазо бола кутмаган формада берилса, унга кучли таъсир қилади.

Ота-оналар ва биз катталарнинг асосий вазифаларимиздан бири – бола томонидан қилинган айб тасодифан бўлганми ёки бола уни билиб туриб қилганми, шуни аниқлаб, шунга яраша жазо беришдан иборат бўлиши керак. Ёш болалар, баъзан ўзлари билмаган ҳолда нотўғри ҳаракатлар қилиб қўйиши, уқувсизлиги орқасида бирор нарсани бузиб ёки синдириб қўйиши мумкин. Бундай пайтларда болани уришмасдан, сабртоқат билан йўл қўйган хатоларини кўрсатиб беришимиз, тузатишимиз зарур.

Баъзи катгалар болаларда фақат нуқсонларнигина кўришади. Унинг яхши хислатлари шу камчиликлар соясида қолиб кетади. Кетма-кет танбеҳлар берилавериши натижасида болада қайсарлик, тажанглик, серзардалик каби салбий характер-хусусиятлар таркиб топадики, бу кейинчалик бола билан ота-она ва катгалар ўртасидаги муносабатларнинг ёмонлашиб, кескинлашиб кетишига олиб келади. Ёки болани ҳадеб ёмонлашаверилиши, унда “Ҳақиқатдан мен ёмон бўлсам керак”, “Мен тузалмас эканман”, деган тушунча онгига сингиб кетиб, танбеҳ ва жазоларга нисбатан лоқайд бўлиб қолади. Шунинг учун халқимиз “ураверсанг – эти қотади, сўкаверсанг – бети қотади”, деб бежиз айтмаган.

Болага қилган айби учун ортиқча зуғум қилиш, тан жазоси бериш уни кўрқоқ ва ёлғончи қилиб қўяди. Бирор айб қилган бола ота-онасидан кўрқиб, қилган айбидан тониб тураверади. Агар бола қилган айбига иқроп бўлиб, ундан афсусланаётган бўлса, узр сўраса, бу узрни қабул қилиш керак. Рус ёзувчиси М. Горький (1868–1936) айтганидек, ҳамма, ҳар доим инсонга, унда ёмонликдан кўра яхшилик кўп, деб қараш керак. Ота-оналар ва ўқитувчилар боладаги яхши фазилатлардан уни камчиликларини йўқотишда фойдаланишлари зарур.

Бола айб қилганда узундан-узоқ панд-насиҳатлар қилиш, “биз сендек вақтимизда ундоқ эдик, бундоқ қилганмиз”, деб гапиравериш, болани, айниқса, ўсмирнинг энсасини қотириши, бу хил тарбиявий чоралар нисбатан салбий муносабатлар кўрсатиши мумкин.

Яна баъзи оилаларда жазо беришнинг ярамас бир формасини учратиб қоламиз. Яъни, болага қилинган айби учун иш буюрилади. “Шу қилган айбинг учун бугун уйни тозалаб чиқасан ёки томорқани чопиб қўясан”, дейилади. Бу ерда меҳнат қилиш бола наздида жазо бериш билан баробар бўлиб қолади.

Савол

Уғлим энди уч ёшга тўлди. У тобора қайсар, инжик бўлиб боряпти. Қандай йўл тутишни билмай ҳайрон қоламан. Жазолай, десам, ҳали кичкина. Нима қилай?

Сурайё, Жиззах

Жавоб

Жазолашга шошилманг. Болангиз қайсар эмас, балки қатъиятлидир. Тўполончи ҳам эмас, ғайратли. Ахир бу сифатлар салбий хислат эмас, балки фазилат ҳисобланади. Тўғрими? Унутманг, бола ҳеч қачон сабабсиз инжиқлик қилмайди. Аввало, ана шу сабабни топишга ҳаракат қилинг. Бола билан айрим масалаларни муҳокама қилишни ҳам ўрганинг. Шунда у истак ва талабларини жанжалсиз, тўғри гап билан ифодалашни ўрганади. Аксарият ота-оналар болалари билан муроса қилишдан кўра буйруқ беришни маъқул кўришади. Агар болага ён берилса, нуфузим тушиб қолади, деб ўйлайдиганлар ҳам бор. Аслида, обрўга куч билан эмас, ақл билан эришилади.

Икки-уч ёшлардаги болаларни ўйнаб турганида, тўхтатиб овқат едириш мушкуллигини оналар яхши билишади. Кичкинтойлар “режаларини ўзгартириш”ни ёқтиришмайди. Бундай пайтда болани алдаб, диққатини бошқа томонга қаратиб олиш керак. Кейин овқатлан тирсангиз бўлади. Чунки мажбурлаб овқат едиришнинг фойдасидан зарари кўпроқ. Бола қайсарлик қилиб турганида жазолаш ҳам бефойда. Умуман, шумлик қилиб қўйганидан кейин жазолаш мантиқсизлик. Яхшиси, болани олдиндан тайёрлаб нима мумкин, нима мумкин эмаслигини қулоғига куйиб боринг. Бундан ташқари шундай ҳолатлар борки, болани жазолаш мутлақо мумкин эмас. Хусусан:

- уйқудан олдин ва уйқудан турган заҳоти;
- овқат маҳал;
- бирор жойи жароҳатланганида ва қўрққанида;
- бир ишга чин дилдан ҳаракат қилиб, уддалай олмаганида.

Болаларнинг кўнгли соф. Улар адолатсизликни кўнгилдан ҳис қилишади. Агар ростдан ҳам айбдор бўлиб, уларни жазоласангиз, сиздан ҳафа бўлишмайди. Болаларга, “сен эпсизсан, кўлингдан бир иш келмайди”, деган гапни такрорлайвермаслик керак. Кўнглига дарз етказишингиз мумкин.

Демак, “мумкин эмас”, деган тушунчани болаларга эмас, ўзимизга ҳам тез-тез уқтириб туришимиз керак экан.

Сурайёҳон, сизга қуйидаги тарбиялаш усулини қўллашни тавсия этамиз.

ТАРБИЯЛАШ УСУЛИ

Беш ёшли Нодиржон жуда шўх. Кўнларнинг бирида уларникига қишлоқдан бобоси меҳмонга келди. Халқимизда набирани “Данагидан мағзи ширин”, дейишади. “Мағиз қанчалик ширин бўлмасин”, лекин унинг катталарнинг гапига қулоқ солмаслиги бобосини анча ўйлантириб қўйди.

Якшанба куни эмасми, ота-она фарзандини бобосига ташлаб, бозорга кетишди. Нодиржон эса уйни бошига кўтариб, у хонадан бу хонага югургани-югурган, ҳеч тиним билмайди. Бобо нимани қилма деса, аксинча, ўшани қилади. Койиган билан фойдаси бўлмади.

Шунда бобо ҳовлига чиқди, бир муддат ўтгач, кўлида толнинг тахминан уч қаричча келадиган новдаси билан кириб келди. Сўнг эринмасдан унинг пўстини шилиб, новдани челақдаги сувга солиб қўйди. Бундай ғайри-

оддий ҳаракатларни диққат билан кузатиб турган набира қизиқсиниб, бобосидан нима иш қилаётганини сўради. Бобо пинагини ҳам бузмасдан: “Биласанми, Нодиржон, ёшлигимизда бобомизнинг айтганларини қилмасак, толнинг новдаси билан бизни обдон савалар эдилар. Бу хонадонга ҳам худди шундай тол хивич керакка ўхшайди, шекилли, лекин бу оёққа қаттиқ тегиши учун у бир кеча-кундуз сувда туриши зарур”, деб жавоб берди...

Бозордан қайтган ота-она Нодиржонни умуман “танитай” қолишди. Унинг хонаси саранжом-сарипшта, кийимлари шкафчага осиглик, оёқ кийимлари тартиб билан териб қўйилган, ўзи эса бобосининг ёнида яқинда сотиб олинган Алифбони “ҳижжалаб” ўқиш билан машғул.

Эртасига келиннинг: “Челакка тол новдалари қаёқдан келиб қолди”, деган саволига жавобан, бобо билан набира бир-бирларига кўз қисиб қўйишди.

17.2. Жазолашдан мақсад, болани интизомли қилиш-ми?

Йўқ. Жазолаш – бу болани интизомли қилиш эмас. Афсуски, кўпчилик интизом ва жазони бир-бирисиз тасаввур эта олмайди. Аслида эса, улар бир-биридан кескин фарқ қилади. Олайлик, интизом – болани ўзини-ўзи назорат қилишга ўргатиш, мақтов ва яхши муносабатларга асосланган бўлиб, узлуксиз давом этадиган жараёндир. Фақатгина жазолашнинг бош мақсадга айланиши эса – ниманидир бажармасликнинг нохуш оқибати бўлиб, уялтириш, шарманда қилиш ва хўрлаш каби воситаларга асосланади. Бундан олдинги даврларда яшаган, бир неча авлодга мансуб ота-оналар ҳам болаларини интизомга ўргатиш мақсадида уларни уришган ва бошқа жисмоний жазо шаклларида фойдаланишган.

Аммо даврлар ўтиб, мазкур услублар замон чигирикларидан ўта олмади. Сабаби – мутахассислар жисмоний жазолаш орқали болаларни интизомли қилиб тарбиялашнинг бир қатор салбий оқибатларини исботлаб беришди. Бунда энг асоратли жиҳат сифатида улар жисмоний жазоларга гириқтор этилган болаларни бошқа одамларга нисбатан агрессивликка мойил ва енгилтак бўлиб улғайишининг эҳтимоли юқорилигини таъкидлашди.

Қолаверса, жисмоний жазолар болаларни кўрқоқ қилиб қўйиши ва ўша пайтнинг ўзидагина салбий хулқни бартараф этиши ҳам аниқланиб, жаҳон педагогикасида жисмоний жазодан фойдаланиш бутунлай таъқиқланди. Аммо айтиш жоизки, таълим муассасалари – мактаб ва МТМларда жисмоний жазолаш бартараф этилгани билан, айрим ота-оналар, болаларини интизомга ўргатиш жараёнида бу қадимий усулни қўлаб келмоқдалар. Натижада кичик ёшдаги болаларда сиқилиш ва ўзини ёлғиз ҳис қилиш баробарида, бошқалар билан бўлган муносабатларда гарчи яхши кўрсак-да, уларга озор бериш мумкин экан, деган хулосани пайдо қилмоқда.

Шу ўринда ТДАУ ўқитувчиси И. Турсуновнинг “Маърифат” газетасида (27.09.03.) чоп этилган мақоласини куйида эътиборларингизга ҳавола қиламиз.

17.3. Ота камари: у тарбияда самара берадими?

Инсон учун дунёда фарзанди камолини кўришдан буюк орзу бўлмаса керак. Фарзанд – ниҳол. Уни эҳтиётсизлик билан эгиб, синдириб қўйиш мумкин. Афсуски, биз ота-оналар баъзан буни унутиб қўямиз.

Елкалари кенг, бақувват, баланд бўйли йигит 8–9 ёшлар чамасидаги болакай билан турарди. Бола қал-

тираганича отасининг қўлидаги камардан кўз узмасди. Отаси ўғли стол четида турган катта чинни чойнакни беҳосдан тушириб юбориб, синдиргани учун жазолаётганди. Жазолаганда ҳам анчагача унутмайдиган қилиб жазолади. Болакай бундай “жазо”ларнинг қанчасини кўрмади, дейсиз. Мурғаккина қалб бир умрга мана шу жазони унутадимикин? Умуман, агар она стол четида чойнакни кўймаганида болакай уни синдирмасди. Муҳтарам ўқувчиларимиз ўйлаётгандир, бу отанинг қаҳри қаттиқ, бемехр экан, деб. У пойтахтдаги катта заводларнинг бирида бош муҳандис бўлиб ишлайди. Ундан нима учун ўғлингизга ёмон муносабатда бўласиз, деб сўрадим.

– Мен ўғлимга ёмон муносабатда бўлибманми, ўйлаб гапиряпсизми? Ўғлимни яхши кўраман. Лекин унинг бефаросат бўлиб улғайишини истамайман. Фаросатли бўлиши учун уй анжомларининг қадрига етиши керак. Ахир, улар озмунча пулга келганми?

Отанинг яна шундай тушунчалари мавжудки, “болани тез-тез уриб туриш керак, шундагина у ота-онасини ҳурмат қиладиган, саранжом-сарипштали, одобли-хушли бўлиб улғаяди”. Бу отага мана шу одат “ота мерос” экан.

Кўп йиллик ўқитувчилик фаолиятим давомида мен бундай жазо усулларида фойдаланаётган ота-оналар ва ўқитувчиларни кўрганман.

Эсимда, 1987 йил олий ўқув юртини тугатиб, йўланма билан Қумкўрғон туманидаги қишлоқ мактабларининг бирига ишга бордим. Ўшанда бир ўқитувчининг айтган фикрлари ҳозиргача сира ёдимдан чиқмайди. “Мен ўқувчиларим гапга кирмаса, уй вазифасини тайёрлаб келмаса қандай ўқувчи бўлишидан қатъи назар, ёмон баҳо билан жазолайман. Уларга қўл кўтариб бўлмайди. Ишдан кетишинг, ҳаттоки судланишинг ҳам

мумкин. Лекин уйда ўғлимни тез-тез камарим билан уриб тураман”.

Орадан анча йиллар ўтди. Уша ҳамкасбимнинг ўғли олий даргоҳни битиряпти. Бир куни машғулотлардан сўнг у ёнимга келиб, “Домла, хабарингиз бор, болалигимда отам мени айб қилсам-қилмасам камари билан савалаб турарди. У киши онамнинг ёлворишларига ҳам кулоқ солмай, ҳатто юқори синфда ўқиб юрган кезларимда ҳам мени уришни қўймади. Камар азобидан қанчалик қийналганимни ўзимдан бошқа ҳеч ким билмасди. Ўтган йил мени уйлантиришди. Яқинда ота ҳам бўлдим. Лекин домлажон, юрагим жуда ғаш. Отам бир куни онамга “набирамни ўзим ҳақиқий йигит қилиб тарбиялайман, ҳеч қайсинг менинг ишимга аралашмайсан, деб қолди. Наҳотки, мен кўрган азоб-уқубатни отам энди неварасига ҳам раво кўрса?!”

Мен эртаси куни собиқ ҳамкасбимга мактуб битдим... Баъзан шундай воқеалар бўладики, эшитиб ҳайрон қоласан. Она ишдан келиб қичқира кетади. “Падар лаънати, уйинг куйгур, ишдан чарчаб келиб, дам олай десам қўймайсан, ҳайвон, нервимга ўйнайсан. Нима, мени гўрга тикмоқчимисан?» Она отанинг қаердандир камарини топиб олиб фарзандини савалай кетади.

Ачинарлиси шундаки, баъзи ота-оналар ҳатто ўз қизларини ҳам тез-тез камар билан “сийлаб” туришар экан. Қиз болага ота қўл кўтарса ўша қиз бахтсиз бўлади, деган гап бор. “Мен 2000 йили пойтахтнинг Ҳамза туманидаги 153-мактабда рус синфларига ўзбек тилидан дарс бергандим. Ўшанда Таня К. исмли ақлли, зийрак, билимли, одоб-ахлоқли қиз ўқирди. Таня ўзбек тилини шунчалик мукамал эгаллаган эдики, у бемалол Алишер Навоий, Муқимий, Нодирабегим каби мумтоз шоирларимизнинг ғазалларини ва замонавий шоирларимиз шеърларини ўта маҳорат билан ёддан айтиб берарди.

Ўқув йили яқунланай деб қолган паллаларда Таня тез-тез дарс қолдирадиган бўлди. Бир куни Таняларникига кириб ўтишга қарор қилдим. Унинг ота-онаси яхшигина “тарбиячи” бўлиб чиқди. Отаси менга чой куйиб узатаркан: “Ўзингизга маълум, қизимизнинг ўқишидан доимо хабар олиб турамыз. Театр, концерт, циркка олиб борамиз. Лекин у нимагадир шу кунлари одамови бўлиб қолди...”, – деди.

Дадаси тўғри айтяпти, мана, кеча ҳам уни камар билан роса савалади, – мақтаниброқ гапирди онаси.

Нега? – дедим ҳайрон бўлиб.

Уйга кеч келадиган бўлиб қолди. Кеча бир нотаниш йигит кузатиб келибди. Ахир, ҳозирдан шундай юришларининг олдини олмасак, эртага у юзимизни ерга қаратиши мумкин, – деди отаси ғазабини яширмай.

Қиз бола гул япроғи, ўйланмай қилинган муносабат унинг тўкилишига олиб келади. Оқибати эса аянчли бўлади.

Мен талабаларнинг ҳаётини ўрганиш мақсадида улардан куйидаги саволга жавоб олдим. “Ота-онангиз ёшлигингизда сизга қандай муносабатда бўлишган?”. Натижалар куйидагича:

100 нафар талабадан 40 нафари доимо бўлар-бўлмаста ота мушти ёки камаридан “бахраманд” бўлиб турган. 21 нафар талаба ота-онасидан гарчанд “тан жароҳати” олмаган бўлса-да, аммо сўкиш, ҳақорат эшитишни “ёмон ишлари” учун қанда қилишмаган. 30 нафар талаба ота-онасидан уларнинг яхши муомалалари учун умрбод миннатдор эканлар. Қолган 9 нафар талаба ота-онасининг “буйруғи” ҳамда “талаби” билан ўз акалари ёки опалари томонидан тез-тез калтакланган.

Шу ўринда битта савол туғилади: хўш, болаларнинг ота-онаси томонидан жазоланишида биз ўқитувчиларнинг айбимиз йўқми? Ўқувчининг кундалик даф-

тарига бўлар-бўлмасга қониқарсиз хулқ ёзиш ёки арзи-
маган айби учун ота-оналарни мактабга чақиравериш
шартмикан? Фарзанд – оила меваси. Унинг яхши пишиб
етилишида, оила боғбонлари – ота-онанинг ўрни катга.
Уни куртаклигида бехосдан синдириб қўйсангиз, сўнг...

Фарзандни ота-боболаримиз белбонга, камарга тенг-
лаштиради. Бу пуштикамарингиз вақти келиб белин-
гизга куч, кўзингизга нур бўлишини унутманг. Афсуски,
болаларни “жазолаш” мавзуси ҳақида радио, телевиде-
ние, матбуотда деярли чиқишлар йўқ. Олимларимиз бу
мавзуда кўзга кўринарли ишлар қилган, деб айта олмай-
миз.

Ўзбек педагогикасининг асосчиларидан бири Маҳ-
мудхўжа Бехбудий ўзининг “Рисолаи асбоби савод”
(1904 йил) ва “Китобатул атфол” (1909 йил) рисолалари-
да болага берилган яхши тарбия халқ учун, жамиятга ва
юрт фаровонлиги учун замин яратишдир, деса, Абдулла
Авлоний “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” китобида болага
етказилган маънавий зарар оилага, қолаверса, жамиятга
етказилган зарардир, дейди.

Шундай экан, бизнинг келажагимиз, ифтихоримиз
бўлган болаларимизни авайлайлик.

Мақоладан хулоса шуки, фарзандлари қалбига йўл
топа олмаётган, улар билан муросалари келишмаётган
ота-она камарини ишлатишдан олдин аввало, ўзларини
унинг ўрнига қўйиб кўришса, ана шу фарзандлари ёши-
да ўзлари қандай фикрлашган ва қандай иш тутишган
бўлар эди, шу ҳақда жиндай мулоҳаза юритишса, ҳам-
ма нарса жойига тушади. Бунинг устига давр, замон ора-
сидаги фарқни ҳам унутмаслик керак: замон ҳеч қачон
бир жойда қотиб турмайди. У ўзгариб, тараққий этиб
туради. Кечагина ардоқланган нарса бугун эътибордан
қолиши, ёки аксинча, кеча қадрли бўлмаган бир қадрият
бугун энг қийматли нарсага айланиши мумкин.

Агар ана шу омиллар эътиборга олинмаса, “ҳозирги ёшларга қойил қолмадим, бизнинг давримизда бундоқ қилардик, бизлар мана бундоқ эдик” каби маломат ва надоматлар кўпаяверади, катталар ва болалар ўртасида зиддият ва тўқнашувлар, бақириш-чақиришлар, асабийлашишлар авжга мишаверади.

Қўшидаги икки манзара хусусида ўзингиз тегишли хулосалар чиқарарсиз деб ўйлаймиз.

АЙТГАННИ ҚИЛГАН ФАРЗАНД

Ривоят қилишларига қараганда, Мусо алайҳиссалом яшаган асрда касби дурадгор бир кимса бўлиб, Парвардигор унга танҳо ўғил ато этган экан. Унинг ўғли ўн саккиз ёшга етганда шаҳарнинг энг барно йигити бўлиш билан бирга ақл-одобда ҳам ҳаммани лол этар даражада экан. Айниқса, чавандозлик ва уруш санъатини мукаммал эгаллабди. Кунлардан бир кун ота эрта тонгда шаҳарнинг Чорсусига ўғлини олиб келибди-да, одамлар гавжум паллада уни қамчилай бошлабди. Унинг бундай ҳаракатидан донг қотган одамлар:

– Нега шундай алпқомат ўғлингни уряпсан? – дея сўрабдилар.

– Бу ахмоқ айтганни қилади-да, – деб жавоб қилибди ва янада қаттиқроқ қамчилай бошлабди.

Оломон бу уста умуман эсини еб қўйибди, деб бошини сарак-сарак қилганча афсус-надоматлар билан йўлларида давом этишибди. Уста эса уч кунга қадар ҳар куни ўғлини Чорсуга бошлаб келар, уни кечгача савалар экан.

Бу ҳолни ҳар куни кузатган одамлар бечора ўғлига юраги ачишиб, “оҳ” тортсалар, бешафқат отанинг бундай ишидан нафратланиб, уни қарғар эканлар. Ва ниҳоят тўртинчи куни пешинга яқин ўғлини савалаётган

устага ўн олти ёшлар атрофидаги парилардай гўзал қиз яқинлашибди.

– Отахон, ўғлингиз қандай гуноҳи билан бундай жазога лойиқ топилди?

– Қўрмайсизми, қизим, – уста ҳаракатидан тўхтабди, – бу ўғил айтганини қилади-да.

– Ундай бўлса, – дебди қиз жиддий оҳангда, – уни янада каттиқроқ жазоланг.

Қизнинг бу гапини эшитган оломон ҳайрон бўлиб, “бу қиз бунча бешафқат” дея қичқира бошлабди. Оломонни тинчлантирган катта ёшдаги бир киши қиздан оҳиста сўрабди:

– Қизим, нега бундай қарорга келдингиз?

– Отахон, – мулоимлик билан жавоб қила бошлабди қиз, – асл инсон бир киши бирор ишни айтмасидан аввал қила билмоғи лозим. Итни итлиги шундаки, у айтганингизни қилади. Одамнинг одамлиги эса фикрлаб, ўзи билиб иш қилишида.

Оломон қизнинг жавобидан лол қолибди ва унга таъзим қилиб, тасаннолар ўқишди. Уста эса ўғлини ўша қизга уйлантириб, кўнгли хотиржам тортибди.

Қиссадан ҳисса шуки, барчамиз ўз ишимизни ўзимиз билган ҳолда қилайлик ва Аллоҳ шундай фарзандларни ато этган бўлсин.

ОТАСИНING АЙТГАНИНИ ҚИЛГАН ЎГИЛ

Бола пешонасида икки тақдир – икки хил йўл мавжудлигини дарров фарқлай олмайди. Бунини фарқлагунча борлиқдаги ҳодисалар уни кўп гангитади. Ана шундай гап чиқиб юрганда катталарнинг муносабатлари ҳал қилувчи омил бўлиб хизмат қилади. Қуйидаги ҳаётий воқеа ана шу ҳақда.

ОТА ЎҒИЛ

(Куш уясида кўрганини қилади) “Қани, акангизни битта сўкиб қўйинг”... Болакай ўзича ғудраниб сўкинди. Ота қийқираб кулди. “Ота ўғил-да, бу акаси, ҳақиқий ота ўғил. Қани, мана бу ўртоғингизни бир йиғлатинг-чи”, яна ҳай-ҳайлади ота. Болакай иккиланмай ўзи тенги жимгина ўйнаб утирган қўшнисининг ўғлини юзига чанг солди. Калтак еган болакай вой-войлаб қолади. Онаси уйидан югуриб чиқди-да, йиғлатётган ўғилчасини опичлаб олар экан: “Э, уялинг-е қўшни. Шу иш ёшингизга мосми?” – деди.

– Ҳа, энди йигит-да қўшни, битта калтакка шунчами? Ўғил бола-да, – дея ҳиринглади.

– Э садақаи гап сенга, – дедию қўшни аёл бурилиб уйига кетди. Йиллар бир-бирини қувиб болакай ҳам улғайди. Мактабга борган тенгдошларига ҳам ҳар нарсага сўкиши ўқитувчини ота хузурига бошлади. “Ҳали отангга бориб бир адабингни бердирмасамми?” Бола парво ҳам қилмади. Ўқитувчининг арз-додини тинглаган ота унга насиҳат қилди:

– Йигитчиликда бўлиб туради-да, сўкса сўкибди. Нима қилибди? Бироз эрқароқ, улғайиб қуйилиб қолар.

Ҳафсаласи пир бўлган ўқитувчи отанинг бу қадар бепарволигига жаҳли чиқиб: “Билмадимов ҳозирдан шу кетиши бўлса кейин ўзингиздан кўринг”, – дебди.

Йигитчиликнинг ҳунар танлаш, ўз йўлини топиш йўлига келганда, ота ўғил бир-икки шўх болаларга қўшилиб ичкилик ичди. Уйга илк марта гандираклаб келган ўғлини кўрган онанинг капалаги учиб кетди. “Вой отаси, қаранг, ўғлингиз маст-ку”. Ота ўғлига қарар экан завқланиб кулди. “Йигитчилик онаси, ичса-ичар, демак у улғайибди. Ҳақиқий эрқак бўлибди”. Ўғлини қўлла-

ридан судраб жойига ётқизар экан яна такрорлади: – “Шундайми ота ўғил шундай паҳлавон, ҳиқ-қ”.

Ота ўғил энди ҳақиқий ота ўғилга айланганди. Аввалига оз-оз ичиш кунда-шунга айланиб улгурган эди. Камига чекиш ҳам аллақачон нашага ўтиб улгурган эди. Ота ҳам аввалгидек ёғли жойда ишламас. Кампирни билан ёши бир жойга бориб қолган эди. Ота ўғил кунда жанжал қилар, ичиш-чекишига пул тополмас, отасини уйдан уйга қувиб калтакларди. Она-ку ўғлининг хароб ҳолини кўтаролмай ўтиб кетди. Ўғил на йиғлади, на куйди. Ахир у йиғлашни билмасди-да. Калтаклар зарбидан кўкариб кетган баданини ота силар экан, бир савол бошида тинмай айланарди. Қаерда хато қилдим? Нима қилдимки, ўз ўғлим ўз отасини шунча азобласа? Қаерда адашдим, экан? Поёни йўқ саволларни ўз-ўзига берар экан, ота тайинли жавоб тополмади. Бу пайтда эса ота ўғил ҳаддан зиёд эркинликнинг қулига айланиб улгурганди.

Қиссадан ҳисса ўрнига,

Гап келди: Хурматли ота-оналар!

Агар болангизни чиндан бўйсиндиришни, сўкинмаслиги, ёмон сўзлар айтмаслигини истасангиз, ўзингиз унга намуна бўлинг. Одатда, бола сиз, ака-укалари айтган сўзларни ўзингизга қайтаради. Боланинг хатосини қўйиш билан эмас фақат ва фақат далиллаш орқали тўғирлашингиз мумкин. Кимки боласини хатоси учун “хайвон” деса, бола бу гапни бошқа одамга айтса, ҳайрон бўлмасин. Қилинган хатони яхши гап ва тушунтириш билан эмас, сўкиш, уриш, жазолаш билан тўғирлаш керак экан, деган хулоса болага сизни қилган хатоингиз

учун “танқид қилишга” асос бўлади. У сизга индамаслиги ҳам мумкин, аммо муносабати салбий томонга ўзгариши аниқ. “Урушсанг, яна сўксанг, сен билан гаплашмайман” – бу боланинг нотўғри йўлдан кетаётганини кўрсатувчи энг тўғри огоҳлантиришдир. Истаймизми, йўқми болаларимиз – бизнинг аксимиз. Болангиз тарбия кўрган бўлишини истайсизми, демак, ўзингизни ҳам қайта тарбиялаш вақти келди. Голландлар айтганидек, отилган ўқ ва тарбияни ортига қайтариб бўлмайди.

17.4. РАҒБАТЛАНТИРИШ НИМА?

Энди тарбия жараёнида рағбатлантиришнинг аҳамияти хусусида гапирадиган бўлсак, рағбатлантириш болаларда ташаббусни ривожлантиради, руҳини кўтаради, қилаётган ишидан фахрланиш ҳиссини вужудга келтириб, катталар билан болалар ўртасида илиқ муносабатларни вужудга келтиради.

Рағбатлантиришнинг ҳам хиллари кўп. Масалан, ота-онанинг маъқулловчи назар ташлаб қўйиши, ёшроқ болаларни ўпич билан сийлаш, бошқаларга намуна қилиб кўрсатиб, оила даврасида мақташ, кинотеатрларга навбатдан ташқари олиб бориш ёки юбориш, оилавий байрам уюштириш, бола яхши кўрадиган нарсаларни совға қилиш кабилардир.

Педагог олимларнинг нуқтаи назарича, болалар ўзларини қадрлашаётгани ва рағбатлантираётганларини ҳис этмаслик, албатта, хулқларини ўзгартиради. Бунинг учун эса тарбиячи, педагог ва ота-оналар ўз олдиларига мақсадни тўғри қўя олмоғи зарур. Қуйидаги жазо ва интизом орасидаги фарқларни билиб олиш эса

уларнинг бу йўлдан биринчи қадамни ташлашларига катта ёрдам беради. Одатда:

Интизомга ўргатиш мақсадида иш тутганда:

- асосий эътибор бола нима қилиши кераклигига қаратилади;

- бу узлуксиз жараёндир;
- ўрнак кўрсатилади;
- ўз-ўзини назорат қилишга олиб келади;
- болаларни ўзгаришига ёрдам беради;
- ижобий ҳисобланади;
- боланинг ўзини мустақил тутиши маъқул кўрилади;

- болаларни ўйлаб иш қилишга рағбатлантиради;
- ғурурни ўстиради;
- ахлоқни шакллантиради.

Жазолаш мақсадида иш тутганда:

- асосий эътибор бола нима қилмаслиги кераклигига қаратилади;

- бу бир марта содир бўладиган ҳодисадир;
- бўйсунушга мажбур қилинади;
- мустақилликка путур етказилади;
- катталар бор аламини тўкиб солишади;
- салбий ҳисобланади;
- болани ота-она қандай талаб қилса, ўзини шундай тутишга мажбур қилади;
- бола учун ота-онаси фикрлайди;
- ғурурни йўқ қилади;
- ёмон хулқ танқид қилинади.

Шуниси қизиқки, кичкинтойларнинг идеаллари катталар – ота-она, ўқитувчи ва тарбиячилар ҳам баъзида уларнинг кўз ўнгида, айниқса, болалар одоб доирасидан

чикқанда ёки гапларига кирмаганда қаттиқ ғазабланишади. Ваҳоланки, бундай ҳолатларда қўлга эрк бериш ёки оғзаки ҳақоратлаш керак эмас. Кичкинтойларни интизомга ўргатишнинг муҳим воситаларидан бири унга ўзини қандай тутиш кераклигини кўрсатиб беришдир. Болалар катталарнинг ўзаро муносабатларини кузата туриб, ўзини-ўзи назорат қилиш тўғрисида кўп нарсаларни билиб олишади. Натижада катталар бир-бирлари билан ижобий муносабатда бўлаётганини кўрганликлари боис, ўзлари ҳам бошқалар билан айнан шундай муносабатда бўлиши лозимлигини тушунадилар.

17.5. Совға қилиш ҳар доим ҳам рағбатлантириши?

Совға қилишни тез-тез қўллаш яхши натижа бермай қўйиши, бола тамагирроқ бўлиб, ҳар бир мувоффақияти ёки яхши иши учун совға-салом кутадиган бўлиб қолиши мумкин.

Бола қилаётган ишини мақтов учун ёки бирор совға олиш учунгина қилишга ўрганмаслиги керак. Айрим ота-оналар фарзандларига: “Агар синфни аъло баҳоларга битирсанг, велосипед олиб бераман”, – деб ваъда беришади. Бола яхши ўқиш учун, ҳаракат қилиши мумкин. Лекин унинг аъло баҳоларга ўқишга қилаётган ҳаракати ҳақиқий билим олиш учун эмас, балки совға олиш учун қилиняпти.

Боланинг ҳар қандай фойдали, мақбул хатти-ҳаракатлари тақдирланиши, рағбатлантирилиши лозим. Айтайлик, бола математикадан бўладиган контроль ишга икки-уч кун зўр бериб тайёргарлик кўрди ва охир натижада “аъло” баҳо олиб келди. Агар ота-она унинг қувончига шерик бўлмасдан, лоқайдлик билан муноса-

батда бўлсалар, бола бундан азият чекиши, кўнгли чуқиши мумкин. Чунки унинг меҳнати ўқитувчилари томонидан “аъло” баҳо билан тақдирланди, лекин ота-она томонидан эса муносиб тақдирланмай қолди.

Азиз ота-оналар! Тарбиячилар!

Инсондаги рағбатга эҳтиёжмандлик Аллоҳдандир. Болаларнинг ҳар бир тўғри ишини пайқаганимизни ўзига билдирайлик ва ташаккур билдиришни ҳам унутмайлик. Бола кичкина жони билан бизни рози қилишга тиришиб, тирмашади ва розилигимизни олади.

Илоҳим, бу инсоний фазл ва роҳатлар унинг боласига ҳам ўтсин!

Бола ўқишни эплай олмаётгани учун койиш кўпинча тескари натижа беради ва, аксинча, кутилмаганда мақташ ва рағбатлантириш, унинг арзимас муваффақиятига биргаликда хурсанд бўлиш, ўргатилган ожизлик туғдирадиган иложсиз аҳволдан чиқишга кўмаклашади, ўз кучига ишониш туйғусини уйғотади, ҳаракатга ундайди.

Яна бир қўшимча гап:

Буюк ихтирочи олим Эдисонни ёшлик пайтидан ҳар куни эрталаб фақат бир сўз айтиб уйғотишар экан:

– “Туринг граф, сизни буюк ишлар кутмоқда!”.

Бундай муомаладан ҳар қандай бола ҳам улғайиб ҳақиқатдан буюк ишлар қилишга чорланишдан бошқа иложи йўқ.

Хулоса ўрнида,

Гап келди: Қаттиққўллик ҳам, меҳрибонлик ҳам, буйруқ ва маслаҳат ҳам, танбеҳ ва мақтов ҳам, насихат ва ибрат ҳам, рағбатлантириш ҳам, жазолаш ҳам меъёрида қўлланиб турилса, энг муҳими асосли

ва ўз вақтида берилса, таълим-тарбия самарали натижалар беради.

Меъёрбузиларэкан, тарбия ҳам айнийверади. Овқатта солинадиган туз кўпроқ тушса – шўр, камроқ тушса – бемаза бўлишига ўхшатаман бу ҳолатни.

Шундай қилиб:

Фарзанд тарбияси тўғрисидаги юқорида айтилган гаплар ҳаммаси бир-бирини қувватлайди, тарбия усулидаги турли даражаларни билдиради. Солиҳ фарзандни вояга етказиш учун онанинг пок бўлиши, шубҳали таом ва шароблардан парҳезкор бўлиши, фарзанд дунёга келганда Расулulloҳ (с.в.а.) айтганларидек усулларни қўлаш, тарбия билан асосан аёлларнинг шуғулланишлари, кўкрак сути билан тўла икки йил эмизиш, тилни, одоб-ахлоқни, одамларга муомалани онадан ўрганиш – буларнинг ҳаммаси бир-бирига чамбарчас боғлиқ бўлган тарбия воситаларидир. Булардан ташқари ота-онанинг одоб-ахлоқ, диёнат, ҳалоликда, ширин муомалада ўзларининг намуна бўлишлари, айтган сўзларига амаллари муносиб бўлиши фарзанд тарбиясини мукамал бўлишга олиб келади.

Ўғиллар оталарини, қизлар оналарини кўриб, ҳавас қилиб ўшалардек бўлишга интиладилар. Аллоҳ таоло ҳар бандага инсофли фарзанд ато этсин. Қуръон оятларида таълим берилганидек: “Эй Роббимиз, бизларга оналаримизни ҳам, зурриётларимизни ҳам кўз қувонтирадиган қилгин”. Омин!

Яна бир муҳим якуний гап.

Азизлар! Биз”роббимиз Аллоҳ!” деймиз. “Роббим” сўзининг луғавий маъноси – Тарбиячи дегани. Яъни, Аллоҳ – тарбиячидир. Демак, ота-она ҳам бош тарбиячининг кўрсатмалари асосида фарзандини тарбия-

лаши керак. Масалан, бир ота-она қизига зирак ёки узук олиб берди. Лекин булар ўткинчи нарсалар, чунки улар емирилиши, қиймати йўқолиши мумкин, лекин, тарбия йўқолмайди. “Отасига раҳмат, тилла соат олиб берибди”, демаймиз. “Отасига раҳмат, яхши тарбия берибди”, деймиз. Агар ота-она фарзандига тилла узук олиб берса, у фақат боланинг кўнглини кўтариши мумкин, бошқага ҳеч қандай фойда бермайди. Агар ота-она фарзандига яхши тарбия берса, у жамиятга, атрофидигиларга наф беради. Ота-она фарзандини яхши тарбияласа, унга қуёш ҳады қилгандек бўлади. Қуёш эса ҳаммага нур сочади.

Отаси меҳнат қилдирмай эркалатса, унинг устига онаси ардоқлаб пайпасласа, ундай бола эл-юртини ҳурматламайди.

Ҳар бир ота-она ўз фарзандини кўлидан келганича ва ҳаётга бўлган муносабатига қараб тарбиялайди. Ёнингизда бурнини тортиб, кўзларини ишқалаб турган “айбдорни” ўзингиз ҳохламаган ҳолда, минг бор виждон азобида уришасиз. Балки фарзандингиз бундай хатога йўл қуйишида сизнинг ҳам айбингиз бордир. Қуйидаги хатолардан хулоса чиқариб, уларни такрорламасликка ҳаракат қилинг.

18.1. Биринчи хато

“Мен сени яхши кўрмайман”, “Агар мен истагандай бола бўлмасанг, мен сени яхши кўрмайман”.

Ота-она фикри: Нега фарзандларимиз ҳар бир илтимосимизни муаммога айлантиришади? Ёки улар атайлаб шундай қилишармикан? Уларни тартибга чақириш керакми? Бундай пайтда уларнинг қулоғига гап кирармиди? Кўрқитиш шартмикан? Бу ҳам фойда бермади. Ана шундай пайтларда кўпгина оналар “Ойижонинг энди сени яхши кўрмайди” иборасидан қурол сифатида фойдаланишади.

Рухшунос фикри: Ривоят қилишларича, Пайғамбар алайҳиссалом болаларга ўз меҳр муҳаббатларини ҳатти-ҳаракатлари билан ҳам, сўзлари билан ҳам исбот этганлар. Кўп ривоятларда айтишадикки, неваралари Хасан ва Хусайинни қучоқлаб ўпгач “Ё, Раббим! Мен буларни яхши кўраман. Сен ҳам сев.”, деганлар.

Қуйидаги ривоят ҳам пайғамбаримизнинг болалар-ганисбатанхуддишундай муносабатда бўлганиликларидан далолат беради. Бир куни ул зот туйдан қайтиб келаётган аёлларни кўриб қоладилар. Уларга қараб: “Валлоҳи, сизлар мен учун Ҳақнинг энг севганларисиз, – дейилар. Бир ривоятда “Аллоҳга қасамки, сизларни яхши кўраман”, – дейилади.

18.2. Иккинчи хато

Бу дегани “Истаганингни қил, менга фарқи йўқ”.

Ота-она фикри: Бақир-чақирнинг нима кераги бор? Болага бирор нарсани уқтириш, уни исботлашга не ҳожат? Ахир, ҳозирданок ўз муммоларини ҳал қилишни ўргангани яхши эмасми? Мустақил ҳаётга мослашиши осон кечади. Бизларни ҳам тинч кўяди.

Руҳшунос фикри: Ҳеч қачон болангизнинг қизиқиши ва машғулотларига бефарқлигингизни кўрсат-манг. Агар унинг ҳатти ҳаракатларига нисбатан эътирозингиз бўлса: “Болажоним мана бу масалада сен билан чиқиша олмайман. Лекин мен сенга истаган пайтингда ёрдам бераман, чунки сени яхши кўраман”, деб айтинг.

ҲИКОЯ

Яқин ўтмишда ишлари доим бошларидан ошиб тошган ота-она бор эди. Уларнинг қалбларида фарзанд меҳридан асар ҳам йўқ, фарзандлар учун ажратилиши керак бўлган вақтларини бекор кетадиган вақт деб ҳисоблашар эди. Ота доим ҳисоб-китоб ишларидан, она эса тилла жавоҳирларидан бош кўтармас, бойликларини янада қандай қилиб кўпайтириш йўлларини ўйлаш билан банд эдилар. Болалар уларни бирор машғулотга

чалиғи тадиган бўлишса, уларни жеркиб ташлашар эди. Бола отасининг кўзларига қўл теккизиб, кучоқламоқчи бўлса, унга совуқ муомалада бўлар, ҳатто уни итариб юборар, жеркиб, бақирар эди.

Бир кунни бола қўлида бир расми китоб олиб, отасининг ёнига келди ва: “Дадажон мана бу маймунни қаранг, қўлида банан ушлаб турибди, кулгили-да?” – деди. Олдидаги ҳисоб-китоб дафтарига шўнгиб кетган отаси болага жаҳли чиқиб: “Нари тур, халақит берма! Нимаси кулгили экан?” – деб жеркиб берди болани. Отасидан яхши гап ола билмаган болакай онасининг ёнига борди. Расмни унга кўрсатди, отасидан ҳам ҳеч қандай рағбат ололмаган болкай бошини эгиб нари кетди. Ота-онасидан хафа бўлган бола севинчини баҳам кўриш учун хизматкор қизнинг ёнига борди... хизматкор жуда меҳрибон, болалар тилига яхши тушунадиган қиз эди. Расмга қараб: “Вой-бў, роса масхара-ку! Бунинг туришини қара...” деб боланинг яхши кайфиятига шерик бўлди. Иккаласи бир-бирига қараб роса кулишди. Шундай кейин бола қизга бўри билан кўзичоқнинг расмини кўрсатди. Бўрининг кўзичоқни ейиш учун не-не хийла-най-ранглар қилганини сўзлай бошлади. Хизматкор қиз боланинг ҳикоясини диққат билан эшитиб, унинг ҳис-туйғуларига шерик бўлди.

Шундан кейин бола қувончли ва хафа дамларини хизматкор қиз билан баҳам кўрадиган бўлди. Қизга ота-онасидан ҳам кўпроқ меҳр қўя бошлади. Ота-онаси узоқ муддатга сафарга кетишганда ҳам уларни йўқлигини ҳис этмай қўйди. Хизматкор қиз бир кун келмай қолса, болакай жуда хафа бўлар, йиғламаслик учун ўзини аранг тутиб турар, овқат емас, сув ичмас эди. Хизматкор қиз қайтиб келганда боланинг қувончи ичига сиғмас, боши кўкка етар эди.

ҲАЁТИЙ ВОҚЕА

“Ўшанда эндигина 18 ёшда эдим. Ҳали ҳаётнинг пасту баландини тушунмас эдим. Аммо мактабда тўрт-беш баҳоларга ўқигандим. Радиотехника соҳасига қизиқардим. Ўқишга боришим учун албатта йўл кира ва бошқа майда-чуйда харажатларга пул зарур эди. Лекин онамга (каттагина ташкилотда ҳисобчи бўлиб ишларди) бу ҳақда айтганимда, қўлидаги бор пулини мендан қизғонди. Отам эса онамнинг чизган чизиғидан чиқмасди. Хуллас, ўз орзуларим томон қўймоқчи бўлган илк қадамларим ҳали босилмаёқ қирқилди. Бир неча йил ул-бул ишларга уриниб юрдим. Аммо бирор тайинли ҳунар эгалламадим. Тўғри йўл кўрсатадиган ота-онамнинг эса мен билан иши бўлмади. Мана энди оилалиман, икки фарзандим бор, аёлим ўқитувчи. Унинг маошига кўз тикиб яшаш – виждонсизлик. Тайинли иш жойим бўлмагани учун Россияга қатнаб, қурилишларда ишлаб келаман. Ўша жойда ғишт териш, пардозлаш каби ҳунарларни эгалладим. Агар бундан йигирма икки йил аввал ўзим қизиққан соҳада ўқиб, бирор мутахассисликни эгаллаганимда ҳозир ўз юртимда элимиз равнақи учун ишлаётган бўлармидим. Энди мен икки фарзандимни ҳам албатта ўқитаман, илмли инсонлар қилиб тарбиялайман, деб ният қилганман...”

Ҳар иккала ҳолат юзасидан,

Гап келди: Бундай ота-оналар тахминан ўрдакка ўхшашади. Агар шаҳарни сув босса, ўрдак бўйинини кериб, “менга нима” деркан. Улар фарзанд тақдирига бепарво, лоқайд ота-оналардир. Улар фарзандлар назаридан қолган ота-оналардир.

Болангиз гапингизга кириши, сизнинг сўзларингизга кулоқ солиши учун, унга нисбатан эътиборли бўлинг.

Меҳрингизни аяманг, у билан мулоқотга албатта вақт ажратинг. Боланинг ҳар бир ҳаракатини мактаб, рағбатлантириб туринг.

18.3. Учинчи хато

Ўта қаттиққўллик. “Ҳар бир ишни мен айтгандай қилишинг керак, чунки бу уйда фақат менинг деганим бўлади”.

Ота-она фикри: болалар катталардан чўчиб, уларнинг ҳар бир гапини сўзсиз бажаришлари шарт. Бунда баҳс-мунозараларга ўрин йўқ. Боланинг ёшидан қатъи назар, у хоҳ 6 га, хоҳ 16 га кирган бўлсин. Болаларни талтайтириб юборсангиз, бошингизга ўтириб олади.

Рухшунос фикри: Болалар албатта қилган ҳар бир ҳаракатини тўлиқ англаб етиши керак. Ўта қаттиқ қўллик гоҳида дрессировка (ҳайвон ўргатиш)ни эслатади. Ёнингизда бўлганда у сиз айтгандай ҳамма ишни қилиб, кўздан ғойиб бўлдингиз дегунча ўз билганича иш тутади. Ишонтириш қаттиққўлликдан яхшироқ. Зарурат туғилганда қуйидаги сўзларни ишлатинг: “Ҳозир мен айтгандай қилгин, кечқурун бу ҳақда бафуржа гаплашиб оламиз. Нимага, нима учун, деган саволларингга жавоб топишга ҳаракат қиламан”.

Бизнинг фикримиз: Маълумки, инсон ўз “МЕН” ига монанд иш қилади. Болангиз ҳақида нима деб ўйлаётган бўлсангиз, фарзандингиз ўша фикрингизнинг аниқ нусхасидир. Ота-она боласини яхши кўриши мумкин, аммо ўта қаттиққўллик қилиши ва ҳадеб айблайвериши тесқари оқибатга олиб келади бола ўзини рад этилган,

яхши кўрилмагандек ҳис қилади. “Мени яхши кўрмайсиз” – бу болангиз ўзини ўзи яхши кўрмаслиги, ўзини ҳурмат қилмаслигидан даракдир ва бунда сизнинг ҳиссангиз бор. Тўғри баъзан тантиқлиги тутиб қолган болалар нимагадир эришиш учун ҳам шундай дейди. Аммо бу юзтадан битта болага тўғри келади.

Ёшлиқдан “Мен”нинг салбий образга айланиши нохуш оқибатларга олиб келиши мумкин ва қаттиққўллик барибир самара бермайди.

Хўш, ўта қаттиққўлликдан ҳосил бўлган муаммолардан қандай қутилиши мумкин? Бунинг учун:

1

Болангиз ўз арази ва ширингина кулгиси билан ўз хоҳишига етишига йўл қуйманг. Мумкин эмас деган гапингизда маҳкам туринг ва уни охиригача қаттиққўллик билан ҳал қилинг. Талабингизга жавоб топгангиздан сўнггина яна меҳрибон, қувноқ ва ҳамма яхшиликларга тайёр ота-онага айланинг, болангиз бетоб бўлиб қолса, чарчаган бўлса ёки тишлари чиқаётган пайтида инжиқлик қилса, сизнинг қоидаларингизни тан олмайди. Бундай пайтда болангизга ён беришингиз шарт.

2

Боланинг хулқи атайлаб ёки ўз-ўзидан ўзгаришини ажрата билинг. Қаттиқ хархаша қилган тақдирда ҳам бажармаслик лозим бўлган талаб бўлса, бажарманг. Агар ўзингиз жорий қилган тартиботдан бир марта чекинсангиз, бола ўз тарбиясини ҳамиша хархаша билан амалга оширишни одат қилиб олади. Унда жанжалсиз кунни бахтли кун деб ҳисоблай бошлайсиз.

Биринчи бўйсунмаслик кўпчилик орасида мумкин бўлмаган нарсага рухсат беришдан бошланади. Дейлик, бола билан дўконга чиққанингизда одамлар олдида хи-жолат бўлмаслик учун болангизнинг кўнглига қараш-га, истаган нарсасини олиб беришга мажбур бўласиз. Қарабсизки, бола кейинги сафар ўз талабини қондириш учун додлаб, ўзини ерга отади. Шунинг учун иложи бориша болани дўконга олиб борманг. Мабодо олиб боришга мажбур бўлсангиз, одамлар нима деб ўйлаши-дан қатъи назар, хархашани бошлаши билан болангиз-ни олиб чиқиб кетинг.

3

Ёмон хулқи учун жазоламанг, аксинча, яхши хулқи учун болани кўпроқ мақтанг ва мукофотланг. Жаҳлингиз чиққанида (болангизни уриб ёки бақириб уришиб жазо-ламаслик учун) ичингизда ўнгача сананг. Бу ҳақиқатдан ҳам фикрингизни жамлаб, тўғри йўлни танлашингизда ёрдам беради. Шуни ёдингизда сақлангки, тарбиянинг ўта қаттиққўллик усули ҳар бир масалани айнан шу йўл билан ҳал қилинишини бола миясига муҳрлаб қўяди.

Шундай қилиб, ўта қаттиққўлликдан бўлак, бош-қачасига қандай қилиб болани йўлга солиш мумкин?

Жавоб: зўравонликдан воз кечинг. Шунда бола усти-даги ҳақиқий ҳукмронликни қўлга киритасиз. Бундай жавоб ғалати туюлиши мумкин, аммо гапнинг индало-си худди шундай.

ҲУКМРОНЛИК НИМА?

Ҳукмонлик – бу вазиятни бошқариш демак. Аччиқ-ланиш, бақириниш, газабланиш – ожизлик ва истаган нарсангни оломаслигингни кўрсатишдир. Яхшилик-

часига, кўрқитмасдан қаттиққўл бўлиш сизга тўлиқ зафар ва фарзандингизнинг сизни кўрқиб эмас, яхши кўриб бўйсунганини таъминлайди. Бу муҳаббатга фақат сазовор бўлиш керак.

ҚАНДАЙ ҚИЛИБ?

Боланинг ҳис-туйғуларини авайлаш ва уларни ҳурмат қилиш – мана калит. Бу бола истаганини қилади, унга ҳар нарсада рози бўлинг, дегани эмас. Агар аксинча, фарзанд чегара борлигини билиши керак ва сиз унга шу чегарани белгилаб берасиз.

Гап шундаки, қандай қилиб? Бу саволнинг жавоби фақат ота-оналарни эмас, руҳшуносларни ҳам бошини жуда кўп қотирган. Кўплаб тадқиқотларнинг кўрсатишича, буйруқ бериш, жазолаш ва мушт билан кўрқитиб ўстириш усули болани, унинг туйғуларини ҳурмат қилиш ва мураса қилиш усулига қараганда самараси кам экан. Иккинчи усулда ҳам бола ота-она муаммога ечим қидириб, биргаликда ҳаракат қилгани боис бола ўзини якка ҳимоясиз сезмайди. Ота-онаси унинг манфаатини ҳимоя қилиб, мулойимлик билан тушнугириши болани ота-онасига ишониб, унга қулоқ тутишига асос бўлади.

Мураса қилишда бола низоларни маданиятли кишидек ҳал қилишни, фаросат билан йўл тутишни, ўзига ишониб вазиятдан чиқиш йўлларини қидиришни, ота-онаси ва ўзини яхши кўришни ўрганади. “Менинг фикрим аҳамиятга эга, йўлимда учрайдиган муаммони ўзим еча оламан, менинг ўрнимга қарор қабул қиладиган, муаммоларимни ҳал қиладиган масъул шахсга муҳтож эмасман, ҳаётимни қуриш ва бахтли бўлиш қўлимдан келади”. Мураса қилиб катта қилинган одам ана шундай шиор билан яшайди. Шафқатсиз авторитар муҳитда катта бўлганлар (аммо маънан эмас)да айнан

шу тушунча етишмайди. Тушуниш, ўзини борлигича қабул қилиш билан тарбия кўрганлар катталарнинг фикрига ҳурмат билан қарайди ва улар кадрлайдиган нарсаларни кадрлайди.

18.4. Тўртинчи хато

“Яхсиси, буни ўзим бажараман, болажоним бунинг уддасидан ҳали чиқмайди”.

Ота-она фикри: фарзандингиз учун ҳамма нарсани бажаришга тайёрсиз. Сиз болалик бир зумда ўтиб кетадиган давр деб ҳисоблаб, уни ғам-ташвиш, ғуборлардан холи қилишга уринасиз. Ширингина болажонингизни ҳар бир орзу истагини амалга ошириш қанчалик ҳузур бағишлашини билсангиз керак.

Рухшунос фикри: эркатой, ҳеч нарсада қийинчилик кўрмай ўсган болаларга ҳаётга мослашиш жуда қийин кечади. Агар унга кунига ҳар бир ғуборни пуфлайверсангиз, фарзандингиз шунчалик ўзини ҳимоясиз ва ёлғиз ҳис этади. “Ўзинг бажариб кўрчи! Агар қийналсанг сенга ўзим ёрдам бераман”, дейишни ҳам ўрганинг. Энди қуйидаги воқеани эшитинг.

ЭРКАЛАТСАНГ, ЭСИ КЕТАР

Бир киши уч ўғил фарзандини эркалатиб тарбиялаб вояга етказди. Барчасини олий маълумотли, уй-жойли қилди. Фарзандларни обрўли жойларга ишга жойлаштирди. Фарзандлар эса амал пиллапояларидан кўтарилиб яхши мартабаларга эришдилар. Ота эса кексайиб, касалманд бўлиб қолди. Фарзандлар аввалига унга қарашиб туришди, кейин эса ўз ҳолига ташлаб қўйишди. Ниҳоят тошбағир фарзандлар отани қариялар уйига топширишди. Афсуски, орамизда онда- сонда бўлса-да, ана шундай каслар ҳам учраб туради.

Бу дунё – қайтар дунё. Сиз ҳам бир куни келиб қарийсиз. Сиз ота-онангизга қандай қилиб муомала қилган бўлсангиз, фарзандларингиз ҳам сизга худди шундай муомала қилади.

Қиссадан хисса шуки, фарзандга меҳр бериш керак, эркалитиш ҳам лозим, бироқ бу нарса меъёридан ошса, тескари натижа бериши мумкин.

Шунинг учун ҳам болани севишда, унга меҳр беришда меҳрнинг қуйидаги уч турига эътибор қаратмоқ лозим.

МЕҲРИБОНЛИКНИНГ УЧ ТУРИ

1

“Агар...” тури

Меҳрнинг бу тури боланинг бир нарса эвазига эга бўладиган севгисидир. Бундай меҳр одатда, тарбиячилар томонидан қуйидагича ифода этилади:

- Агар яхши бола бўлсанг, ота-онанг ҳам сени яхши кўради;
- Агар омадли, машхур инсон бўлсанг, сени яхши кўраман;
- Агар турмуш ўртоғим сифатида сендан кутганларимни бера олсанг сени севаман, кабилар.

Ҳаётда меҳр ва севгининг энг кўп учрайдиган шартинана шундай. Бундай меҳр ва севги муайян шарт устида қурилади, бирор нарса эвазига берилади.

Бундай меҳр тури эркалитиб тарбиялашга йўл қўймайди. Сабаби ҳеч бир ота-она фарзандини тантиқ бўлиб вояга етишини хоҳламайди.

“Чунки...” тури

Меҳрнинг бу турига кўра болангиз бирор нарсага эга бўлгани учун севилади. Ота-онанинг унга меҳр қўйиши у эга бўлган нарса ёки шарт-шароитга боғлиқ. Масалан,

- Сени севаман, чунки сенга ишонаман;
- Сени севаман, чунки сен тартибга зўр риоя қилсан;
- Сени севаман, чунки сен вақтни жуда қадрлайсан, шу кабилар.

Бу турдаги меҳр “агар” туридаги меҳр, севгисидан устундир. Чунки бундай севги тури қандай бўлсақ, шундайлигича севилиш демақдир.

“...га қарамай” тури.

Меҳрнинг, севгининг бу тури – бағри кенг туридир. Бу бирор шартга боғлиқ бўлмаган меҳр, севги. Бу тур севгида бола “ким бўлишидан қатъи назар севилади”. Бу деган сўз, бола ёмон хулқли, одоби йўқ бўлса ҳам сийланади дегани эмас, албатта...

Отам ва онам учун “менда имтиёз бор” деб, меҳнат қилмай юрадиган эркатой ўз қилмишини ота-она имтиёзи тугагандан сўнг пайқайди.

18.5. Бешинчи хато

Мажбурий сирдош.

“Болам менинг энг яхши дўстим, сирдошим”.

Ота-она фикри: Фарзанд ҳаётимиз мазмуни. Шунақа ақлли, доно ки, у билан ҳамма нарса ҳақида гаплашса бўлади. У бизни жуда яхши тушунади, худди катта одамлардек фикр юритади.

Рухшунос фикри: Болалар ота-оналарига ёкиш учун ҳамма ишга тайёр бўлишади. Ахир “ойижон” ва “дадажон” улар учун ҳаётдаги энг муҳим одамлар. Баъзида улар катталарнинг муаммоли оламига ўралашиб қолишади. Фарзандингизнинг болалик гаштини суриш имкониятидан маҳрум қилманг.

Болалар билан сирлашмаслик, уларга кўпол муомала қилиш, бир-бирини тушунмаслик, бола фикрини менсимаслик, уни ҳар бир ҳаракатига танқидий қараш ва шунга ўхшаш салбий ҳолатлар охир оқибат болада ҳам асабийлашишни, ота-онага кўрс жавоб қайтариш, ёлғон ишлатиш ва ўзини “ҳимоя қилишга тайёр туриш” дек асаб тизимини таранглашишига олиб келади. Улар камгап ёки аксинча, уришқоқ бўлиб борадилар. Ота-она томонидан етарли меҳр кўрмаган бола бора-бора тошбағир инсонга айланиши ҳам эҳтимолдан узоқ эмас. Бундай болалардан ҳар қандай салбий ҳаракатлар чиқиши турган гап.

Айрим қайдлар

Тарбиядаги энг катта хато, ўта шошқалоқликдир.

* * *

Болада эркинлик туйғуси билан виждон ҳисси мутаносиб равишда ривожланмоғи лозим. Шунда у ўз эркидан виждонига қарши фойдаланмайди.

* * *

Айтилган ишни “хўп” деб бажарадиган бола яхши, лекин зарур ишларни ўзи билиб қиладиган бола ундан

ҳам яхши. Бола ношуд бўлиб қолишининг асосий сабаби, унинг ўзи бажариши лозим бўлган ҳамма ишларнинг бошқаларнинг бажаришидир. Ундай боланинг ҳаёти туртки остида ўтади.

* * *

Болани ўзига елим бўлиб ёпишишига одатлантирган “меҳрибон” она танасидан елим чиқариб, унинг бўғиши ва сиқишига учраган дарахатнинг ачинарли аҳволига тушади.

* * *

Ота билан она ўз фарзандларини меҳнатсеварлик руҳида тарбиялаб, инсоннинг бу энг яхши фазилатини унга мерос қилиб қолдирса, болаларини бир умрга бахтиёр қилади. Баъзи ота-оналар эса болага эркактойликни “тортиқ” қилиб қолдириб, уни бир умрга бахтсиз қиладилар.

* * *

Топшириқ олишда синчков бўлган бола унинг ижросида ҳам ҳушёр ва тадбирокор бўлади. Бола қалби шундай қасрки, уни зўрлик билан забт этолмайсан. Унинг хаёлини, дилидаги орзу-истакларини билиб, яқиндан мулоқотда бўлсанг, бу қасрнинг эшиги сенга осон очилади.

* * *

Ҳар қандай имконият бўлса ҳам, боланг учун бошқа болалардан ўзини устун қўйишга сабаб бўладиган имтиёзлар беришдан сақлан.

18.6. Фарзандни бақирмасдан тарбиялаш мумкинми?

Фарзандларингиз тез-тез сизни бор овозингиз билан бақириб уларни койишга мажбур этадиган ҳатти-ҳаракатлар содир этиб туришадими? Баъзи пайтларда уларни тартибга чақирининг бундан бошқа воситасини тополмай қоласизми? Қуйида сизга овозни баландлатмасдан уйда тартиб ўрнатиш борасида айрим тавсияларни таклиф этамиз.

Оилада, айниқса, бирга яшаётганлар кўпчиликини ташкил этадиган ўзбек оилаларида муросаю мадора қилиб, ҳамманинг кўнглига бирдек йўл топиб, барчанинг бошини қовуштириб яшаш осон иш эмас. Турли фойдали ва зарарли техника ва технологиялар, миллий ўзликимизга ва уминсоний қадриятларга мос келадиган ҳамда бизга мутлақо ёт бўлган ғоялар ҳар томондан кириб келаётган бугунги тезкор замонда ота-оналар олдида фарзандларни комил инсонлар қилиб тарбиялашдек мушкул вазифа турибди.

Бу жараёнда бир нарсани доимо ёдда тутинг. Ҳар қандай вазиятда ҳам асабларингизни жиловлай билсангиз, фарзандингизнинг ҳурмати қозонасиз. У билан боғлиқ муаммоларни ечишда бақир-чақир қилиш ҳам, болани ҳар қандай эркинликлардан маҳрум этиш ҳам, унга эътиборсиз бўлиш ҳам тўғри эмас. Фарзандингиз унга ақл ўргатмаётганингизни, балки тўғри йўл топиши учун амалий маслаҳатлар бераётганингизни ҳис этиши лозим.

18.7. Асабни жиловлашнинг етти усули

1

Агар фарзандингиз ҳар қандай ҳолатда ҳам асабингизни бузишнинг, бақириб-чақиришга мажбур этишнинг йўлини қилса, буни эътиборсиз қолдирмаган маъқул. Қолаверса, бунда болаларни ҳам айблаш ҳам нотўғри, одатда, деярли ҳар доим ота-оналарнинг ўзлари айбдор бўлишади. Бу борада бир неча фойдали маслаҳатларимиз бор.

2

Нима асабингизга тегишини аниқлаштириб олинг

Ҳар биримиз кўпроқ асабимизга тегадиган ва жаҳлимизни чиқариши мумкин бўлган сўзларни тахминан бўлсада, биламиз. Аммо бу ҳақда фарзандларимиз биздан кўра кўпроқ нарса билишади. Уларга бизнинг ожиз томонларимиз яхши маълум бўлади. Шу туфайли ўғлингиз ёки қизингиз: “Сиз замондан орқада қолгансиз”, “Ишингизни биздан ҳам кўра кўпроқ яхши кўрасиз”, деб сизга танбеҳ беришга уринганида, айниқса, дўст ёки дугоналарининг ота-онасини сизга намуна қилиб кўрсатишганда, чуқур нафас олиб, оғзингизга “кулф” солинг. Бундай пайтда ишга эрта бориб кеч қайтишларингиз, баъзида уйга ҳам иш олиб келишларингиз уларнинг таъминоти, келажаги учун қилинаётганлигини уқтиришга уриниш ортикчадир.

Боланинг ўз худуди бўлсин

Ҳар бир бола уйда ўз худуди бўлишини хоҳлайди. Бу унинг алоҳида хонаси ёки дарс тайёрлайдиган, ўйнайдиган, нарсалари сақланадиган жой бўлиши мумкин. Айниқса, алоҳида хона бўлиши боланинг индивидуал шахс сифатида ривожланишида муҳим аҳамият касб этади. Шу боис шароитингиз кўтарса, уйда фарзандларингизга алоҳида хона (ўғил болалар учун битта, қизлар учун битта) қилиб берганингиз маъқул. Аммо назорат қилиш баҳонасида ҳар доим унинг нарсаларини титкилаш, хонасини тартибга келтириши ва йиғиштириб қуйиши лозимлигини тинмай эслатавериш ярамайди. Кунларнинг бирида у хонаси жуда ҳам бетартиб бўлиб кетганини, дўсти ёки дугонаси келиб қолгудай бўлса, унинг олдида уялиб қолишини тушуниб этади ва хонани йиғиштиришга киришади. Қолаверса, ҳар гал фарзандингизга тартибли бўлишни уқтиришдан олдин ўз нарсаларингизни йиғиштириб, тартибга солиб қуйишни унутманг. Бундан ташқари, бир эслаб кўринг-а, болалик ва ўсмирлик йилларингизда ўзингиз қанчалик тартибли эдингиз?!

Фарзандингизнинг ўз фикри бўлсин

Албатта, бу осон эмас. Аммо эркин фикрлашга имкон бериш фарзандларингиз билан ўрталарингиздаги ўзаро ишонч ва ҳурматни мустаҳкамлайди. Унинг сўзларига қулоқ солинг ва ҳеч қачон фикрларини қорала-

манг. Шунчаки, унга нима яхшию, нима ёмонлигини оддий тилда тушунтириб боринг.

5

Умумий саволлар берманг

Чунки бундай саволларингизга у тўғри жавоб беришига умид қилмаса ҳам бўлади. Унинг жавоби юзаки эканлигини билганингиз учун яна жаҳлингиз чиқиб, эътироз билдира бошлашаингиз мумкин. Оқибатда яна бир келишмовчилик келиб чиқади. Ҳамма гап шундаки, “болам, қалай?”, “аҳволинг яхшими” каби саволларга жўяли жавоб бериши мушкул. Уларнинг аксарияти бундай саволга қисқагина қилиб “яхши” деб жавоб бериб қўя қолади. Бундай жавоб эса ҳамма ота-онани ҳам қа-ноатлантиравермайди, чунки у деярли ҳеч нарсага аниқлик киритмайди, индамай қўя қолишдан фарқи йўқ. Шу боис ростдан ҳам фарзандингизнинг ҳолатини билишни истасангиз, саволларни аниқроқ қўйинг, унинг ишларига эътиборли бўлинг.

6

Унинг танловини ҳурмат қилинг

Маълум ёшга етгач, болада ўзининг бўш вақтини хоҳлагандек ўтказиш ҳуқуқи пайдо бўлиши табиий ҳолдир. Масалан, у сиз билан дугонангизникига меҳмонга боришдан кўра тенгдошларига қўшилиб, футбол ўйнашни истаса, бунинг нимаси ёмон. Ахир катталарнинг иш, оила ва бошқа майда-чуйдалар ҳақидаги гийбатлашуvidан кўра ўзи тенгилар билан мулоқотда

бўлиш бола учун қизикроқ ва фойдалироқ эканини унутманг. Болага майда харажатлари учун бериладиган пул миқдори ҳам ўта муҳим масала. Унга имконингиздан ортиқ пул берманг. Оилангизнинг молиявий аҳволини фарзандингизга ортиқча бақир чақирларсиз тушунтиринг, уни пулни тежаб сарфлаб боришга ўргатиб бординг. Аммо ҳеч қачон берган пулингизни нималарга сарфлаши лозимлигини қатъий талаб қилишга ёки шунга ўргатишга ҳаракат қилманг. Бу нарса унинг пул сарфлашни мустақил ўрганишига халақит беради.

7

Кўзларига тик боқманг

Мабодо, ўзаро суҳбат чоғида сиз фарзандингиз рост гапираётганини ёхуд алдаётган бўлиши мумкинлигини билиш учун кўзларига тикилиб қарасангиз, у ўзидан ҳаяжонлана бошлайди. Оқибатда, ҳатто рост гапираётган бўлса ҳам тутулиб, гапидан адашиб қолиши ҳеч гап эмас. Натижада сизда у ёлғон гапирди, деган нотўғри тасаввур пайдо бўлади. Фарзандингизни ичидагини билиб олишга эмас, балки уни тушунишга ҳаракат қилинг.

8

Ўзингизни босишни ўрганинг

Икки ёшли бола ҳозиргина онаси таъқиқлаганига қарамай, ошхона пичоғини кўлига олади. Ўсмир эса онасига қараб: “Нима учун бошқаларга мумкин бўлган нарса менга мумкин эмас?” деган қатъий саволни қўяди. Бу билан фарзандингиз сизни бурчакка қисмоқчи бўлади. Бундай пайтда “Сенга пичоқни олма дегандим-ку!”, “Бошқалар билан ишинг бўлмасин, сен менинг бо-

ламсан ва менинг айтганимни қилишинг шарт!" каби бақир-чақирлар билан уларнинг ғашига тегманг. Яхши-си, жимгина нариги хонага чиқиб кетинг. Худди уларни гапини эшитмагандай ўз ишларингиз билан шуғулланаверинг. Вақт сизга ҳаяжонингизни босиб, асабингизни жиловлашингизга ёрдам беради. Фарзандингиз эса ниҳоят бундай томошалар билан сизнинг жиғингизга тегиб бўлмаслигини англаб етади.

КИЧИК МАСЛАҲАТЛАР

Жажжигина фарзандингиз ўйинчоғини каравотдан пастга ташлаб юбориб, "олиб беринг" деб хархаша қилади. Энг ёмони, олиб берганингиздан сўнг яна уни каравотдан пастга улоқтиради. Ва ўша ҳол яна такрорланади.

Жилмайишга ҳаракат қилинг! Чунки фарзандингиз нарсаларнинг хоссаларини ҳамда сабаб ва оқибатлари ўртасидаги жараённи шу йўл билан ўрганапти. Ўйинчоқни то бу томоша жонингизга теккунича олиб бераверинг. Кейин эса жажжи тадқиқотчининг эътиборини бошқа нарсага тортинг.

Болангиз гапга қулоқ солмайди. Ҳар бир гапни унга йигирма маротабалаб такрорлаш керак. Гап-сўзни йиғиштириб ишга киришганингиз маъқулроқ! Асабга тегадиган ҳамма нарсадан воз кечинг (телевизорни ўчиринг, радионинг овозини пасайтиринг ва ҳоказо). Фарзандингизни ёнига ўтириб, ундан нима хоҳлашингизни ётиғи билан тушунтиринг.

Ўғлингиз уйга бегоналарнинг ўйинчоғини олиб келиб, қайтаришни истамаяпти.

Уни уялтирманг: уч-тўрт яшар бола бегонанинг нарсасини рухсатсиз олиб бўлмаслигини, олиб келган

Ўйинчоқлари бировники эканини тушуниш мушкул. Унга уйдаги ўйинчоқлардан бир нечтасини танлаб, олиб келганларининг ўрнига боғчага элтишни маслаҳат беринг. Ўйнаб-ўйнаб бир куни жонига теккач, бегоналарнинг ўйинчоғини ҳам қайтариб олиб бориб беради.

V ҚИСМ.

**ФАРЗАНД ТАРБИЯСИГА
ОИД НОМАЛАР**

19.1. Васият нима?

Васият – бу мархумнинг ўз яқинларига айтиб ёки ёзиб қолдирган топшириғи, истаги, насиҳати дейилган ўзбек тилининг изоҳли луғатида. Бу буюк зотнинг ёки ота-боболарнинг ўз издошларига, авлодига айтиб ёки ёзиб қолдирган ўғити, панд-насиҳати, кўрсатиб кетган йўл-йўриғи.

Васият муқаддас. У инсоннинг ўлими олдидан айтган ва кейин тириклар бажариши лозим ва шарт бўлган ишлар, исткалар, хоҳишлар, насиҳат ва кўрсатмалар мажмуи. Ёши, жинси, мавқеи ва оилавий жиҳатларидан қатъи назар ҳамма васият қилиш ҳақ-ҳуқуқига эга. У шароитга қараб ёзма, ёки оғзаки бўлиши мумкин. Ҳар қандай васиятни тириклар ўзини “одам” санаганлар бажаришга мажбурдирлар.

Айниқса, ота-она васияти муқаддасдир. Шунинг учун ҳам муқаддаски, у ота-онанинг умр интиҳоси олдидаги фарзандларига айтадиган сўнги сўзи, сўнги амри бу! У ота-она учун энг керакли, энг зарур, айтилиши лозим кўрилган энг муҳим сўзи эканки, улар бошқа ҳамма гап сўзларни қўйиб туриб васият қилади. Демак, васият фарзандларга қолдирилаётган энг улуғ неъмат бўлиши баробарида ота-онанинг диёнати ва иймони ҳамдир. Ким васиятни оёқости қилибди, у ота-она диёнатини, имонини ҳам оёқости қилган ҳисобланади.

19.2. Ҳазрати Али (р.А.)нинг васияти

Ҳазрати Али Пайғамбаримиз Муҳаммад с.а.в.нинг амакилари Абу Толибнинг ўғли. 23 ёшида Пайғамбаримизнинг 18 ёшли қизи Фотимага уйланиб Ҳасан, Ҳусайн, Муҳсин, Умму Қулсум, Зайнаб фарзандлар кўрган.

Ҳазрати Али (р.а.) ўғли ҳазрати Ҳасанга васият қилган эдилар:

- Билмаган нарсанг ҳақида сўзлама;
- Вазифанг бўлмаган ишга киришма, ҳар ишни аҳлига қолдир;
- Фалокат келишидан кўрққан йўлингни тарк эт, зеро, бир ишда фалокат сезилганда, уни тарк этмоқ кўркув билан олға сурмоқдан хайрлидир;
- Киши дунёда охирати учун нима ҳозирлаган бўлса, эртага шу нарсага эришади;
- Сўз аҳли бўлишдан кўра иш аҳли бўлгин.

19.3. Луқмони ҳакимнинг васияти

Тарихда икки Луқмон ўтган: бири Луқмон ибн Од – пайғамбар Худ алайҳиссалом замонидан (милоддан аввалги уч минг йиллик охири ва икки минг йиллик бошларида); иккинчиси эса Луқмони Ҳаким – пайғамбар Довуд а.с. замонида (тахминан, милоддан аввалги 1100-йилларда яшаб ўтган).

Нақл қилинишича, Аллоҳ таоло Луқмони Ҳакимга икки фариштасини юборибди ва унга пайғамбарлик ёки ҳикмат-донишмандлик беражагини айтиб, улардан бирини танлашни буюради. Луқмони ҳаким пайғамбарлик юки залворли бўлишини айтиб, донишмандликни танлаган ва узоқ умр сўраган. Ҳақ таоло ўзининг бу солиҳ, азиз бандасининг илтижо ва дуосини қабул қилиб, донишмандлик ва узоқ умр ато этади.

Аллоҳ таолодан Луқмони ҳакимга берилган табиблик маҳорати шундай бўлганки, ер юзидаги барча гиёҳлар, ўсимликлар, жонли, жонсиз мавжудотлар унга ўзларининг қайси касалга даво бўлишларини билдирганлар.

Луқмони ҳаким башарият тарихида донолик, до-нишмандлик тимсоли сифатида танилди. Ҳозир ҳам билагон, топқир, фикри теран, оғир, вазмин одамни “Луқмоннинг ўзи-ку, бу” деб таърифлайдилар.

Чунончи Тангри таоло Луқмони ҳакимга шунда улук хикмат, билим ато этганки, барча пайғамбарлар, азиз авлиёлар унга берилган бундай билим ва ҳикматга ҳавас қилганлар. Луқмони ҳаким хабашлардан, касби чўпон эди. Аввалига қул бўлган, кейинроқ хожаси уни озод қилган. Луқмони ҳаким умри давомида инсонларни яккахудоликка тарғиб қилиб келган.

Куръони каримнинг 31 “Луқмон” сураси, 12–13 ва 17–18 оятларида ул зот ҳақида қуйидагилар келтирилган:

“Биз Луқмонга ҳикмат ато этдик (ва унга дедик): “Аллоҳга шукр қилгин!” Кимки шукр қилса, фақат ўзи учун шукр қилур. Кимки, ношукрлик қилса, бас, албатта, Аллоҳ беҳожат ва ҳамд эгасидир”.

Эй, ўғилчам, намозни мукамал адо эт, яхшиликка буюр ва ёмонликдан қайтар ҳамда ўзингга етган (балолар)га сабр қил! Албатта, мана шу ишларнинг пухтасидандир!

Одамларга (кибрланиб) юзингни буриштирмагин ва ерда керилиб юрмагин. Чунки Аллоҳ барча кибрли, мақтанчоқ кимсаларни суймас. (Юрганингда) ўртаҳол юргин ва овозингни паст қилгин. Чунки овозларнинг энг ёмони эшаклар овозидир.

Луқмони ҳаким васиятларнинг баён этилиш тартиби ҳам ўзига хос илоҳий қонуниятга – тизимга эга. Хусусан, унинг:

Биринчи ўгити – Аллоҳга ширк келтирмаслик.
Чунки, ширк улкан зулматдир.

Иккинчи ўгити – яхши ва ёмон амалларга бериладиган жазолар.

Учинчи ўгити – намозни тўқис адо этиш, амри маъруф, наҳйи мункар, сабр қилиш.

Тўртинчи ўгити – такаббурлик қилмаслик ва муомала одоблари ҳақида. Бу асосда тарбияланган инсон икки дунё саодатига эришади (валлоҳу аълам биссаваб).

Луқмони ҳакимнинг ўғлига яна уч васияти.

Луқмони ҳаким ўғлига уч васият қилди:

Бир шуки, хотинингга зинҳор сирингни айтма;

Иккинчиси – нокадан қарз олма;

Учинчиси – сипоҳи билан дўст тутма.

ҲИКОЯТ

Луқмони ҳаким вафот этганидан сўнг у отасининг бу васиятларини синаб кўрмоқчи бўлибди. Бозорга бориб бир қўй олди, уни сўйиб қопга солди ва уйига келтирди. Хотини ундан бу қопнинг ичида нима борлигини сўради. У айтди: “Бир одамни ўлдириб қўйдим, уни шу қопга жойладим, буни зинҳор бировга айта кўрма”. Шундай қилиб уни ҳовлисининг бир жойига кўмиб қўйди.

Сўнгра бир нокас одамдан қарз олди. Миршаб қўшнисини билан яқин дўст тутинди. Бир куни хотини билан гап таллашиб қолиб, хотинини урди. Хотини айюҳаннос солиб: “Эрим одам ўлдиришга ўрганиб қолган. Мени ҳам уриб ўлдирмоқчи, ёрдам беринглар!” деб қичқирди. Бу хабарни дарров амирга етказдилар. Амир: “У кишини қочмасдан бурун зудлик билан ушлаб келтиринглар”, деди. Айтдилар: “Ким келтирур?” Луқмони ҳаким ўғлининг миршаб дўсти: “Мен унинг уйини би-

ламан, бориб уни келтираман”, деди ва бориб уни тутиб амирнинг олдига олиб келди.

Келтираётганларида Луқмон ўғли айтди: “Эй, дўстим, мени қўйиб юбор, қочайин”. Дўсти унамади. Йўлда нокас келиб унинг гирибонидан олди: “Ҳаққимни бер, сен ўларсан, ҳаққим куяр”, – деди.

Амир айтди: “Субҳаналлоҳ, эй ҳақим ўғли, бу иш сенга лойиқ эмас эди-ку?” У айтди: “Эй амир, умринг узоқ бўлсин, киши юбор уйимга, ўша мен ўлдирган ва уйимга кўмиб қўйган одамни келтирсинлар”.

Бориб ўша кўмилган қопни келтирдилар ва уни очдилар, ичидан бир сўйилган қўй чиқди. Амир айтди: “Бу не ҳол?” У айтди: “Отам менга уч насиҳат қилган эди, уни синаш учун бу ишни қилган эдим. Отамнинг сўзи рост чиқди”.

20.1. Насиҳат нима

Насиҳат – бу яхши йўлга солиш, таълим-тарбия бериш мақсадида айтилган гап, маслаҳат, панд, ўғит дейилган ўзбек тилининг изоҳли луғатида.

Насиҳат қилиш орқали инсонларни яхши, эзгу ишларга буюриш (амру маъруф) ва уларни ёмон ишлардан қайтариш (нахий мункар) Аллоҳ таолонинг фарз (мажбурий) амалларидан ҳисобланади.

Шунинг учун ҳам ҳар бир ота-она, тарбиячи фарзандларини, таниш билиш, қариндош-уруғларини, қолаверса, ҳамюртларини ҳамиша яхши ишлар, солиҳ амаллар қилишга бошлаши, ёмон, гуноҳ ишлар ва жиноятлардан қайтариши зарур.

Айниқса, юртимиз мустақил бўлиб, миллий қадр-иятларимизга қайтилаётган, миллий мафкура кенг тарғиб этилаётган, ҳозирги пайтда бу алоҳида аҳамият касб этади.

20.2. Ризоуддин ибн Фахриддиннинг II насихати

Ул зот машҳур олим ва фозил эди. Унинг ахлоқ, одоб ва тарбияга оид кўплаб асарлари бор. Шулардан бири – “Қатгаларга насихат” номли асарининг сўнгги қисми “Ўн бир насихат” деб номланади. Биз уни бир оз қисқартирилган ҳолда Сиз азизларга тақдим этамиз.

Биринчи насихат

Бутун аъзоларингизни гуноҳ ишлардан сақланг, қайғу алам келганда сабр қилинг. Инсоф, адолатни ўзингизга раҳбар қилиб олинг. Ҳеч кимни ўзингизга душман қилманг. Ҳамманинг иззат ва ҳурмати бажо келтиринг. Пул, молу дунёингизни тежаб сарф қилинг, исрофгарчиликка йўл қўйманг.

Одамларни кўнгиллари оғритманг. Кўп ўйланг. Оз сўзланг. Нодон ва хиёнатчиларга сирингизни айтманг, улар билан кенгашманг. Олим ва фозилларга эргашинг. Мурувват аҳилларидан намуна олинг. Ташқи қиёфангиз ва кўнглингизни пок-соф тутинг. Ўз билгангизга таянманг, яқинларингизнинг маслаҳатлари билан иш қилинг. Қариндош-уруғларингизни зиёрат қилиб, ҳолларидан хабар олиб туринг. Бировдан қарздор бўлсангиз, ваъда қилган кунингизда топширинг. Қўлингизда келган хизматни ҳеч кимдан аяманг. Ҳар куни бошингизни ёстиққа қўйган вақтингизда кун бўйи қилган ишларингизни бир бир кўздан ўтказинг, яхши иш қилган бўлсангиз, севининг, маъносиз ишларингиз бўлса қайғуринг, тавба қилинг. Эртаси куни нима ишлар қилишингиз мумкинлигини ўйлаб бир қарорга келинг, шу қарорингиз бўйича иш олиб боринг. Кунлар қилган ишларингизни кўрсатувчи дафтарлардир, бу дафтарларга ёмон ишлар ёзилмаслигига ғайрат қилинг.

Луқмони ҳақимнинг ўғлига қилган насихати:

– Эй ўғлим, сабр ва қаноатни ҳамиша ўзингга йўлдош қилгин, нафсинг қўйига кирма ва уни қийнаш йўлини энг улуғ йўл деб бил! Топганингга қаноат қил, кўп топишга интилма, таомдан ҳамиша қорнинг оч бўлсин, аммо ҳикматдан вужудинг тўқ бўлсин. Кам ейиш ва кам ухлаш сенинг ҳақиқий севган ишинг бўлсин. Ўзингга раво кўрмаган нарсани бировларга ҳам раво кўрма! Кийимларингни эса доимо озода тут.

Иккинчи насиҳат

Дўст-душман орасида юз қизартирадиган нарсаларни ишлашдан ҳазар қилинг, гўзал хулқли бўлиш билан ша- раф касб этинг. Тўғри йўлдан бир қарич ҳам айрилманг. Ёшда ўзингиздан катталарга иззат- ҳурмат, кичикларга шафқат ва марҳамат қилинг. Эзгулик уруғларини соч- сангиз, саодат экинларини ўрасиз. Одобли, тарбияли одам билан ошна-оғайни бўлсангиз, мартабангиз, дара- жангиз ошади, халқнинг ишончини қозонасиз. Одобсиз, тарбиясизлар билан ошно бўлсангиз, улар сизни ўз йўл- ларига тортадилар, даражангиздан туширадилар, омо- натларингизга хиёнат этадилар, сирларингизни фош қиладилар.

Қўшниларингиз билан яхши кун кечиринг, бир-би- рингизнинг ҳолингиздан хабар олиб туринг, эзгулик қилинг, бир-бирингизни ёмонлиқдан қайтаринг. Ақл- сиз, нодонлар дўстликка ярамайди, улар билан дўст- лашманг, ҳеч нарсага ярамайдиган, бўлмағур нарсаларга аччиқланиб асабийлашманг. Одамларни фазилат ва саодатларини кўролмай ҳасад ўтида ёнманг. Ҳасад виждонни роҳатсизлантиради, ҳасадчидан ҳамма наф- ратланади.

Ота насиҳати

Бир куни кекса деҳқон ўғли билан шаҳар томонга борар эди. Йўлда ота бир дона от тақасини кўриб қолди ва ўғлига деди: ўғлим, ана шу тақани олгин! Эй ота, бу тушиб қолган тақанинг бизга нима кераги бор?

Ота ўғлига ҳеч нарса демади. Тақани ўзи олиб, чўнта- гига солиб қўйди. Шаҳарга етганларидан сўнг ўз ишла- рини бажардилар, ота бояги тақани мевафурушга бер- ди ва унинг эвазига озгина гилос сотиб олиб, чўнтагига солиб қўйди.

Ота ва бола қишлоқ томон қайта бошладилар. Офтоб нақ тепага келганда ўғил чанқаганлигини айтиб, отасига шикоят қилди. Отаси ҳам битта-битта гилосларни бериб, унинг ташналигини қондириб борди. Уйга яқинлашганлирда ўғли деди:

– Ота, агар шу гилослар бўлмаганида, чанқаб ўлар эканман деди.

– Ўғлим, қачон ва нимага олганимни биласанми, – сўради отаси.

– Йўқ, – деб жавоб берди ўғил.

Ўша сен йўлда ор қилган тақа эвазига олганман. Ҳар кичик нарсанинг ҳам ўз вазифаси ва қиммати бор. Керакли тошнинг оғирлиги йўқ, деб бежиз айтмайдилар.

Тўртинчи насиҳат

Истаган нарсангиз бўлмай қолса, қайғуриб безовта бўлманг, сабр қилинг. Бир-бирингиз билан маслаҳатлашиб ишланг. Келгуси кунларингизни ўйланг. Хоҳ тўғри, хоҳ нотўғри бўлган нарса учун сира ҳам қасам ичманг. Жамиятга зарар келтирадиган ишлардан сақланг. Очиқ жойда ишлаш уят бўладиган ишларни яширин жойда ҳам ишламанг. Айтишга ярамаган сўзларни оғзингизга чиқарманг. Ҳар бир маъносиз сўзларни сўзловчи валдир-васар бўлманг. Олди-қочди сўзларга ишониб юрманг. Бошқаларни менсимай “ўзим билан” деб даво қилманг, ўзингизни билармон қилиб кўрсатманг, илмда сиздан ҳам юқори зотлар борлигини унутманг, мақтанчоқлик жоҳил, нодон кишилар ишидир.

Зайнаб буви

Севимли болаларим, бу галги суҳбатимизда яна иккита ҳикоят айтиб бераман. Биринчи ҳикоям Салимжон

билан Жамиланинг бувиси ҳақида бўлади. Ҳикоямни яхшилаб тингланг.

Ҳикоят: Салимжон ва Жамиланинг Зайнаб исмли бувиси бор. Зайнаб буви қишда иссиқ жойда, ёз кунларида дераза олдида ўтириб, кўзига кўзойнак таъқиб пайпоқ тўқийди ёки ип йиғиради. Бувижоннинг бундан бошқа ишлари ҳам кўп. Хўроз, товуқ, жужаларни чақиради, улар югуриб бувини ёнига келадилар. Зайнаб буви уларга дон беради.

Ҳар куни эрталаб Салимжон билан Жамила бувиларининг ёнларига келадилар, салом бериб у билан кўришадилар, чой ичишга таклиф қиладилар. Буви ҳам уларни ўз кучоғига юз-кўзларидан ўпиб, ҳақларига хайр дуо қилади. Кечқурун бўлдими бувининг ҳамма невараларининг ёнига йиғилиб, бувижон, эртак айтиб беринг, деб қўймасдан эртак айттирадилар. Буви ҳам кулиб, невараларининг бошларини силаб-сийпаб:

– Ҳа, кўзичоқларима, ҳеч қуймасизлар, майли, айтсам-айта қолай. “Бир бор экан, бир йўқ экан, бўри баковул экан, тулки ясовул экан, қадим замонда бир полвон бола бор экан”, – деб эртак айтишга киришади.

Зайнаб буви жуда мулойим, ёқимли, ширин сўзли кампир, унинг ҳамма ўғил-қизлари, келинлари, неваралари жуда ҳам севадилар. Унинг ҳамма айтганларини қабул қилиб, орзусини ўрнига қўядилар.

Азиз болаларим, сизларнинг ҳам албатта бува ва бувиларингиз бор, уларни сеvasиз, шундай экан, менинг шу икки оғиз сўзимни эсингиздан чиқарманг:

1. Бува ва бувиларимиз ота-оналримизни боқиб, тарбиялаб ўстирдилар. Энди жуда қариб қолганликлари учун ишлашга кучлари етмай қолдилар. Уларнинг муҳтож бўлган нарсаларини ҳозирлаб бериш ўғил-қиз, невараларнинг вазифаларидир.

2. Бува-бувиларимизни севайлик, хурмат этайлик, сира ҳам дилларини оғритмайлик, ҳамма орзуларини ўрнига қўяйлик. Улар ёшликларида биз учун хизмат қилдилар. Энди қариб қолганлирида биз уларнинг хизматларида бўлайлик, тўғрими, болаларим?

Бешинчи насиҳат

Бир киши учун иккинчи бир киши билан орангизни бузманг, улар мабодо дўстлашиб қолсалар, сиз уялиб қоласиз. Гўзал ишларни кўриб турувчи кишилар ва ёзиб турувчи қаламлар бордир. Шунинг учун қилган яхшиликларингизни ҳаммага айтиб мақтаниб юрманг. Ақлидан кўра тили кучли бўлган, аччиқ сўзли ва маъносиз сўзлар сўзлаб юрган киши билан асло сўзлашманг. Ақлингиздан бошқа тўғри насиҳат қилувчини изламанг. Нодонликдан бошқа душмандан қўрқманг. Ёмон ишларни ишлаш эмас, ҳатто кўнглингизга ҳам келтирманг. Илм нуруни бузуқлик суви билан ўчирманг. Одоб-ахлоқ кийимидан бошқа гўзал кийим топилмайди. Буни унутманг.

Бузук, ярамас кишилар билан ошна-оғайинчилик қилишдан сақланинг, чунки ўзингиз сезмасдан уларнинг ёмон хулқлари сизга ҳам таъсир қилиб қолиши мумкин.

Нон ва бошқа нозу-неъматларни хорламанг, исрофгарчиликка йўл қўйманг, бировнинг ички ва ташқи ҳолини “ёмон одам” деб гувоҳлик берманг. Бир одамнинг оёғи тойиб қайғу-ҳасратга гирифтор бўлганига шодланманг, унинг ҳоли бир куни сизнинг бошингизга ҳам келиши мумкин. Молу давлатингиз билан одамларни рози эта олмасангиз, уларни яхши хулқингиз билан рози қилинг. Бировдан ўч олишга кучингиз етса ҳам ўч олманг, хатосини кечиринг, аччиқланманг, ўзингизни босинг. Ҳузурингизда ўзгани ғийбат қилган киши бошқаларга сизни ғийбат қилади, бундай кишига кўн-

гил берманг. Маст киши билан ади-бади айтишиб ўтирманг, ундан узоқлашинг.

Бир одам билан дўстлашишни истасангиз, мухтожлик вақтингизда ёрдам қилувчи, тўғри сўзловчи, эзгулигингизни тақдир этувчи, қайғуингизга қайғуланиб, шодлигингизга шод бўлувчи пок қалбли одам билан дўстлашинг, тилёглама, мунофиқлар билан дўст бўла кўрманг. Кўчаларда заруратсиз йиғилиб, одамларнинг ўтишига халақит берманг.

Шайх Саъдий айтади:

Йигитлик ёшимда зўр куч-қудратга эга эдим, ўзимдан кичик ва кучсизларнинг қўлларини қайириб, дилларига озор берардим, ҳамма мендан безган эди. Ниҳоят бир куни ўзимдан кучлироқ инсоннинг муштини едим. Шундан кейин ҳеч кимга зўравонлик қилмадим. Эй ўғил, кучим бор деб зўравонлик қилма, ҳеч кимга жабру жафо айлама. Агар зўравонлигингни давом эттирсанг бир кун зўравонликнинг қандай кўнгилсиз натижани берганини кўрасан.

Олтинчи насиҳат

Орангизда адоват, гинагўйлик давом этаётган бўлса, уларни бартараф қилиб дўстлашинг. Бутун ҳимматингизни халқ манфаати учун сарф қилинг. Мартаба ва мансабни севишга мубтало бўлманг. Нопок нарсаларга вақтингизни ва пулингизни сарф этманг.

Шундай ота-оналар борки, фарзандларининг тарбиясига илм-хунар ўрганишларига аҳамият бермайдилар, қайғурмайдилар. Уларни ўз назоратлари остига олмайдилар, тизгинсиз қўйиб юборадилар. Ҳатто фарзандлари ёнида одоб-ахлоққа зид бўлган сўзларни айтишга уялмайдилар. Мана шундай нодон, жоҳил ота-оналар тарбиясида ўсган болалардан жамият учун бирор фойда кутиш мумкинми? Шунинг учун фар-

зандларингизни гўзал ахлоқли, одобли этиб ўстиринг, ўзингиз ҳам тарбиянгиз, одоб-ахлоқингиз билан уларга ўрнак бўлишга ҳаракат қилинг.

Ривоят

Бир киши донишмандга келиб арз қилди:

– Фалончи кўпчилик ўртасида менинг камчилигимни айтиб изза қилди. Энди ўша аблаҳдан қандай қилиб қасдимни олсам бўлади?

Донишманд унга деди:

– Агар у кўпчилик ўртасида сенинг айбингни айтган бўлса, демак, ўзининг ҳам айбини очибди. Энди сен ўша одамлар ичида унинг яхши сифатларини айтиб мақтагин.

– Нима учун, ахир, у мени ёмонлаган бўлса, мен уни мақтайманми?

– Агар сен ҳам уни ёмонласанг, унда ўша аблаҳдан нима фарқинг қолади? Агар мақтасанг, балки қилган ишидан уялиб пушаймон бўлар.

Хулоса. Эй, фарзанд, ҳар бир ишнинг ўзинг учун фойдали томонини қидир. Агар ҳеч нима топа олмаганингда ҳам бу ишдан фойда чиқмаслигини билиб олсан.

Еттинчи насиҳат

Одамлардан айб ахтариб юрувчи бўлманг. Ўзаро келишолмай бир-бирингиздан узоқлашиб кетманг, балки дўстлашинг, бир оила аъзолари каби бир-бирингизга меҳр-муҳаббатли бўлинг. Зарурат бўлмаса бировдан ҳеч нарса сўраманг, унинг миннатини кўтариб юрманг. Арзимаган, аҳамиятсиз нарсалар учун бир-бирингиз билан жанжаллашманг, жоҳил, нодонлардан бўлманг.

Илм-фан, одоб-ахлоққа тегишли яхши сўзларни эшитсангиз эсдан чиқмаслиги чорасини кўринг. Керак-

сиз, бўлмағур сўзларни сўзлашдан тилингизни тийинг. Ҳеч кимни гийбат қилманг, бировга тухмат қилишдан сақланинг. Қариндош-уруғларингиз, дўстларингиз ёки таниш билишларингиздан бириси учраб қолса холини сўранг, уйингизга келган меҳмонни иззат-хурматини бажо келтиринг. Бошингизга қайғу-алам тоғи йоғилишини истамасангиз, эзгуликдан узоқ, ёмонликка яқин ярамас одамларга ёндошманг. Улар билан сира суҳбатдош бўлманг.

Байт:

Гар ёмонлик йўлини ҳар кимса қилса ихтиёр,
Халқ ишончин йўқ этиб, бўлгай балоларга дучор.

Ривоят

Қадимда бир бой савдогар бўлган экан. Унинг бойлиги етти пуштига етар экан. Шунга қарамасдан у ўғлига гилам тўқиш ҳунарини ўргатибди. Бир куни бола дўстлари билан сайрга чиқибди. Пул ундириш илинжида юрган қароқчилар уни ўғирлаб, олиб қочишибди. Шаҳар четидаги бир хароба уйга олиб бориб қамаб қўйишибди. Отасига хат юбориб ўғли учун катта пул талаб қилишибди. Лекин савдогар пулни беришга шошилмабди. Қароқчиларнинг тоқати тоқ бўлиб, болани ўлдирмоқчи бўлганда, бола уларга шундай дебди: “Мени ўлдирсангиз ҳеч нарсасиз қоласиз. Агар айтганларимни қилсангиз мендан фойда кўришингиз мумкин. Менга гилам тўқиш учун ип ва дастгоҳ олиб келинглар. Мен гилам тўқийман, сиз уни бозорга олиб чиқиб сотасиз ва яхшигина пул ишлаб оласиз”.

Қароқчилар тез орада биринчи гиламни бозорга олиб чиқибди. Бозор айланиб юрган савдогар ўғлининг тўқиган гиламини танибди ва бир киши орқали уни катта пулга сотиб олибди. Уйга келиб гиламни диққат билан

текширибди. Ўғли гиламдаги нақшлар орасига ўзи турган жойнинг харитасини усталик билан жойлаштирган экан. Савдогар дўстларини олиб ўша жойга борибди ва ўғлини тутқунликдан халос этибди.

Хулоса. Эй фарзанд, хунар бойга ҳам, камбағалга ҳам бирдек керак экан. Агар бой бўлсанг, эртаю-кеч бойлигингни сақлайсан. Агар хунарманд бўлсанг, хунаринг сени асрайди.

Саккизинчи насиҳат

Биз инсонларга инъом этилган улуғ ҳады ақлни улуғ неъмат деб билинг, уни софлик ва комил равишда асрашга эътибор беринг. Бундай улуғ неъматни ва бундай шаъриф ҳадыни сақлаш ҳар кимнинг энг биринчи ва шарафли бурчи эканини унутманг.

Шундай экан, баъзи одамлар борки, бу азиз неъматни ичкилик йўлида барбод қиладилар. Ақл агар олтин баробарида сотиладиган бўлсайди, хушёр одамлар бор нарсаларини сотиб бўлса ҳам, ақлга харидор бўлар эдилар. Ҳолбуки, ичкиликка мубтало бўлган одамлар девоналикни сотиб оладилар.

Ичкилик ҳамма ёмонликларнинг онасидир. Ичкиликка мубтало бўлган киши мулойимлик, поклик, омонат, сир сақлаш, тадбир ва оилани тарбия этиш гузал хулқлардан бутунлай маҳрум бўлади. Вақт ва мол дунёсини қўлидан бой беради, бузуқ хулқини гуноҳсиз ёш болаларга мерос этиб қолдиради. Шунинг учун бу заҳар, бу оғудан аввал ўзингизни, кейин оилангизни, хаттоки, ҳамма қариндош-уруғларингизни, таниш билишларингизни сақлаш йўлида ғайрат қилинг ва бутун иштиҳодингизни сарф қилинг.

Байт:

Ичкилик оғу-заҳар, ёндашмагил бўлгил узоқ.
Қанчалик бўлсанг ундан узоқ, ўшанча яхшироқ.

Ривоят

Қадим замонда бир ойна солувчи бўлган экан. Бир куни у ўз фойдасини кўзлаб бир девонага дебди: “Агар бориб одамларнинг ойналарини синдирсанг, менга ёрдам берган бўлар эдинг, чунки менинг ишим юришар эди”.

Девона унинг гапига кириб, ойна солувчининг уйига югуриб бориб, ҳамма ойналарини битта қўймай синдирибди. Кечқурун уйига келган ойна солувчи буни кўриб ғазабланибди ва девонани уриша бошлабди.

Нега мендан жаҳлинг чиқади, ахир ойналарни синдир деб ўзинг айтинг-ку?! – дебди девона. Мен сенга бошқаларнинг уйидаги ойналарни синдир, шунда менинг ишим кўпаяди, деган эдим.

Агар бошқаларнинг ойнасини синдирсам, улар бошқа ойна солувчини чақиришлари мумкин эди. Сеникини синдирсам, сен ҳеч кимни чақирмайсан ва ўзингнинг ишинг кўпаяди, – дебди девона.

Хулоса: Эй фарзанд, билгинки, бошқаларга зиён етказиш эвазига тирикчилик қилишнинг оқибати мана шундай бўлади.

Тўққизинчи насиҳат

Бир-бирингизни турмушингизга, молу-дунёингизга ҳасад қилманг, аччиқлашманг, ёмон сўзга борманг, ғазаб вақтида ўзингизни тутинг, иккиюзлама мунофиқликдан, бахилликдан сақланинг, ёлғончи, ғийбатчи, туҳматчи ва чақимчи бўлманг. Ваъдангизга вафо қилинг, меҳнатсевар, ишчан, ғайратли ва матонатли бўлинг. Омонатга хиёнат қилманг, одамларни кулдириш учун маъносиз, одоб, тарбияга хилоф бўлган сўзлардан сўзламанг.

Байт:

Истасангиз қайғу ҳамлардан нажот,
Ножўя ишлардан айланг эҳтиёт.

Ривоят

Қадим замонда бир овчи бўлган экан. У бир куни айиқ боласини топиб олибди ва парваришлай бошлабди. Айиқ кундан-кунга ўсиб, унга ўргана бошлабди. Овчи қаерга борса, уни ўзи билан олиб юрар экан. Одамлар унга эҳтиёт бўлишни тайинлаб, бу қилаётган иши хато эканлигини айтибди. Лекин овчи уларга “Лекин бу айиқ менга одамдан ҳам яхши дўст, у мени ҳар жойда кўриқлайди”, деб жавоб берибди. Бир куни улар бирга ов қилиб юришганда овчи чарчабди ва бир дарахт соясида бироз мизғиб дам олмоқчи бўлибди. Айиқ эса уни ҳар доимгидек кўриқлай бошлабди. Шу пайт бир пашша келиб овчига кўнибди. Айиқ уни ҳайдабди. Пашша айланиб яна кўнибди. Айиқ яна ҳайдабди. Бу ҳол бир неча бор такрорланиб, айиқнинг жаҳли чиқибди. Катта бир тошни олиб, овчига кўниб турган пашшага отибди. Пашша учиб кетибди, овчи эса тил тортмай ўлибди.

Хулоса: Эй фарзанд, дўст танлашда ўйлаб иш қил. Ўтган одамлар “Ахмоқ дўстдан, ақлли душман яхши” деб бежиз айтишмаган.

Ўнинчи насиҳат

Ақлли одам ўзининг кимлигини, даражасини билиб, шунга қараб иш олиб боради, гўзал хулқли одамларда мунофиқлик бўлмайди, ёмонликдан қайғуриб яхшилик учун севилиш комил инсонда топилади.

Ризқ-рўзингизни тупроқ остидан изланг, яъни ер ҳайдаб уруғ сепинг, тоғларга чиқиб конларни изланг, бу ишларга мутахассис бўлиш учун махсус ўқув юрталарига кириб ўқинг, молу давлатингизни, оилангизни тарбия этишдан қизғанманг. Мабодо ишингиз ўнгланмаса қайғуриб ўтирманг, ўнгланишга ғов бўлиб турган нарсаларни битиришга ғайрат қилиб киришинг. Билмаган нарсалрингизни “биламан” деб даъво қилманг.

Ёлгондан гувоҳлик берманг. Ҳаққингиз йўқ нарсаларни даъво қилиб олманг. Нафис санъатларни ўрганишга ҳаракат қилинг, ўрганинг. Она тилингизни севинг, ҳурмат қилинг, қадр-қийматини тақдир қилинг, юксак мақомга кўтаринг.

Ривоят

Қадим замонда икки дўст ов қилиш учун урмонга борибди. Тасодифан уларга айиқ рўшара бўлибди. Дўстлардан бири милтиғини ташлаб, яқин атрофдаги дарахтлардан бирининг устига чиқиб олибди. Айиқ ерда ётган одамни ҳидлаб кўриб, нари кетибди. Чунки айиқлар ўлакса емайдилар. Айиқ кўздан ғойиб бўлгач, дарахатдаги овчи ерга тушиб, дўстининг олдига келиб ҳазиллашибди: “Оғайни, айиқ қулоғингга бир нима дедими?” Дўсти унга: “Ҳа, дўст танлашда адашибсан, деди”, – деб жавоб берибди.

Хулоса: Эй фарзанд, билгинки, яхши кунингда дўстларинг кўп бўлади. Лекин ҳақиқий дўстлар сафарда ва тижоратда синалади.

Ўн биринчи насиҳат

Гуноҳ унутилмайди, эзгулик ерда қолмайди. Ҳар кимки нима сепса шуни ўради. Эзгулик экишга шошилинг, нафсингизни ҳамма истагини бажо келтиришдан чекилинг. Хайрли ишлар учун саъй ҳаракат қилинг. Жамият манфаатини ўз шахсий манфаатингиздан ортиқ билинг. Ёмонлик орқасидан юрманг. Саломатлик, тинчлик энг улугъ неъматлардан ҳисобланади. Бунинг қадр-қимматини билинг. Умрингизни фойдасиз нарсаларга сарф қилманг. Сизнинг мол дунёнгиз, насл-насабингиз, мартабангиз эмас, қилган гузал ишларингиз, яхшиликларингиз шараф билан ёд этилади, халқ кўнглида абабий қолдиради. Ўйлаган тилақларингиз

гиз ҳосил бўлмай қолса ортиқча қайгуриб, соғлигингизга зарар етказманг, шунга ўхшаш молу-дунёингизни кўплиги учун ҳам ўз-ўзингизни билмас даражада шодланманг, ғурурланиб кетманг.

Ишланг, меҳнатни севинг, ҳалол касб билан топган мол-дунёингизни керакли ерларга сарф этинг.

Ривоят

Қадим замонда бир шаҳарда бир донишманд яшаган экан. Турли жойлардан унинг олдига маслаҳат учун одамлар келишар экан. У одамларга қимматли маслаҳатлар берар экан. Унинг овозаси узоқ-узоқ ўлкаларга етибди.

Бошқа бир шаҳарда донишмандлиги билан донг таратган бир одамнинг қулоғига ҳам бу хабарлар етиб борибди. У одамлар орасида ўз обрўсини йўқотиб қўйишдан кўрқиб, ўзининг ўша донишманддан устунлигини исботламоқчи бўлибди ва шундай режа тузибди. “Бир капалакни тутиб, икки кафтим орасига олиб, ҳамманинг олдида донишманднинг олдига бораман. “Кафтим орасида нима бор?” деб сўрайман. Албатта у капалак деб жавоб беради. Шунда мен “у тирикми ёки ўликми?” деб сўрайман. Агар у тирик деса, мен кафтимни билдирмасдан сиқиб, капалакани ўлдираман. Шунда кафтимни очганимда ҳамма капалакнинг тирик эмаслигини кўради. Агарда у капалакни ўлик деса, мен кафтимни очиб, уни учуриб юбораман, ҳамма капалакнинг тирик эканлигини кўради, шунда барча унинг хато қилганини сезади”, деб ўйлабди.

У айтганини қилиб, капалакни олиб донишманднинг олдига борибди ва “Кўлимдаги нима?” деб сўрабди. “Капалак” деб жавоб берибди донишманд. “У тирикми ёки ўликми?” деб сўрабди келган донишманд. “Бу энди

сенга боғлиқ”, деб жавоб берибди донишманд унинг кўзига қараб.

Хулоса: Эй фарзанд, билгинки, ўзингнинг кучинга ортиқча баҳо беришинг сени ҳам мана шундай уялтириб қўйиши мумкин. Донишмандлар: “Ўзингни эр билсанг, ўзгани шер бил”, – деб бежиз айтишмаган.

20.3. Абу Бакр Сиддиқ ўғитлари

“Мен ҳам сиз каби бир одамман. Билмадим, балки Расулуллоҳ саллалоҳу алайҳи вассаллам бажара олган хизматни менга ҳам тақлиф қиларсиз”. Ваҳоланки, Аллоҳ таоло Муҳаммад алайҳиссаломни бутун оламлардан афзал қилди ва уни бало-офатлардан асради. Мен эса тобеман. Ўз билганимча ҳаракат қилишга ҳаққим йўқ.

Тўғри ҳаракат қилсам, менга эргашинг. Тўғри йўлдан чиқсам, мени тўғри йўлга солиб қўйинг. Расулуллоҳ саллалоҳу алайҳи вассаллам вафот этганларида умматларидан ҳеч кимда бир чўп зарра қадар ҳақлари қолмаган эди. Менинг эса вақти вақти билан пайдо бўладиган бир шайтоним бор. У келганида мендан узоқроқ туринги, ногоҳон сизни уриб қўймайин ёхуд соч-соқолингизни тортмайин.

Эй, инсонлар! Сиз қай замон тугаши сизга номаълум бир умр ичида кун ва тунларингизни ўтказмоқдасиз. Агар қўлингиздан келса, бу ҳаётингизни солиҳ амаллар билан ўтказинг. Буни ҳам фақат Аллоҳ таолонинг ёрдами билан амалга ошира оласиз. Ажалингиз сиздан ишлаш фурсатини олиб қўймасдан туриб, имкониятларингизни ишга солиб, хайрли амалларга шошилинг. Зеро, ажалларини унутган, амалларини бошқаларга ташлаган кимсалар ҳам бордир. Зинҳор улар каби бўлманг. Тезроқ бўлинг, ғафлатда қолманг. Чунки орқангиздан сизга етишмоқ учун тез келаётган ажалингиз бор.

Ўлимдан кўрқинг, оталардан, ўгиллардан, ака-укалардан ибрат олинг. Яшаётган кишиларга эмас, ўлганидан сўнг улар ортида қолдираётган гўзал нарсаларга ҳавас қилинг.

20.4. Қизларга тўрт насиҳат

1

Билинги, гўзаллик покликдир, покизалиқдир. Хушфеълик, одоб, ҳаё ва яхшиликка интилинг. Одам руҳан гўзал бўлмай туриб, жисман гўзал бўла олмайди. Шунинг учун ҳам дур дейдиларки, унинг ичи тоза, шаффоф бўлур. Ундан ҳеч ким ғубор топа олмас.

Ҳар қандай ҳолатда одоб ва ҳаёни сақлаган ғолиб бўлур. Чунки одоб ва ҳаёга тенгсиз гўзаллик ва сирсиноат жамланган. Ҳар қандай куч унинг олдида мағлуб бўлур.

2

Меъёрдан ортиқ бўянишга ва башанг кийинишга интилманг ва маҳлиё бўлманг. Ҳамма нарса табиий ҳолатда гўзалдир. Оддийроқ кийининг ва самимий бўлинг. Самимийлик, хушфеълик ва камтарлик ҳақиқий беқиёс гўзалликдир. Сунъий атиргулни қанчалик гўзал қилиб тайёрлаган бўлмасин, у табиий атиргул олдида барибир қадрсиздир.

Гўзалликнинг бозори йўқ. Ўзингизни қанчалик камтар тутсангиз, шунчалик гўзал кўринурсиз. Ёшликнинг ўзи тенгсиз гўзалликдир.

Оддий, ҳалол ва диёнатли бўлинг. Қалбнинг поки-залиги бебаҳо гузалликдир. Одамнинг қалби қандай бўлса, чеҳра ҳам ана шундай бўлади. Ҳалоллик сизни нийбатлардан, тухматлардан асрайдн ва ҳеч қачон юзингизни заъфарон этмайди. Ҳалол инсонларнинг кўриниши сирли, жозибали, нафосатли бўлур.

Бойликка ружу қўйманг. Бойлик, зеб-зийнат ҳақиқий гузалликдан пастроқда турур. Чеҳрадаги самимий ва гузал табассум латофатини дуру гавҳарлар шодаси ҳеч қачон бера олган эмас.

Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо (с.а.в.) кизлари биби Фотимага шундай насиҳат қилганлар: “Эй, жигарим Фотима, агар икки дунё саодатини топай десанг, доимо таҳорат, покизалик, тавбаю истиғфор билан ороланиб юргин. Аллоҳга ҳамду сано айтгувчи, ёмонликлардан паноҳ сўраб тавба қилгувчи, доимо таҳоратли юрувчи кишиларнинг қалби ҳам, чеҳраси ҳам гузал бўлғусидур. Бундай гузалликка дунё бисоти билан эришиб бўлмас. Заъфаронлар ҳар хил хушбўй нарсалар билан зеболанган аёлдан кўра, поклик ва хушфеъллик, озодалик ва ҳаё билан зеболанган аёл минг чандон ортироқдир”.

Ривоят

Қадим замонда сув, шамол ва ростгўйлик дўст бўлишган экан. Бир куни сув билан ростгўйлик шамолдан сўрашибди: “Эй шамол, сен жуда тез учасан. Агар сени топмоқчи бўлсак, қаердан қидирайлик?” Шамол

“Мени тоғлар орасидан топасиз”, дебди. Кейин шамол билан ростгўйлик сувдан сўрашибди: “Сен жуда тез оқсан, агар сени қидирса қаердан топамиз?” “Мени абадий музликлардан изланг”, дебди сув. Кейин шамол ва сув ростгўйликдан сўрашибди: “Ростгўйлик сени-чи, агар қидирса қаердан топамиз?” Ростгўйлик дебди: “Мен кимнинг ёнида бўлсам, ундан ажралмайман. Мени тарк этганларни ёмон кўраман. Агар мени йўқотган қайта топмоқчи бўлса, юрагининг тубидан изласин, лекин у ерга етиш жуда мушкул”.

Хулоса: Эй фарзанд, билгинки, ростгўйлигини йўқотган одамнинг қалби тоғлар орасидаги чуқур ва абадий музликлардай совуқ бўлади.

20.5. Онанинг қизига насиҳатлари

Қизим! Эрингдан ҳеч бир сирингни яширма! Эрингдан бошқа кишига сир айтма. Бошқанинг кўз ўнгида эрингга қарши бир оғиз сўз айтма. Чехрангни бузма...

Қизим! Эринг хуш кўрмаган ишлардан, кўнглига ботадиган одатлардан йироқ бўл. Унинг рашкини келтирадиган ишни қилма. Эрингнинг молини сақлаб тут, хиёнат қилма!

Қизим! Дунё ҳар вақт неъмат бўлиб турмас, баъзи вақт оғулари, тиканлари, найзалари ҳам бўлади. Эринг билан орангизда хилофлик тушса, совуққонлик билан сўзла, қизишма, юзингни ва товушингни ўзгартирма!...

Қизим! Эринг ишга кетганида кузатиб қуй. Қайтиб келганида кутиб ол! Эрингдан кеч қолмай уйқуга ёт, ундан олдин тур!

Қизим! Агарда Аллоҳ таоло болалар берса, уларнинг танларини ўзинг эҳтиёт эт! Фарзандларинг ақлларини тарбия қил, яхши хулқларга одатлантир!

Қизим! Ҳар ишда ишонганинг Аллоҳ таоло бўлсин!
Ҳар бир умидинг Аллоҳ таолода бўлсин! Аллоҳ таоло
буюқдир. Ҳар нарсани билгувчидир. Кариму Раҳимдир...

Ризоуддин ибн Фахриддин

(7x7,12.08.10)

РИВОЯТ

Бир кунни Лукмони ҳақимдан сўрашди:

– Сен донишмандликни кимдан ўргандинг?

– Кўрлардан, улар атрофни кўра олмаганлари сабаб-
ли кўп қоқилдилар, тўсиқларга учрайдилар, йиқила-
дилар.

Хулоса. Эй фарзанд, агар кўзинг очиқ бўлса, атроф-
дагиларнинг босаётган қадамларига разм сол. Шунда
ҳаёт йўлингда камроқ қоқиласан.

20.6. Озарбод насихатлари

Озарбод қадимги форс ҳақимларидан бўлиб, у ўғлига
қуйидагича насихат қилади:

– Эй ўғлим, сен доим мезбон бўлай, одамларни
меҳмон қилишга ҳамиша қодир бўлай десанг, меҳ-
мондорчиликда ўртача йўл тут, бирдагина бор-будингни
сарфлаб юборма, бировга муҳтож бўлмай десанг қаноат
йўлида барқарор тур! Олдимда турган мақсадга етай де-
санг, доимо интилишда бўл! Дунёда омон бўлай десанг,
гуноҳ ишлардан узоқ юр, дўстларим кўпайсин десанг,
тавозеъ ва камтарликни шиор қил! Агар сен дўстларинг
билан мустаҳкам алоқада бўлсанг, уларнинг иззат-икро-
мини жойига қўйсанг, улар сенинг мадақкоринг бўлади.
Ёт кишиларга ҳожатинг тушмайди. Кўрқоқ ва бошкесар
кишиларга қарзга пул берма, улардан ҳеч қачон қайта-
риб ололмайсан! Ҳасадчини ўз молу давлатингдан огоҳ

қилма, ўз давлатига фахр ва ғурур қилувчи кишилар билан алоқада бўлма! Қайси ишда бўлмасин, хийла ва макрни ишга солма, хушомадгўйликдан узоқ бўл! Йўқолган нарсага ғам чекма. Могу давлат бир қушки, ҳар дам ҳар маконга қўнади.

Эй ўғил, шундай кишилар билан дўст тутингинки, улар ҳеч қачон сенга хиёнат қилмасинлар. Бундан ташқари, оғирлик кунларида сени танҳо қолдирмасинлар. Молингга мағрур, камбағаллигингга ғамгин бўлма! Доно киши шундай кишики, бойликка маст бўлмайди, кулфатда хор бўлмайди.

Ривоят

Қадим замонда бир ота ва ўғил шаҳар кўчаларининг бирида кетишар эди. Ота эшак минган, ўғил эса уларнинг кетидан борар эди. Уларни кўрган бир киши: “Анавиларни қаранглар отаси эшакни миниб олибди, ўғли эса ҳолдан тойиб уларга ета олмаяпти”, дебди. Йўловчининг гапи отага таъсир қилиб, эшакдан тушибди ва ўғлини ўтқазиб, йўлида давом этибди. Йўлда учраган бошқа бир йўловчи эса: “Анави болани қаранглар, отасини пиёда юргизиб, ўзи эшкани миниб олибди”, – дебди. Бу гап ўғилга таъсир қилиб, отасидан эшакка минишни сўрабди. Ота-бола эшакни миниб кетаётганларини кўрган одамлар: “Анави ноинсофларни қаранглар, иккаласи битта эшакни миниб олибди”, – дейишибди. Энди ота бола эшакдан тушиб уни етаклаб кета бошлабди. Уларни кўрган бошқа бир йўловчи: “Анавиларни қаранглар, иккиси пиёда эшакни етаклаб кетяпти”, – дебди.

Хулоса: Эй фарзанд, билгинки, нима иш қилсанг ҳам, ишингдан айб топувчилар учрайди. Шунинг учун доим ўз шароитингга қараб иш тут.

20.7. Она насиҳати

Бундан бир неча юз йил олдин араб қабила бошлиқларидан Авф ибн Милҳам исмли киши бўйи етган қизи Умму Инасни қабила пешволаридан бирига турмушга беришга қарор қилган эди. Милҳамнинг хотини Умома ўзга хонадонга ўзатилаётган қизини қаршисига ўтказиб ушбу қимматли насиҳатларни айтган:

– Жоним болам!

Бир кишини яхшиликка ундаш учун панду насиҳатлар берилади. Одоб-ахлоқли ёки бой бир кишининг фарзанди бўлиш ёки барчага мақбул хислатга эгаликнинг ўзи инсонга кифоя қилганида эди, сенга насиҳат қилиб ўтирмасдим.

Аслида, насиҳат ва тавсия нутилганларни ўргатади. Шунга кўра, насиҳатлар жуда фойдалидир. Суюкли қизим!

Агар биронта қиз ота-она бой бўлганидан турмушга чиқишдан муҳтож бўлмасайди, сенинг ҳеч қачон турмушга чиқишинга ҳожат қолмасди. Аммо ҳаёт сен ўйлагандек эмас. Эркаклар биз учун, биз эса эркаклар учун яратилганмиз.

Қизим!

Ўзинг улғайган оиладан чиқиб, мутлақо нотаниш бир оилага борасан, ҳеч кўришиб гаплашмаган, хулқ-атворини билмаган бир кишининг умр йўлдошига айланасан. Сен унинг хизматкори бўлгинки, у ҳам сенга ёрдамчи бўлсин.

Болам!

Кел энди, баъзи насиҳатларни берайин. Уларни яхшилаб ўрганиб, чиройли амал қилсанг, умр бўйи роҳатда яшайсан. Умр йўлдошингиз билан ҳеч қачон орангиз бўзилмайди. Бу дунёда бахтли ҳаёт кечирганинг каби, охиратда ҳам абадий саодатга эришасан.

1. Қаноатли бўл! Яъни умр йўлдошинг келтирган озиқ-овқат, кийим-кечакнинг ҳаммасини мамнуният билан қабул қил. Чунки, қаноат қалбга хузур-ҳаловат бағишлайди.

2. Айтилаётган гапларни доимо диққат билан эшит ва ҳамиша итоатда бўл. Умр йўлдошингга эътироз билдирма, у билан ҳамфикр ва яқдил бўлишга ҳаракат қил. Бундай ҳаракатларинг билан жаноби Ҳақнинг розилигига ҳам етишасан.

3. Умр йўлдошинг кўзи тушиши мумкин бўлган ҳамма жойга эътибор бер, шундай қилки, унинг кўзи зинҳор ноҳўя ҳолатларга тушмасин.

4. Ёмон ҳид чиқариши эҳтимоли бўлган нарса ва ерларга диққат қил. Уларни топиб тозалала. Уйингдан ҳар доим хушбўй ҳидлар таралиб турсин.

5. Шуни яхши бил: тозалик ва латофат сувга боғлиқ. Ҳар қандай нарса сув билан тоза бўлади. Уйда сувларнинг тоза туришига аҳамият бер.

6. Эрингнинг овқатланиш соати ва уйқу вақтига диққат қил. Овқатни ҳамиша унинг одати бўйича тайёрла. Вақтида ухлаши учун ишларингни вақтида тамомла. Чунки очлик кишини тажанглантиради, уйқусизлик эса, хафаликка сабаб бўлади.

7. Уйингдаги мол-мулк, жиҳозларни эҳтиёт қил, бу нарса сенинг ишбилармонлигингни кўрсатади.

8. Эрингнинг яқинларига чиройли муомалада бўл. Бу нарса сенинг яхши уй бекаси эканлигингни билдиради.

9. Эрингнинг сирларини зинҳор бировга айтма. Агар сирларини бировга айтадиган бўлсанг, сендан ранжийди. Бевафолик йўлига кириб ҳам кетиши мумкин.

10. Эрингни ҳурмат қил, буйруқларини бажар, гап қайтариб унга қарши чиқма. Агар қарши бориб исён этсанг, жаҳли чиқиб ранжишига, ҳатто душман каби ҳаракат қилишига сабаб бўласан. Эринг ғамгин ва хафа

бўлган пайтда ўзингни хурсанд тутма, унинг ғам-ташвишига шерик бўл. У хурсанд бўлса, сен ҳам шундай кайфиятда бўлишга ҳаракат қил.

Қисқаси:

Қизим! Эринга қанчалик ҳурмат ва итоат этсанг, шунчалк суюкли бўласан. Қанчалик рози қилсанг, шунчалик муҳаббат кўрасан. Шунга ҳам таъкидлаб ўтишим лозимки, бу айтганларимни фақат унинг истакларини ўз ҳою-ҳавасларингдан, унинг розилигини ўз орзуларингдан устун қўйиш билан уддалай оласан.

Хулоса ўрнида,

Гап келди: Умоманинг ўз турмуш тажрибаларига таяниб қизига қилинган бу панд-насихатлари умуман эри билан ширин ҳаёт кечирриш, оилани яхши бошқариш ва ҳузур ҳаловатда ва хотиржам яшашни хоҳлайдиган ҳар бир аёл амал қилиши лозим бўлган ишлардандир. Бу насихат барча хонимларнинг қулоқларига қурғошиндек қўйилиши, ўзларига мана шу ўғитларга мувофиқ йўл танлашлари керак.

20.8. Ота насихати

Ўғлим, халқнинг ўзинга хайрихоҳ бўлишини хоҳласанг, аввало, ўзинг халққа хайрихоҳ бўл. Ўз меҳнатинг бекорга кетмаслигини тиласанг, халқ меҳнатини бекорга зое қилма. Обрўли бўлишни истасанг, тавозеъли бўл. Одамлар сени масҳара қилиб қўйишларини истамасанг, юриш туришингни тузат, қадр-қимматим ошсин десанг, бошқаларнинг қадр-қимматларини бил. Ҳамманинг ўзинга дўст бўлишини истасанг, одамларга қўлинг ва

тилинг билан озор берма. Иззат ва хурмат эгаси бўлишни хоҳласанг, мумкин қадар молингни муҳтожлардан аяма. Мукамал бир инсон бўлишни орзу қилсанг, ўзинга мақбул бўлмаган бир ишни бошқаларга раво кўрма. Дилинг оғриб, асабийлашишни тиламасанг, жоҳил, аблаҳ кишилар билан гап талашма. Беғам бўлишни истасанг, ҳасадчи бўлма. Қайғу-аламдан йироқ бўлишни истасанг, қўлингдан чиққан нарсага, афсус-надомат қилиб юрма. Дўст, ошноларинг кўпайишни хоҳласанг, очиқ юзли, ширин сўзли бўл, ҳеч кимга гина ва адоват сақлама. Сиринг ошкор бўлишни хоҳламасанг, уни дўстинга ҳам айтма.

ДОНИШМАНДНИНГ ФАРЗАНДИГА НАСИҲАТИ

1. Эй ўғил, ҳаётда муваффақият қозониш, жисман ва руҳан мукамал бўлиш учун ҳалол бўл, меҳнатни сев. Ҳалол меҳнат қилган киши икки дунёда кам бўлмайди.

2. Ялқовлиқдан узоқлаш. Ғайратли бўл. Вужудингни ҳаракатга бағишла. Тинма, тириш, олға бос.

3. Эҳтиёт бўл, ҳамма ишингда тартиб ва интизомга риоя қил.

4. Сенга жамият томонидан топширилган вазифани тўғрилиқ ила бекаму кўст адо эт.

5. Ҳақиқатни сев, юриш-туришингда содда ва табиий йўлни тут.

6. Самимий, пок қалбли, виждонли ва ҳақшунос бўл.

7. Қаноатли, ҳаммага меҳрибон ва ғамхўр бўл.

8. Тўғрилиқ ва шижоатни ўзинга шиор қилиб ол.

9. Шараф ва номусинга доғ тушириш эҳтимоли бўлган ҳар турли завқ ва сафодан кеч.

10. Гўзал ахлоқнинг матонати, ҳиссиётнинг олий-жаноблиги билан вужудингга сиҳат ва латофат бағишла.

ЁШЛАРГА ЎН НАСИХАТ

- Сенга ҳаёт бахш этган ота-онангни ва ҳар вақт сенга ёрдам бериб, ҳаётингни қўриқловчи зотларни ҳурмат қил, уларнинг иззат икромларини бажо келтир.

- Ака-ука, опа-сингил, қариндош-уруғ ва ёр-дўстларингга муҳаббат ҳамда садоқат ипи билан боғлан.

- Маъносиз йўллардан, шараф ва номусингни барбод қиладиган ишлардан йироқ бўл.

- Ёшлигингни, ҳиссиётинг, соф-поклигингни, сиҳатинг номусинг, обрў ва эътиборингни қўриқла.

- Севишни бил, муҳаббат ва соғлом ақл ўзингга умр йўлдош танлашда йўл бошчи бўлсин.

- Имконинг етган вақтда дарҳол уйлаң, бир оила ташкил қилиб, ўзингга бир саодат ошиёнини ҳозирла. Бу ишинг инсофий вазифа, ўхшаши бўлмаган саодат воситасидир.

- Ўғилларингни сабрли, матонатли, фазилатли ва шижоатли қилиб етиштир. Қизларингни ҳам гўзал хислатли қилиб тарбияла.

- Оиланг ҳаётини гўзал суръатда давом эттир. Оила даврасини сев, у кўзга ёқимли, қалбга завқ-шавқ бахш этиши учун кучингни сарф қил.

- Лутфкор ва шафқатпарвар бўл. Бошларига мушкул иш тушган, фалокатларга эришганларга тасалли бер, мушкулликдан қутилишларига уларга ёрдам бер. Бўш вақтингдан бир қисмини одоб ва ахлоққа қарши бўлмаган ўйин-қулгиларга сарф қил.

“Оз-оз ўрганиб доно бўлулур” китобидан

20.9. Ёшларга 5 ўғит

Бир ҳадиси шарифда Пайғамбаримиз Муҳаммад с.а.в. ёшларга қарата ўзларинг куйидаги ўғитларини айтиб ўтиб кетган эканлар: “Беш нарсадан олдин беш нарсани ғанимат билгин: Ҳали ҳаётлик вақтингни ўлим-ажалинг келмасдан олдин, соғу-саломатли даврингни, бирор касалликка чалинмасдан олдин бўш вақтингни, банд бўлиб қолишдан олдин, йигитлик пайтингни қариб қолишдан олдин, бойлигингни фақирлигингдан олдин ғанимат билгин”¹.

1. Ҳаёт инсонга бу дунёда бир марта берилади. Бу улуғ неъматни ғанимат билиб, ундан унумли фойдаланиб қолиш инсоннинг ўз қўлида. Унумли фойдаланиш деганда яшаб қолиш мақсадида фақат роҳат-фароғат, айшу-ишрат бўлишни эмас, балки киройи инсон бўлиб дунёга келганга яраша яхши ном қолдириш, ўзига, оиласига, халқига бирор жиҳатдан бўлса ҳам манфаат етказишга ҳаракат қилиш, боқий дунё охирати учун хайрли, савобли ишларни қилиб қолишга шошилиш кераклигини тушунишимиз зарур. Белгилиб, ўлчаб берилган умр тугаб, ажал етгач афсуснинг мутлақо фойдаси йўқдир.

2. Сиҳат-саломатлик ҳам улуғ неъматлардан ҳисобланади. Соғликнинг қадри, одатда, бош ёстиққа текканда билинади. Мана шу соғлик-саломатлик вақтини ғанимат билиб, дунё ва охират учун фойдали ишларни қилиб қолишга ҳаракат қилиш оқилу доно кишиларнинг ҳислатидир. “Тан-сиҳатлик – туман бойлик” деганлари айни ҳақиқат. Бемор одамнинг кўнглига ҳеч нарса сиғмайди. Ҳамма нарса соғлиққа боғлиқ. Мана

¹ Мана шу беш ўғитни исломшунос олим Шайх Абдулазиз Мансур куйидагича шарҳлаш билан (“Туркистон” 15.10.02) келажаги буюк давлатимизнинг пойдевори саналмиш ёшларимизни огохликка давъат этадилар.

соғлиқни сақлашга ҳаракат қилиш билан бирга бирор хасталикка чалинмай турган ҳолатни ғанимат билиб, илму фан, касб-хунар ва бошқа зарур машғулотлар билан шуғулланиб юриш ақли расолик ва хушёрликнинг белгиларидандир.

3. Бўш вақт ҳам инсон учун энг ғанимат фурсат саналади. Бўш вақтни беҳуда ўтказишлик қўлдаги нақд бойликни кўкка совурмоқ демақдир. Масалан, талаба ёшлар ўқув юрти дастуридан ташқари ҳам бўш вақтлари бўлади, албатта. Илм-фанни эгаллаш – бу фақат ўқув дастурини эгаллашдан иборат эмас-ку! Худда ана шу вақтлардан унумли фойдаланиб, илм-фан, касб-хунарнинг бошқа турлари билан ҳам шуғулланиш мумкин. “Йигит кишига қирқ хунар оз” деб бежиз айтилмаган. Кейинчалик ёш бир жойга борганда пушаймон қилиб, қачонлардир беҳуда ўтказиб юборилган бўш вақтларга пушаймон қилиш, фурсат бор пайтда бирор бошқа хунар ёки касб турларини эгалламагани учун пушаймонда бўлишдан Аллоҳнинг ўзи асрасин!

4. Йигитлик, ўспиринлик пайти инсоннинг умр баҳори ҳисобланади. Шу даврда у жуда кўп имкониятларга эга бўлади. Мана шундай даврни ғанимат билиб, имкони борича фойдали ишларни қилишга шошилиш керак. Чунки умр елдек ўтиб, умрнинг кўзи-кексалик даври келиб қолганини инсон сезмай қолади. Кексалик даври файзли кечиши учун эса барча қилиниши лозим ишларни ўспиринлик даврида бажариб улгурган бўлиши керак. Агар белида қуввати бор пайтида эзгу ишларни қилиб улгурган бўлса, бу дунёда ҳам, охиратда ҳам роҳатини кўражак.

5. Бойлик, омад, моддий имконият ҳам кишига ҳадеб берилавермайди. Инсонга умр давомида бир неча марта омад ёр бўлади. Қўлидан кўп иш келадиган, иқтисодий имкониятларига суяниб кўпчиликка манфаати тегади-

ган, хайрия ишларни амалга оширишга қудрати етадиган пайтида савобли ишларни қилиб қолишга шошилиш керак бўлади. Кейинчалик олдинги имкониятлар бўлмай қолиши мумкин. Агар ўз вақтида лозим бўлган хайрли ишларни қилиб қўйган бўлса, унда ҳеч қандай пушаймонлик ва армон бўлмайди. Бордию, қўли узун пайтида бепарволик билан вақтни ўтказиб, бойлигини беҳуда, фойдасиз ишларга сарф қилган бўлса, бунинг армони ва таассуфи оғир кечади. Шунинг учун имконият даврини ғанимат билиш ҳар бир оқилу доно кишига лозимдир.

Ёшларимиз шу каби маънавиятни ўстирадиган ўғитларга қулоқ бериб, уларга амал қилсалар, албатта, бу дунёлари обод, охиратлари ҳам саодатли бўлур.

Бу кўхна дунёда барча авлодларга сабоқ бўладиган ҳикматлар хазинасини қолдирган кўплаб донишмандлар, ёзувчилар яшаб ўтишган. Инглиз давлат арбоби, машҳур сиёсатчи ва ёзувчиси Честирфилд, Филипп (1694–1753) ўз асарларида фарзандига бир қатор насихатларни ёритган. Қуйида бевосита фарзанд тарбиясига оид айрим насихатларни келтирамыз.

21.1. Честирфилд мактублари

Бат, 1946 йил 4 октябрь.

Ўғлим.

Гарчанд насихатларни барча ва ҳамма вақт тўғри қабул қилавермаслигини яхши тушунсам-да, сенга номалар битишга кўп вақт сарфлаяпман. Насихатгўйликни кўпинча, афсуски, қаричиликнинг белгиси, сафсата, қуруқ гап деб билиб, унча ёқтиришмайди. Ачинарлиси шундаки, аслида кўпроқ кулоқ беришлари лозим бўлганлар, айниқса, ёқтиришмайди. Мен эса сени ҳали ёш бўлишинга қарамай ўғитларимдан тўғри хулоса чиқариб, ўзинга керакли ўғитларни ажратиб ва улар биринчи навбатда сенинг, ва фақат сенинг фойдангни кўзлаб айтилган фикрлар эканлигини билиб, уларни ақл тарозисига солиб, ўйлаб кўриш даражасида эсликсан, деган умиддаман. Шундай қилганингда бу ўғитлар ўз ўрнини топган, яъни сенга нафи теккан, деб хисобласа бўлади.

Азбаройи Худо, яна отам боққани учун менга ҳукми-ни ўтказаяпти, деб ҳаёлингга келтирмагин, мен сенга фақат дўст сифатида маслаҳат беряпман, холос. Сенинг ёшлик ғурурингга тегмоқчи, вақти чоғлигингни чекламоқчи эмасман. Менинг ниятим сен билмаганларингни билдиришдир, энди сабза ураётган ҳаёт йўлинда учраши мумкин бўлган чақир тиканақларни олиб ташлаш, токи улар сени яралаб, зиён етказиб, ёшлигингни хазон этмасинлар.

Шу боис мен сенга аёлларча раҳмдиллик билан эмас, қатъийлик билан қарайман. Сен эса, фақатгина таҳсинга сазовор ишларинг билан менинг кўнглимни кўтаришинг мумкин.

Мен сенга доим қунтли, сабр-тоқатли, шу билан бирга зийрак, абжир бўлишни насиҳат қиламан. Бунинг ҳаммасига қандайдир бир мажбурият эмас, пировардида кўнгилахушлиги насиб этадиган неъматдек қараш керак. Ўзинг ўйлаб кўр, тенгдошларингдан ҳар томонлама бир поғона устун туришдан хузурли нарса борми? Ва, аксинча, сендан кимдир ўзиб кетса, бундан ортиқ таҳқирланиш борми? Бунинг устига сенинг таълим тарбиянгга ўртоқларингникидан кўпроқ диққат-эътибор берилаётганини ҳамма билиб турган бўлса? Сен мени тушунгин, мен тириклик ҳақида гапирганда фақатгина кимдандир беллашувда ғолиб чиқишингни назарда тутмайман, гарчанд бу ҳам муҳимлигини эътироф этсам ҳам. Мен барча соҳаларда кенг маънода зафарли бўлишингни кўзлайман. Фақат бир соҳада юзаки билимга эга бўлгандан бўлмаган маъқул. Юзаки билим кишига қониқиш ҳисси бермаганлиги билан бир пайтда кулгига ҳам сабаб бўлади. Фақатгина ҳавойи одамларгина шу билан кифояланиб юришлари лозим. Бундайларни калтабин дейишади.

Агар мен ҳам ёшлигимда, ўз вақтида тиришқоқлик билан керакли билимларни эгаллаб олмаганимда ҳозир бир бебахт одамга айланиб қолган бўлардим. Унда аҳволим не кечган бўларди, деб ўйлаб қоламан баъзан. Балки кўпчилик нодонларга ўхшаб ичишга ружу қуйган ёки аёллардай сафсата сотиш билан кунини беҳуда со-вурадиган (бунақаларни аёлларни ўзи ҳам ёқтирмайди) одамлардан биттасига айланиб қолармидим? Бунақа беъмани ҳаётдан ўзини-ўзи осиб қўйиш ҳеч гап эмас, ҳар куни уйкудан кеч туриб, ким билан нима ҳақида гаплашишни билмаслик! Бундан ҳам зерикарли ҳаётни тасаввур қилиш мумкинми? Мени эса китоблар қуршаб турди, менинг беназир бойликларим ва дўстларим! Цицерон китоб ўқишнинг фойдаси ҳақида бекорга айтмаган:

“Бу нарса ёшларга маънавий озиқ берса, кексаларни хушнуд этади, бахтли онлар ҳаёда этади, қийин дамларда кўнгилга таскин беради, юпатиб ором бағишлайди, уйда ҳордиқ сафарда эса содиқ ҳамроҳ бўлади; тунлар биз билан кечади, ишимизда ҳам кўмакчи, оғримизни ҳам енгиллатади”.

Шуни ҳам ёдингда тутгинки, мен билим олиш керак деганда, биргина китобдан билишни эмас, одамларни ҳам билишни назарда тутаманки, бу нарса китобдан оладиганлардан ҳам муҳимроқдир. Китобий билим ва ҳаётий билим – бу бир-бирини тўлдирувчи инсон учун тенг зарур нарсалар. Одам иккисига етарли эътибор беради ва икковини эгалламай туриб, биттасининг ўзини ўзлаштиролмаслигини билади. Одамнинг билими одамлар орасидагина амалга оширилиши мумкин, салқин хонада эмас.

Ҳаётни кузатганинг сари, китобий билимларни ҳам янги қирралари сенга намоён бўлаверади. Китоб ўқир экансан, ҳаётий тажрибангни қўллаб, ҳақиқатни топи-

шинг осон кечади. Одамларни билиш ҳам, китобдан билим олишдай кўп меҳнат, сабр-тоқат, қунт талаб қилади. Кўп нарсани кўра билиш, тўғри баҳо бера билиш керак. Баъзи қарияларга эътибор берсак, ўта калтабинликлари натижасида ўн беш ёшликларида қандай бўлса, ҳозир ҳам шундоқ фикр юритадилар. Ҳаётда сафсатабозлик билан билим орттириб бўлмайди-да.

Сен одамларни четроқдан юзаки кузатибгина қолмасдан, уларнинг ички дунёсига кириб боришга урин. Чунки одамларда ўхшаш одатлар, умумийлик бўлиш билан бир вақтда ҳар бирида қандайдир бетакрор, бошқаларда учрамайдиган хислат, бўладики, сен ўшани кўра билишга ҳаракат қилишинг керак. Билиб олдингми, кузат, бу хислат, тўғри ўша одамни нималарга ундайди. Ва бундан буён ҳушёр бўлгин, кишини худди ўша туйғусига, бошқача қилиб айтсак, қитиғига тегувчи ишни унга ишониб бўлмайди. Аксинча, сен ўша одамга таъсир кўрсатмоқчи бўлсанг, худди ана шу билимингни ишга солишинг керак. Аммо ёдингдан чиқмасин, ўша одам сени нималар билан лол қолдиришга уринмаслиги мумкин... Хайр.

* * *

Бат, 1746 йил, 9 октябрь.

Ўғлим.

Сенда барча ёшларга хос бўлган бошқаларга ёқиш, тенгдошлардан устун туриш иштиёқи етишмаётганга ўхшайди. Билиб қўйки, ичингдан ёниб бир нарсага интилмас экансан, сен ҳеч қачон, ҳеч нарсага эриша олмайсан. Кимгадир ёқиш учун шунга яраша аввал ўзинг унга нисбатан эътиборли бўлмас экансан, сенга ҳеч ким қайрилиб боқмайди. Лотинча бир нақл бор: “Сен ўзинг ақлли бўлсанг, тангрилар ҳам сенга ёрдир”. Ҳар фандан ўртамиёна қобилияти бор одам ҳам етарли даража-

да ҳаракат қилса, жонкуяр, ўзига ҳам, бошқаларга ҳам гамхўр, хушёр бўлса, истаган нарсага эришиши, ниятига етишиши мумкин. Фақат шоирлик ва шеърят бундан мустасно.

Доимо ёдингда бўлсин фақат яшаш учунгина энг муҳим фазилатларнинггина шакллантириши учун эмас, балки, иккинчи даражали, икир-чикир тўйилганларини ҳам ўзида тарбиялашга етарли эътибор бермоқ зарур. Булар: муомала, кийиниш маданияти, рақсга тушиш ва ҳоказолар. Буларсиз кишини жамоат ёқтирмайди, четга суриб қўяди. Мен аввалги номаларимда уқтиргандим бу ҳақда сенга...

Бошқаларга нисбатан бепарво бўлмаслик ҳақида гап бораркан, паришонхотирлик хусусида икки оғиз сўз. Паришонхотирлик икки нарсадан бўлади: нима биландир ўта бандликдан ёки бўшангликдан.

Аммо ҳар икки ҳолатда ҳам паришонхотирларни ҳеч қандай даврада ёқтиришмайди. Ундай одамлар ноқулай аҳволга тушгани тушган, кечаги онасини бугун танимаётганга ўхшашади. Суҳбатларда иштирок этиша олмайди, аксинча, бирдан уйқудан кимдир туртиб уйғотгандай, нималарнидир ўринсиз гапира кетишади. Юқорида таъкидлаганимдек, бундай одам ё бўшанг, мияси йўқ ёки бўлмаса ўта муҳим муаммоларни ечиш билан банд. Бирон ёш йигит ҳеч қандай сабабсиз ўзини паришонхотир тутса, бошқаларга нисбатан хушёр, эътиборли бўлмаса, яъни келса-келмас гапларни ўринсиз гапираверса, бундайлар тезда четга сурилиб қоладилар. Жамоат қанчалик сендан паст бўлмасин, ўша ерда турибсанми, сен менсимаслигингни сездирмагин, ўзингни катта олмагин, улардан жирканмагин, дилсиёҳлик қилмагин.

Инсонлар уларга етказилган барча зиённи кечирिशлари мумкин, лекин дилсиёҳликни эса асло.

Шунинг учун агар сен кишиларга ёқмоқчи бўлсанг, аввал сен ўзинг уларга нисбатан зийрак, эътиборли бўлгин; ҳар бир одамнинг ўзига яраша ғурури, нафсонияти борлигини унутмагин – шу эътиборсизлик мана шу нафсониятга тегади ва ўша одамда нафрат туйғуларини кўзғатади. Ҳар бир одамнинг қандайдир кўнгли тори бўлади – ниманидир севади, нимадандир нафратланади. Агар сенинг эътиборсизлигинг ва бепарволигинг оқибатида ўша одам ўзи нафратланган ва айни пайтда сен олдини олишинг мумкин бўлган нарсага дуч келиб қолгудек бўлса, эътиборсизлигингдан хафа бўлади, кўлингдан кела туриб қилмаган ишингдан ранжийди ва ўзини камситилган ҳис этади. Ва у биринчисини ҳам, иккинчисини ҳам кўнглига тугиб кўяди. Аксинча, агарда сен ўша одам ёқтирган ишни билиб амалга оширсанг ёки суймаган нарсасини бартараф қилсанг, у сендан, албатта, миннатдор бўлади, боши осмонга етади. Шу йўл билан одамларни ўзингга ром этиш бошқа муҳимроқ хизматлардан афзалроқдир.

Аёлларнинг кўнглини олиш учун эса бундан ҳам оз нарса керак бўлади одатда. Бу борада сен олий давраларда удумларга эътибор беравер, тарбия олган одамларнинг ҳаракатини кузатгин. Хайр.

* * *

Лондон, 1747 йил, 21 сентябрь.

Менинг ўғлим.

Охирги почтадан сенинг ёзган хатингни олдим. Эёнзидлендаги хурофотчилар даъватидан ҳайрон бўлишинг ўринли. Ёдингда бўлсин, кимнингдир нотўғри қарашлари, фикр юритишлари хато бўлса, аммо бу хатолик сидқидилдан бўлса, бундан фақат афсусланиш, ўша одамга ачиниш керак. Бундайларнинг устидан кулиб

ҳам бўлмайди, жазолаш ҳам нотўғри. Ақли заиф киши худди кўзи ожиздек таассуфга лойиқ, холос. Униси ҳам, буниси ҳам йўлда қоқилса на айблаб бўлади ва на айблаб устидан кулиб бўлади. Бундайларга меҳр шафқат кўрсатиб, тўғри йўлга солиб қўймоқ даркор. Ҳар бир инсоннинг ҳаёт йўлида унинг ақли йўл бошловчидир. Мен бошқалар ҳам худди мендай фикрлашини кутишим, бошқаларнинг бўйи, гавдаси ҳам айнан меникидақа бўлишини ихтиёр этишимдай гапдир. Ҳамма ҳам ҳақиқатга интилади, лекин ёлғиз Худо билади, ким ўша ҳақиқатга етишганини. Шу боис ҳам кимнидир ўзгача фикрлагани учун уни таъқиб остига олиш, устидан кулиш яхши эмас. Уларнинг маслаклари ўзларининг ақл-идрокларига яраша шаклланган.

Ёлғонга соддаликдан ишонганлар эмас, ўша ёлғонни аслида қинғирлигини била туриб тарқатган ва шу маънода хатти-ҳаракат қилганлар гуноҳқордирлар, айбдордирлар. Қинғир иш қилишдан зиёд жиноят йўқ деб ҳисоблайман. Бўхтон, қинғир иш – бу адоват, кўрқоқлик, манманлик, шухратпарстлик маҳсулидир. Ёлғон билан бирон бир мақсадга эришиб бўлмайди, ёлғоннинг умри қисқа. Хусуматдан мен бирон бир кимсага нисбатан ёлғон ишлатиб, унинг обрўсига путур етказмоқчи бўлсам, пировард натижада барибир, мен ўзим бундан кўпроқ жабрланаман. Чунки эртамикеч ёлғоннинг ошкор бўлиши муқаррар, ўшанда одамлар мендан нафратланишади, мени пасткаш деб ҳисоблашишади, бундан кейин ўша одамни қоралаш мақсадида тўғри, бор гапларни айтган чоғимда ҳам менга ҳеч ким ишонмайди. Бу шармандалиқдир.

Бундан қутилиш учун эса ҳар хил айёрликлар аҳволни яна ҳам чигаллаштиради, холос. Бунақа пайтларда кўрқмасдан содир этган хатосини, айбини бўйнига олиш ҳамма нарсадан кўра маъқул; ундайларга

мурувват кўрсатишади, одатда. Кўрққандан бўйин эгмаслик эса фақатгина ишни чигаллаштиради... Яна бир тоифа одамлар борки, шуҳрат орттириш мақсадида ёлғонни кўп ишлатишадию, уларга қулоқ солсанг, улардан зўр қаҳрамон йўқ, ҳамма нарсани дўндиришган, беҳисоб аёллар улар қўлидан ўтган... Бундай мақтанчоқларни билиб олиш қийин эмас. Унақалар устида доимо кулиб юришади. Чунки ўзи ахлоқларгина доимо мақтанчоқ, ёлғончи бўлишади.

Киши ҳаётининг содиқ етакчиси фақатгина тўғри сўзликдир. Бу унга обрў-эътибор, ҳурмат келтиради. Энг муҳими, бу нарса ўша кишининг шахсий манфаатларига хизмат қилади, биринчи навбатда. Ҳар хил одамларга разм солсанг, менинг ҳақлигимни тушуниб оласан... Хайр.

Азизим!

Агар сенга фойдам тегаётган бўлса, демак, менинг умрим зое кетмаяпти, деб ҳисоблайман, зеро, мен бутун умримни сенга бағишлаганман. Мана, ниҳоят умрим маҳсули мен яратган асар тез кунда синчков жамоат ҳузурида намоён бўлишидан бағоят мамнунман. Айни пайтда, мен яхши тушунманки, ушбу асар нуфузли ҳакамлар таҳсинига сазовор бўлиш учун биргина сиртдан ёқимли бўлиши кифоя эмас; қандайдир тугалловчи чизгилар, яна ҳам нафис чизгилар бериш керак бўладики, натижада унинг мазмуни ҳам етарли даражада гўзал бўлсин. Шу боис ҳам мен сен учун учратган шахслар, воқеа-ҳодисаларни кузатиш натижасида тўпланган ва йиллар ўтиб сайқал топган бир қатор ўғитларни, ҳикматларни сенга тақдим этмоқчиман. Уларни ушбу номага қўшиб жўнатаман.

Айтишим керакки, ушбу ҳикматлар фақатгина кечирганларим замирида вужудга келган, хаёлотга эрк бериб тўқиганим йўқ. Сен ҳар бир ўғит устида ўйлаб

кўрсанг, ундан озикланиб, ҳаётингда керак бўлган пайтларда фойдаланишингни хоҳлардим.

Ёшлар ўзларини ақлли деб ҳисоблашади, улар орасида ўз-билармони кўп. Маст одам ўзининг соппа-соғлигига ишончи комиллигига ўхшайди бу нарса. Ҳаётда ёшларга тажрибага суянган вазминликдан кўра, жўшқинлик афзалроқдир. Бир томонлама улар ҳақ, албатта. Тажрибага таянмаган жўшқинлик хавфлидир, эҳтироссиз тажриба ҳам бефойда юк бўлганидек. Ҳар иккиси қовушган пайтда комиллик вужудга келади. Аммо бу жуда камдан кам учрайдиган нарса. Шунинг учун сенинг жўшқин қалбингга менинг ҳаётий бой тажрибам ҳамроҳ бўлса дейман; барча тўпланган умр сабоқларим сенинг хизматингда бўлсин, дейман.

Ёшликка хос жўшқинлик, эҳтирос деганда мен биринчи навбатда қийинчилик ва хавф-хатарни сезишга йўл қуймайдиган тезкорлик, тийрақлик ҳамда ортиқча ўзига ишонувчанликни тушунаман.

Баъзилар эса эҳтирос деганда арзимас сабаб билан алангаланиб кетишни, гаши келиб, ноўрин валдирашни, кимдир унинг мавқеига таҳдид қилгандек бўлса, ўйлаб-нетмай беъмани гапларни гапиришни тушунишади. Бу нотўғри ва бунақа туйғуларни одам ўз қалбидан юлиб ташлаши керак.

Тўғри, ҳаммавақт ҳам ёмон кўрган одам билан хушмуомала бўлиш қийин. Унинг сенга нисбатан қилган ёмонликларига муносиб жавоб қайтаргинг келади. Аммо, тушунгин, нима бўлса ҳам ўзини тия билган маъкул. Аксинча, душманинг хурсанд бўлади, мақсадимга эришдим деб.

Одамлар билан суҳбат пайтида ўзингни доимо ниманидир билмаган, эшитмаган қилиб кўрсатган яхши. Айниқса, бирортаси: “Сиз анави ҳақда эшитдингизми” – деб гап бошламоқчи бўлганда, яхшиси “йўқ” деб жа-

воб қайтарган маъқул ва унинг ҳикоясини охиригача диққат билан тингламоқ мақсадга мувофиқ. Бундан ҳикоячи мамнун бўладики, чунки сўзга чечанлигини эътироф этгандай бўласан. Бошқаси бўлса мазкур тарихни биринчи бўлиб кимгадир етказганидан хурсанд. Учинчиси эса унга ўз пайтида кимдир ўшасини ишониб айтганлигидан ғурурланиб қўяди. Бордию, сен: “Ҳа, мен эшитгандим бу ҳақда” деб қўйсанг, уларнинг ҳафсала сини пир қилиб, ранжитган бўласан. Айниқса, миш-мишлар, ғийбатлар ҳақида эшитганингни билдирма, асло. Чунки воқифларга худди ўғирлик мол сақловчиларга қарагандек қарашади. “Билмайман, эшитмабман” деб қулоқ солаверсанг, кўп керакли маълумотларни олиш имкониятига эга бўласан. Сухбатда ҳушёрлик керакда. Билсанг, афсонавий Ахил баданига шикаст етмайдиган бўлишига қарамасдан, жангга кираркан, доим барча жанг анжомларини кийиб юрган. Хайр.

Ҳикматлар

Ўртамиёна дамдуз бўлиш, яъни сир сақлай билиш-иродали киши фазилатидир. Руҳан бақувват киши, ортиқча сир-синоатга берилмайди. Фақатгина кўрқоқлару рижорлар ўзларининг асл башараларини яшириш мақсадида ҳамма нарсани сирга айлантришади.

* * *

Тентак сирдан воқиф бўлса, у буни бошқаларга даров етказди қўяди, чунки у тентақдир. Унинг ўрнида бирор разил бўлса, сирдан ўзининг қабиҳ мақсадлари йўлида фойдаланади. Аёллар ва ашёлар бўлса уларга кимдир ишониб сир айтганини кўз-кўз қилиш учунгина келса-келмас валақлайверишади эшитганларини. Уларга ортиқ ишонмаслик керак.

* * *

Дўстликда ҳам, душманликда ҳам доим меъёрни ҳис этиб туриш керак. Аксинча, биринчиси хавfli бўлиб қолиши, иккинчиси эса билинмас даражага бориб қолиши мумкин. Эртага нима бўлишини ҳеч ким билмайди.

* * *

Инсон онгига унинг қалби орқали йўл тошган маъқулроқ.

21.2. Ог Мандино мактублари

Америкалик машҳур ёзувчи Ог Мандино (1923–1996) ўсмирлигидаёқ етим қолган бўлишига қарамай ҳаётнинг оғир синовларидан мардонавор ўтди. Онаси вафот этгач, у 17 ёшда қоғоз фабрикасига ишга кирди, сўнгра ҳарбий учувчилик ўқув юртида таҳсил олди, иккинчи жаҳон урушида қатнашди. Урушдан кейин “Бу ишни бугун бажар!” деган сўзни ўзига шиор қилган Мандино даставвал нотик сифатида танилди. Айнан унинг нотиклик санъати туфайли минглаб тингловчилар ҳаётини қайтадан бошлади, маънавиятни бойитиш мўжизасини кашф этишди. Кенг омма билан мулоқот унинг вужудида болаликдаги ёзувчиликка бўлган қобилиятини уйғотди ва ижодга киришди. Ёзган асарлари мавзуси қизиқарли ва ўзига хос бўлгани учун китоблари қўлма-қўл ўқилди, дунё бўйлаб тарқалди. Унинг “Буюк савдогар”, “Яхши яшаш сири”, “Акбар Умидномаси”, “Дунёдаги буюк мўъжиза” каби 14 та китоби жаҳондаги 25 тилда 50 миллиондан ортиқ нусхада босилиб чиққан.

Эътиборингизга унинг “Акбар Умидномаси” китобидан олинган ҳикматларни иқтибос келтирамыз.

Ўғлим.

Оломоннинг олтин ва шуҳрат учун уюштираётган бехосият пойгасига қўшилма. Юз бурган вақтинг,

очкўзлик ва шуҳратпарастликнинг аянчли тўс-тўполонига аҳамият берма. Муваффақиятсизлик ва омадсизликка учрасанг кўз ёш тўкма. Елкангга тушган оғир юкни иргитиб ташлаб, кўнглинг хотиржам бўлганча дам ол. Дунёда ҳамиша ўзингга хос яша.

“Ҳозир” – ўйлаб улгурмасингдан ортда қолади, чунки сенинг ҳаётинг нари борса икки мангулик ўртасидаги оний лаҳзадир. Довиорақликни одат қил. Ўзингга ваҳима бўлиб туюлган ишларга кириш ва ғалабалрингдан мағрурлан. Куч-қувватингни эзгу мақсадларга йўналтир. Ҳамма жойда бўлиш – бу ҳеч жойда бўлмаслик билан баробар. Энг катта бойлигинг бўлган вақтингни қадрла. Мақсадингга танқидий ёндош. Бирор мақсадга эришишдан аввал шундай мақсадга эришган одамлар аҳволига қара, улар бахтлими? Яқинларингга меҳр-муруват кўрсат. Ёлғиз қолганингда яқинларинг қадри билинганини эслаб тур. Амалга ошмайдиган ниятларингни чеккага суриб, жуда арзимас бўлиб кўринган кундалик юмушларингни охирига етказ. Ҳамма буюк ишлар қаттиқ меҳнат ва ишонч эвазига амалга оширилган. Бардошли бўл. Керак пайт қатъият кўрсат. Ночор аҳволда қолганингда ҳеч кимни айблама, сен шу кўйга танлаш ҳуқуқингни суистеъмол қилганинг учун тушгансан.

Фақирликда бўлса ҳам ҳалол кун кечир, қабрингга олтин орқалаб кетишни кўзлагандан кўра бошқа муҳимроқ иш билан шуғулан. Ҳеч қачон ярим йўлда тўхтама. Ташвиш ва хавотир – умр занглари, кечаги юкингни бугунгисига қўшсанг, кўтариш қийин кечади. Ўзингни аяма ва омад юз ўгирганда руҳингни туширма. Агар эҳтиёж сезсанг, омадсизликка учрамайсан. Ўзгалардан яшашни ўрган. Кимки ўзидан ўзи ўрганса, бу ялқовликдан бошқа нарса эмас.

Ўзингни чор атрофда ҳасадгуйлар қараб турган майдонда билиб, мақсад сари интил. Мақтовга берилма.

Агар ўзингдан ғурурлана бошласанг, ўтган умрингга синчиклаб қара, попугингни пасайтириб қўядиган сабаблар борлигини кўрасан. Оқилона фикр юрит. Тушун, одамлар тенг қилиб яратилган, чунки табиатда мувозанат бор, ўз иқтидори билан туғилмаган одам ҳали дунёга келмаган. Ҳар кунни астойдил ишла, гўё бүгун сенинг охириги кунинг, одамларга ширин муомала қил, гўё улар шу кечада вафот этишадигандай. Ҳаммани бирдай сев, ҳатто ўзинг унча хўш кўрмайдиганларни ҳам, негаки нафрат сен ўзингга раво кўрмайдиган ортиқча юқдир.

Доим ёрдамнингга муҳтож одамларни қидир. Унутма, ким бир қўли билан берса икки қўли билан олади. Кулиб-қувнаб юр. Энг муҳим ҳақиқат шу: бахтли бўлиш учун кўп нарса керак эмас. Осмонга қара, юксакликка интил. Ҳар бир ишингни Парвардигор иродаси билан амалга ошир, кетар бўлсанг, лабларингда табассум ва кўнглинг хотиржам мангулик сари йўл ол. Кетганингдан сўнг одамлар сен келган вақтингдагига нисбатан гўзалроқ дунёни мерос қолдирганинг тўғрисида гапирсинлар.

21.3. Чарльз Чаплин мактуби

Жаҳон кино соҳасининг йирик арбобларидан бири. Режиссёр, сценарист ва композитор, қизиқчи актёр сифатида оламга машҳур. Қуйида унинг катта қизи Жеральдинага ёзган мактуби билан танишасиз.

Сен ҳам уриниб кўр!

Қизгинам!

Сендан қанчалар узоқдаман-а! Лекин шундай бўлса-да, ҳамиша сени бир он бўлса ҳам нигоҳимдан узоқлаштирсам кўр бўлай. Сенинг сиймонг, шундоққина кўз ўнгимда-сталим устидаги суратингда, дилимда. Лекин ўзинг қайдасан? Афсонавий Парижда Елисей

майдонидаги машхур театр сахнасида рақс тушаёт-
гандирсан. Шундайлигини биламан, лекин назаримда
оёгинг шарпасини эшитаётгандай, қиш осмонидан
чарақлаб турган юлдузларга ўхшаган кўзларингни кўриб
тургандай бўламан. Сени мухташам ва ёрқин спектаклда
татар хоним мафтун бўлган Эрон соҳибжамоли ролини
ижро этаётганингни эшитдим. Соҳибжамол бўлиб рақс
тушавер! Юлдуз бўлиб нур сочавер! Аммо томошабин-
ларнинг завқи-шавқи ва ташаккуридан кўзинг тингудай
бўлса, сенга тақдим этилган гулларнинг хидидан бошинг
айлангудай бўлса, бир бурчакка бориб мактубимни ўқи
ва кекса отангнинг гапларига қулоқ сол.

Болалигингда неча-неча тунлар каравотинг бошида
ўтириб сенга “уйқудаги малика” ва “зийрак аждаҳо”
ҳақидаги эртақларни сўйлаганимни билсанг эди... Баъ-
зан уйқу элтганда ундан голиб бўлишга интилардим:
“Қоч! Менинг уйқум қизимнинг орзу-хаёли-ку” дер-
дим. Мен орзуларингни билгандим, Жеральдина. Ис-
тиқболингни-ку кунларингни ўшандаёқ кўргандим.
Мен сахнада жавлон уришингни, парилардай само-
да рақс тушишингни кўргандим. Ўшандаёқ томоша-
бинларнинг “Бу қизни кўряпсизларми? Чарли эди ше-
килли!” деганларини эшитгандим.

Ҳа! Мен Чарлиман! Ўша масхарабоз чолман!

Энди навбат сеники. Рақс тушавер! Мен почалари
кенг, йиртиқ ямоқ шим кийиб уйнаганман, сен малика-
лардек шоҳига беланиб рақс тушяпсан. Бу рақс ва олқи-
шлар гулдуриси баъзида сени осмонга кўтармоғи мум-
кин.

Кўкларга кўтарилавер! Лекин пастлашма! Одамлар
қандай яшаётганига, совуқ ва очликдан дийдираб рақс
тушаётган дайди раққосаларга боқ! Мен шулар синга-
ри эдим, Жеральдина. Сен эртақларимни эшитиб ётиб,
ухлаган ўша афсонавий кечаларда мен бедор бўлардим.

Чехранга боқиб, қалбинг тепишини ҳис қилар ва ўз-ўзимга савол берар эдим: “Чарли, наҳотки ана кўзичок бир куни келиб сенинг кимлигингни биллади?” сен мени билмайсан, Жеральдина... ўша узоқ кечаларда сенга кўп эртақлар айтиб берганману, аммо ўз эртагимни ҳеч сўйламаганман. Менинг эртагим ҳам қизиқ. Бу эртақ Лондоннинг фақир маҳаллаларида рақс тушган, қўшиқ айтган... кейин ташланган садақаларни йиғиб олган масхарабоз ҳақидаги эртақ... менинг эртагим ана шунақа.

Кел, яхшиси сен тўғрингда гаплашайлик.

Сенинг исмингни кейин ҳамма вақт менинг Чаплин номим айтилади, Жеральдина. Ана шу ном билан ер юзидаги одамларни қирқ йилдан ортиқ кулдирдим. Аммо уларнинг кулганидан кўра мен кўпроқ йиғлардим. Сен яшаб турган оламда рақс ва музикадан бўлак нарсалар ҳам бор, Жеральдина!..

Ярим кечада муҳташам залдан чиқаркансан, бадавлат мухлисларингни кутишинг мумкин, аммо сени уйингга элтиб қўювчи такси шафёридан хотинининг аҳволини сўраб қўйиш эсингдан чиқмасин. Бордию, хотини хомиладор бўлиб, чақалокқа сарпо олишга маблағи бўлмаса, шунга етарли пулни унинг қўлига бериб кет.

Вақти-вақти билан метрога ёки автобуста туш, шаҳарни кўр, сайр қил. Одамларга бир назар ташла! Бевабечораларни, етим-есирларни кўр! Ҳар куни ҳеч бўлмаганда бир марта “мен ҳам шулар сингари одамман” дегин ўзингга ўзинг. Ҳа, сен ҳам худди шулар сингари бир одамсан, қизгинам! Яна шуни билиб қўйки, санъат инсонга қаноат бағишладан олдин у юксакларга парвоз қилсин деб, одатда, инсоннинг оёғини шол қилиб қўяди. Аммо томошабиндан ўзингни юқори ҳис қилгудек бўлсанг, дарҳол саҳнани тарк эт. Биринчи дуч келган таксига тушгину Париж атрофига йўл ол. Бу жойларни мен яхши биламан! Сен у ерда ўзингга ўхшаш, ҳатто сендан

хам гўзал, сендан ҳам жозибадор ва сервиқор раққосаларни кўрасан. Сенинг театрингдагидек кўз қамшатирувчи прожекторларнинг ёруғи бунда сира ҳам йўқ. Булар учун ой прожектор, яхшилаб диққат қил, разм сол! Сендан кўра яхшироқ рақс қила оладиган, яхши чолғучидан ҳам яхши чаладиган одамлар бўлади. Шу нарса ёдингда бўлсинки, Чарлининг оиласида извошчини тахқирлайдиган ёки Сена бўйида ўтирган тиланчини масхара қиладиган одам бўлмаган...

Мен ўламан, аммо сен яшайсан... Йўқчилик нималигини сира-сира билмаслигини истайман. Шу мактуб билан бирга сенга тўлдирилмаган чек юборяпман. Қанча тиласанг, шунча ёзиб олавер. Аммо икки франк сарфлайдиган бўлсанг, учинчи чақа сеники эмаслигини ёдиндан чиқарма. Учинчи франк шу пулга муҳтож бўлган бирон бегона одамга тегиши керак. Ундай одамни дарҳол топиб оласан. Фақат ана шундай фақир кишиларни кўришни истасанг бўлгани, уларни ҳамма ерда учратасан. Пулнинг иблисона кучини билганим учун сен билан пул ҳақида гаплашяпман. Ўзинг биласан, умримнинг кўпини циркда ўтказганман. Шунда ҳаммиша дорбозлар учун ташвишланардим. Сенга бир ҳақ гапни айтиб ўтишим керак, қизгинам. Дорбознинг омонат симда юрганидан кўра одамларнинг қаттиқ ерда юришлари қийинроқ. Ким билади, кунлардан бир куни, балки бриллиантларнинг жилваси кўзингни кўр қилиб қўяр. Ўша он сен тажрибасиз дорбознинг ҳолига тушиб қоласан. Тажрибасиз дорбозлар эса ҳаммиша йиқилади... Қалбингни олтин, бриллиантларга сотма. Чунки энг катта бриллиант бу қуёш. Бахтимизга қуёш ҳаммага баравар нур сочади.

Бир кун келиб бирон одамни севиб қоласан, шу одам билан абадий бирга бўл. Бу ҳақда сенга ёзиб юборишни ойинга айтдим. Севги нималигини меңдан кўра у ях-

широқ билади, бу ҳақда менадан кўра сенга ойинг айтгани тузук...

Ишинг жуда оғир. Буни биламан. Баданинг бир парча шойи билан ўралган бўлади. Санъат ҳаққи саҳнага яланғоч чиқиш мумкин, аммо у ердан покиза ва соф қайтиш керак. Бу дунёда ҳеч ким ва ҳеч нарса қизларнинг оёғидаги тирноқни ҳам кўришга лойиқ эмас. Яланғочлик – замонамизнинг катта иллоти.

Оталар ва фарзандлар ўртасида абадий яккама-якка жанг боришини биламан. Майли, мен билан, менинг фикрларим билан жанг қилавер, қизгинам! Мен, мутеъ фарзандларни севмайман. Кўз ёшларим бу сатрларга томиб тушмасдан олдин, бугун милод кечаси, муъжиза кечаси эканлигига ишонаман. Истардимки, бир муъжиза юз берсаю, сенга айтмоқчи бўлганларимни ҳаммасини том маъноси билан англаб олсанг.

Чарли кексайиб қолди, Жеральдина. Эртами, кечми, хуллас, бир куни саҳнада киядиган оқ шойи кийиминг ўрнига қора мотам либоси кийиб қабрим устига келасан. Ҳозирча сени безовта қилгим келмайди. Фақат вақти-вақти билан кўзгуга қараб қўй – кўзгуда мени кўрасан. Томирларингда менинг қоним гупирламоқда. Томирларимда қон тўхтаб қолганда ҳам отанг Чарлини унутмаслигингни истардим. Мен фаришта бўлмадим, аммо қўлимдан келганча одам бўлишга тиришдим. Сен ҳам уриниб кўр.

Сени ўтиб, Чарли.

21.4. Қизимга мактуб

Меҳрибон, жоним қизим, сенга ушбу мактубимни қалбим тўла изтироб, кўзимда ёш билан йўллайпман. Биламан, сен жуда ақлли, шунингдек, исминг каби ҳаммага бирдек меҳрибонсан. Айниқса, менга-сенга меҳри-

ни қизғонган отанга. Сен дунёга келган куни хонадони-мизга нур кериб келганди. Сени қўлимга олган лаҳзада-ёқ илиқ меҳрингни ҳис этганман.

Жажжи бармоқларинг билан жимжилоғимни маҳкам ушлаб олгандинг ўшанда. Ҳеч қўйиб юбормасдинг. Шу кундан бошлаб оталик ҳиссини, завқини туйганман. Аммо мен масъулиятли ота бўлолмадим. Ўғил фарзанд кўриш мақсадида бошқа аёлга уйландим. Икки уканг дунёга келгач, сени ва онангни буткул унутиб қўйдим. Мен сизларга моддий жиҳатдан кўмаклашибман-у, бироқ сизларга бунданам муҳимроқ нарсани беришни, яъни қалбингизга мурувват кўрсатишни ўйламабман. Шундай бўлса-да, сен ҳар бир байрамда менга кўнғироқ қилиб, табриклашни, ҳол-аҳвол сўрашни қанда қилмадинг. Баъзида ишни баҳона қилиб, кўнғироқларингга жавоб ҳам беролмасдим. Шунда сен менга SMS ёзардинг. Мана, кеча ҳам сендан ажойиб мактуб олдим: “Ассалому алайкум, дунёдаги энг азиз инсоним – ҳурматли дадажоним! Туғилган кунингиз билан табриклайман! Сизга барча эзгу тилаклар ҳамроҳ бўлсин! Ҳаммамизнинг бахтимизга соғ-саломат, умрингиз узок бўлсин! Танангиз асло дард кўрмасин. Сизни доимо яхши кўрувчи қизингиз Меҳрибон”. Кеча туғилган куним дабдаба билан ўтдию уйим казо-казо меҳмонлару совға-саломларга тўлиб кетди. Аммо, жоним қизим, шундай кунда бирор инсоннинг оғзидан самимий сўз эшитмадим. Ҳаммасининг юзида сохта табассум ва расмий гаплар. Бир оғиз ширин сўз гадосига айлангандим. Сенинг SMSингни олдим, кўзларимда ёш қалқанди. Қизалоғим, мана шу икки оғиз меҳрли гапинг кўнглимни тоғдек кўтарди. Бу табрикни ҳеч бир ҳадяга алмашмайман. Сен менинг яғонамсан. Шуни билиб қўйгинки, бемеҳр отанг, аслида, сени қаттиқ яхши кўради. Мен гуноҳкорни кечир, Меҳрибон қизим. Меҳрингга

ташна ҳамда тез орада сен билан дийдор кўришиш истагидаги олисдаги отанг.

Амирбек

21.5. Фалсафа фанлари доктори, профессор
ЗИЁДУЛЛА ДАВРОНОВнинг
ўғлига мактуби
(муаллифнинг “Баркамолликка даъват
мактублари” китобидан)

Азиз фарзанд!

Фарзанд тарбиясининг мақсади ота-она томонидан оила ва жамият учун юксак маънавийтли, баркамол инсонни вояга етказишдир. Ҳа, азизим, бу муаммо ҳам абадий муаммодир. Сенга янгилик эмас, ўзинг ҳам тарбия топгансан, топаяпсан. Бу масалага кундалик ҳаётингда кўп дуч келгансан. Шундай бўласа-да фикрларимга қулоқ ос. Турмуш тарзидан мисол тариқасида қабул эт. Биласан, фарзандларнинг асосий тарбиячилари оналардир, бинобарин, уйланганиндан сўнг, аввало, бўлажак фарзандларингни онасига, яъни турмуш ўртоғингга меҳр билан боқ. Фарзанд тарбияси ҳақида у билан иложи бўлса ҳали фарзанд туғилмаган даврдаёқ маслаҳатлашиб ол. Тарбия соҳасини, йўналишларини муҳокама қил. Билган ва ўқиганларингни унга айтиш билан бирга фикрларини ҳам қабул қил, билмаганларини ўргат. Гўдакнинг онаси ўз боласига қанчалик кучли муҳаббат бағишлагани, ҳали у – тарбия дегани эмас, балки шунчаки завқ-шавқ бўлиши мумкин. Мутафаккирлардан бири Жан Поль “Бизга яхши оналарни беринглар, биз яхши одам бўлиб етишамиз”, деб бекорга айтмаган бўлса керак.

Фарзандлар тарбиясига киришар экансан, оғир машаққат, лекин лаззат маконига қадам қўйяётганингни

эслаб юр. Биринчи тарбия оилада бошланар экан, бас, ўз оилангда фарзандингга тарбия беришни ўйла. Шуни унутмагилки, баъзи зиёли оилалар фарзандларига қачалик яхши тарбия беришга интилсалар ҳам, фарзандлари уларнинг ҳурматлари билан ҳисоблашмаганининг гувоҳиман. Ота ва онани обрўсизлангириб юрганларини эслайман, бундай фарзандларни ақл-фаросатдан йироқ деб тушун. Бинобарин, насиҳат ва ҳаёт тажрибаларини, алломаларнинг ушбу соҳа тўғрисидаги фикрларини ўзингга жо қилиб ол, шундагина қоқилмайсан. Ахлоқий сабоқлардан ўрнат ол.

Баъзилар ёмон фарзандлар учун ота-онани жазолаш керак, дейдилар. Фикримча, бу мулоҳаза унчалик тўғри эмас. Турмушдаги бундай фикр ҳамиша ҳам оқланмайдди. Сенга таъкидлаб айтайки, фарзанд инжиқ бўлиб туғилади, зеро сен шу инжиқликлар чигалини ўз ироданг билан еч, бу инжиқликларга кўнма. Бола инжиқлигини ҳисобга олиб, сен унинг хоҳишларига кўнар экансан, хулоса қилгинки, тарбиянг фойдасиз, натижада умринг қисқариб қалбинг чўка бошлайди, белинг букчаяди. Фарзандинг умрингга завола бўлади. Шу сабабли фарзандингга, аввало, қаттиққуллик ва қаҳри қаттиқлик билан бирга меҳрибонлик ҳар кунлик шиоринг бўлсин. Шундагина кексайган саринг, унинг ширин мевасини тота борасан. Ота ва она бўлиш оғир иш эмас, балки, ота ва она вазифасини ўтамоқлик ўта оғирдир. Шу нарсани унутмагилки, фарзанд кўриш, уни кийинтириш, ўстириш, бу ҳали тарбия дегани эмас. Фарзандни оилага, жамога қўшиш, оиладаги, жамоадаги муҳитга мослаштириш муҳим. Фарзандни оила, жамият, мамлакат, давлат учун тарбиялаш асосий вазифангдир.

Жамоасиз фарзанд худбин, шуҳратпараст, лоқайд, манман, ғўр, жоҳил сифатларга эга бўлиши мумкин. Маълумки, бизнинг замонамизда турли салбий ақида-

вий йўналишлар пайдо бўлди. Бу йўналишга кирганлар кези келганда ота-онасини ҳам унутдилар. Ҳатто ҳадислардаги нисаҳатлар ҳам уларга таъсир этмади.

Фарзанд инсонлар ва инсоният учун тарбияланмас экан, унинг хислати махлуқ сифатидан узоқ эмас. Фарзанднинг тарбиясида ундаги кераксиз сифатлар йўқ қилиниб, ўрнига инсоний хислатлар сингдирилмаса, меҳнат бекор кетганидан далолат. Унутмагилки, фарзанднинг қиёфасида келажакдаги саркарда, шоир ёки файласуф, давлат арбобини асло кўрма, унда биринчи навбатда ҳақиқий юксак маънавиятли инсонни кўргин.

Фарзанднинг нонкўр ва сотқин, ўғри ва худбин, таъмагир ва ёлғончи, мактончоқ ва лоқайд, дангаса ва текинхўр (ундайлар ҳаётда йўқ эмас) чиқмасин, агар шундай бўлса, аҳволингга вой. Шундай қилгилки, фарзанднинг сени орзу-умидларингни тушунсин. Орзу-умидларингни фарзандингга ёшлигида сингдир, кейинроқ сингдира олмайсан, у теварак атрофдаги салбий сифатларни кўриб тарбияси бузилади, сенга фақат зарар келтиришдан бошқани билмайди.

Эшитган бўлсанг, тарбияда майда-чуйда, икир-чикир, эътиборсизлик деган нарсанинг ўзи йўқ. Тарбияга қаратилган барча уринишлар, эзгу ният билан қилинган ҳаракатдир. Фарзанднинг ўзбошимчалик қилганда, сен уни қайтара олмасанг бу сенинг фожиандир, тарбияда кеч қолгансан. Эҳтиёткор ва мулоҳазали фарзанд отонанинг келажакдир. Фарзандингни шу хислатда тарбиялай олсанг келажакнинг ўлмайди.

Фарзандни ўз устингдан ҳукмрон қилиб тарбиялашдан сақлан. Агар сен фарзанд йўриқларига кўникаб қолсанг, бу бахтсизлигингдир.

Тарбияни шундай олиб боргинки, оддийликдан мураккабликка, пастдан юқорига чиққандек бўлсин, аксинча иш юритиш, оловни сув билан ўчира олмаганингдек

гап. Тарбия масаласида эсингдан чиқмасинки, кўпгина ота-оналар фарзандига нисбатан қаттиққўллик ва итоаткорликни сингдириш керак эканлигини эътироф этадилар, лекин унга амал қила олмайдилар, раҳмдиллик қилдилар, бу эса кейинроқ, барибир тўқмоқ таёқ бўлиб, ўзларига урилишини эсларидан чиқарадилар.

Ҳамма мактубларда, барча давр алломалари тилида, халқ мақолларида, айниқса, ислом дини ақидаларида зиммасида фарзанд тарбияси бўлган ота ва она фаолияти кўпроқ гапирилади. Афсуслар бўлсинки, гоҳида ота-она бу фикр ва таклифларни қанчалик ўз ҳаётига тадбиқ этмасин, фарзандининг тарбияси ижобий натижа бермайди. Сен бунинг устида ҳам туну-кун бош қотир, хулоса қил. Инсонни инсон тарбиялайди.

Фарзандлар аксарият ҳолда ўз ота-оналарини эскилик ва қолоқликда айблайдилар, лекин айни пайтда ўзлари ҳам шу ҳолга тушишларини унутадилар. Сен шундайлардан бўлмагин.

Фарзандинг сенга нисбатан бошқа инсон таъсирида ёки у яшаган зарарли муҳит ва шароитга берилиб кетган бўлса, тарбияда кеч қолибман, деявер. Демак, келажакда фарзандинг сенга кўнглингдагидек фаолият кўрсатмайди. Сен учун ўз ош-нонинг заҳарга айланади. Гоҳида фарзандни эгиладиган новдага ўхшатадилар. Начора, эгилмайдиганлари ҳам бўлади. Ўз боласини ҳар қандай махлуқ ҳам ҳаётга ўргатади. Лекин инсондан эса ушбу масалада ақл идрок ва фаросат, ижодий тафаккур талаб этилади. Фикримча, муболаға бўлса-да, фарзанд тарбияси жамиятни бошқаришдан ҳам мушкул ишдир.

Фарзандингга яхши тарбия бера олмадингми, бахтсиз ҳолда кексалик гаштини сурасан. Ўйлагинки, орзу-умидларингнинг барчаси беҳудага кетган. Сабаби фарзандинг сенга раҳмат эмас, ланъат олиб келган. Фарзандинг сенга жон куйдирмаган бўлса, умринг ҳам бекор ўтибди. “Тарбия...”, – деган экан, ҳали 27 ёшга тўлмаган ёш рус

шоири М.Ю.Лермонтов, – ниҳоятда машаққатли иш. Мана энди ҳаммаси жойида бўлади деб ўйлайсан! Қарасанг, ишлар бошқача: ҳаммаси энди бошланаётган бўлади”. Ҳа, азизим, қандай мазмунли сўзлар.

Тўғри, давраларда, жамоа, дўстлар олдида фарзанд тарбияси хақида соатлаб ширин ва қизиқарли маърузалар қилиш мумкин, бу тарбиядан кўра минглаб марта осонроқ, зеро, ҳаёт шундай. Айниқса, фарзандингни меҳнат қилишга ўргатишинг осон кечмаслигини ўйла, енгил турмуш билан пул топишга интилган фарзанд қаддингни букади. Шундай пул топган фарзанд учун ота ва она бир чақа, топган пул эса минг чақадир. Сени ва оилангни қарзга ботиради, уйингдаги буюмларингни чиқариб сотади, беҳудага сарфлайди. Охир-оқибатда, оиланг билан чор-ночор яшайсан, қавму-қариндош, таниш-билишларингдан узоқлашасан, ҳаётни ланъатлайсан, ҳаётдан кетгинг келади. Йўқ, сен ундай қилма, зинҳор-зинҳор бу айтганларимни олдиндан кўра бил. Аслида ушбу соҳада баъзилар ва мен айтган фикрлар ҳаётий бўлиб, уларни ёшлигингданок ҳаёт чиғириғидан ўтказа ол. Фарзандингга нисбатан меҳр қўйишинг билан бирга озроқ “нафратли” ҳам бўл. Қаттиққўллик ҳар доим “қуролинг” бўлсин.

Тарбия беришинг учун кўпроқ мутолаа қил, бошқалар фаолиятни кузат, бунда ҳам синчков бўл. Фарзандинг ҳамиша ҳам буюк неъмат эмас, баъзида аччиқ жаҳолат эканини унутма. Шу аччиқ жаҳолатнинг унга сингишининг олдини олиш йўллари юқорида таъкидлаганимдек, фарзандинг ҳаётга келмасданок ўйлаб бор.

Фарзанд тарбиясига берилар экансан, фарзандингга берган меҳр-муҳаббатингни ошкор қилма. Фарзандинг тарбиясига ҳамиша “шубҳа” билан қара.

Фарзандингни барча талабларини бажаришинг ҳам кейинроқ сенга ўтқир қилич бўлиб қадалиши мумкин, бундан эҳтиёт бўл. Фарзандинг учун қаттиққўллик қил-

санг, бу сўнгги малҳамдир. Уни кўз-кўз қилиб кийинтирма, бу эркалатишнинг бир усулидир, холос. Ноз-неъматлар билан тўйинтиришга шошилма, фарзандингга маънавий озуқа бериш устунроқ бўлсин. Фарзандинг бирор иш қилган бўлса уни моддий мукофатламагин, бошқа йўлларини изла. Болангга ўта муҳаббат қўйиб, борлигини унга берсанг, келажагинг даҳшатдир. Фарзандингга тиз чўкма, теварагида ҳа деганда парвона бўлма, акс холда, нобуд бўласан. Аммо фарзандингга бирор нарсани ваъда қилдингми, уни албатта бажар, улар ёлғонга чидамсиз бўладилар. Фарзандингни кези келганда ёши катта, ахлоқли, таъсирли ўртоқларинг бўлса, улар даврасига олиб кир. Улар фарзандингга мурожаат қилсалар, жавоб берсин, савол туғилмаса, суҳбатдошдан баҳраманд бўлиб ўтирсин.

Фарзандингга турмуш тарзингдан бошқачароқ тарбияни бераман, деб ҳаракат қилма, фойдасиз, унга ҳам ўзингга ҳам ёлғон туюлган жараён сохталиги аён бўлиб қолади, унинг фойдасидан зарари кўпроқдир. Фарзанд тарбиясида мажбурий йўллардан фойдаланишдан эҳтиёт бўл. Қош кўяман деб, кўз чиқарма. Тарбияда шошма-шошарлик йўқотишдир. Барча тарбия соҳасида қўлланган усулларинг ва муомала йўлинг намуна бўлишда акс этса самаралидир. Фарзандинг шўхлик қилганида меъёрида суҳбат қил. Фарзандинг шўх бўлмаса, ақли равон бўлмайди, ундан ҳаракатчан инсон чиқмайди, лоқайд ўсади. Демак, унинг шўхликларига бардошли бўл. Фарзанд шўхлигини ахлоқий чегарадан чиқиб кетишига йўл қўймаслик лозим.

Фарзандинг ўйин ва ўйинчоқларига диққатингни қарат. Фарзанд ёшлигидаги ўйин ва ўйинчоқлар катталар фаолиятига тақлиддир. Ҳаётимизда кўрдикки, фарзандларга ёшлигида олиб берилган баъзи ўйинчоқлар таъсирида катта бўлганларида, шу ўйинчоқларига муккаларидан кетиб, натижада ноҳўя ва ноҳушликларни

келтириб чиқардилар, улардан келган аламларни катталар тортадилар. Демак, ўйинчоқ орқали шундай хислат ўйғотилган, сен бу хислатни ўйғотишдан узоқроқ бўл. Таъкидлаганимдек, фарзанд тарбиясида раҳмдиллик ва қаттиққўллик меъёри асосий тамойилинг бўлсин.

Фарзандингни уришиб, сўкиб, ҳақоратлаб, хафа қилиб тарбиялашдан ўзингни сақла, чунки мажбурий тарбияни сингдириш вақтинча бўлиб қолади, бундай тарбия ўткинчидир.

Фарзандингни ноҳақ айблашдан эҳтиёт бўл, бу сенга нисбатан фарзандингда нафрат ўйғотади.

Тарбия инсондан маҳорат талаб қилади. Маҳорат эса талант билан ёнма-ёндир, талантинг бўлмаса ҳам маҳоратингни ўзингда тарбияла. Фарзандингни уришиш, сўкиш билан севиш, уни ардоқлаш, иккаласи бир эгизакдир. Баъзан бу борадаги ютуқларга яхши сўз билан ҳам, қаттиққўллик билан ҳам эришиб бўлмайди. Начора, фарзанд тарбияси бу бир уммондир, уммондан томчи олиш йўлларини излаш дастуринг бўлсин, зора баъзиларга кулиб боқмаган бахт сенга кулиб боқар.

21.6. Техника фанлари доктори, профессор АБДУВАҲОБ ИКРОМОВнинг “Дилимдаги дурдоналар” китобидан

Ўғлим!

Одатлар ҳам тарбия воситаси эканлигини ёдингда туг! Ўғлим, мана шу насиҳатларни ёза бошлаганимда сен бакалавриатурани тамомлаган ва энди иш фаолиятингни бошлаган эдинг. Сен бугун магистратурани битириб ишляпсан. Бундан ташқари уйландинг. Энди зиммангдаги мажбуриятлар ҳам ўзгариб, кенгайиб бораверади. Энг муҳим бўлган жихат тарбиянинг барча воситалари ҳақида фикринг кенг бўлиши зарур. Тарбияда кўп воситаларни қўллашга тўғри келади. Баъзан

тўғри гапирилса, керак бўлганда зарари бўлмаган, аксинча, фойдаси тегадиган ёлгон ҳам ишлатилади.

Мен бу борада тарбияда азалдан қолган одат-удумларни қўллашинг ҳақида гапирмоқчиман. Минг йиллардан бери амал қилиниб, авлоддан-авлодга ўтиб келаётган одат-удумлар борки, улар бизнинг доимий тарбия воситамизга айланиб қолган. Кундалик ҳаётимизда амал қилинадиган бундай одатларнинг илдизлари гарчи жуда қадимги замонга бориб тақалса-да, уларнинг инсон тарбиясидаги ўрни ҳанузгача аҳамиятлидир. Масалан, боболаримиз ва момоларимиз ошхонада ювуқсиз қолган идишлар қолса катта гуноҳ деб билганлар. Чунки ёзнинг жазирама иссиқ кунлари эрталабгача овқат қолдиқлари ачиса, ҳар хил бактериялар тарқалиб турли касалликларга сабаб бўлиши мумкин. Шунинг учун ювилмай қолган идишлар бўлса, бу баракани кетказди, деб талқин қилишган. Ана шу одатни рўзгор қўлланилса, ошхонада саранжом-саришталик ва идишлар тоза туриши одат тусига айланади, юқумли касалликларнинг олди олинади.

Яна бир мисол. Деярли барча вилоятларнинг шаҳар ва қишлоқларида бирор маърака масалан, никоҳ тўйи, суннат тўйи ва бошқаларда қариялар ва аъздорлар тўйдан олдин чақирилади. Бунда албатта кексаларнинг ҳаётий тажрибаси ёшларникига қараганда нисбатан бойлиги ва кўплиги айнан шу маърака, тўй томоша аҳиллик билан ўтиши келишилади. Қайси жойда ана шу удумга амал қилинса ўша жойда тўйлар бошқаларга қараганда файзлироқ ўтади. Бунда, биринчидан, кекса ва нуронийлар тажрибаларидан фойдаланилса, иккинчидан, аъздорларга ҳурмат ва эҳтиром жойига қўйилган бўлади. Бу эса маҳалланинг иноқлиги ва бир-биридан хабардор бўлишига сабаб бўлади. Чунки, кексалар масжидларда, чойхоналарда ва маҳалланинг бошқа йиғинларида яхши ўтган маърака-мавридлар ҳақида га-

пирадилар. Яхши одатларнинг натижаси яхши бўлганидан тақлид қилувчилар кўп бўлади. Бу эса маҳалла учун кони фойда ҳисобланади.

Баъзан бирор туш кўрсак ёки бирон фалокат бўлса камбағалроқ кимсага озроқ садақа қиламиз аёллар чўзма, бўғирсоқ каби пишириқлар қилиб Қуръон оятларидан ўқиб мушкулкушод қилишади. Шу тариқа юрагимиздаги кўрқинч ҳисси кўтарилиши баробарида елқадан бир юк тушгандай руҳимиз тетиклашади. Бундан ташқари кўшниларга чўзма ва камабағалларга пул улашиш маҳаллада кўни-кўшнилар ўртасида меҳр-муҳаббатни орттиради. Бу инсонларни аҳилликка чорлашнинг бир исботидир. Ёки момоларимиз бўйи етган қизни шомдан кейин кўчага чиқармаганлар. Чунки бу вақтда кўчага чиқсалар уларни “шайтон йўлдан урар” эмиш. Шу асно билан момларимиз вояга етган қизларимизни кечқурунлари кўчага чиқишдан сақлаб келганлар.

Шунинг учун сенга бу насиҳатларимни қилмоқдаманки, кексаларнинг ҳар бир ҳаракатида донишмандлик мавжуд. Унга амал қилиш зарур, чунки асрлар ўтиб тажрибаларда синалган одатлар. Шунинг учун ҳам сенга урф-одатлар ҳам тарбия воситаси деб уқтирмоқдаман.

21.7. Онанинг талаба ўғлига мактуби

Дилбандим, ёлғизим, Анваржон! Биласанми! Хонангга кирганимизда, уйнинг ҳар бир бурчагида сенинг сиймоингни ҳис қиламиз. Шу хонада сен бир нималарни ёзиб, китобларни титиб ўтирардинг. Бугун шу хонада мен сенга хат ёзаяман.

Ўғлим, сени жуда соғиндим. Жон болам, илтимос, эҳтиёт бўл. Катта шаҳар сени ўз измига тортмасин, деб кўрқаман. Лекин бир нарсани унутмагинки, катта шаҳарнинг бошқа юзи ҳам бор. Ўша юзини кўришинг учун илмга интилишинг, ғайратли бўлмоғинг лозим.

Илм ол, болам! Зотан, сенинг пойтахтга кетишдан мақсадинг ҳам шу эмасмиди? Тошкентни ўзинг учун кашф эт. Тарихини ўрган, маънавиятидан баҳра ол. Умидим шулки, менинг ўғлим Тошкентнинг зиёли, олди кишиларидан бўлажак. Ўғлим, инсонларга яхшилик қил, яхшилар қаторига қўшил.

Дўст танлашда эътиборли бўл, болагинам! Зеро, яхши деб ўйлаганларинг ёмон, ёмон деб ўйлаганларинг яхши бўлиб чиқиши мумкин. Жаҳлинг чиққанда ўзингни йўқотма, бировдан нафратланма.

Ўзимнинг Анваржоним, қанийди, ёнимда бўлиб қолсангу, дардимни ўзинга айтсам. Айрилиқ азоб экан, лекин буни ўзимиз истадик. Ахир, сени шу университет талабаси бўлишингни қанчалар орзу қилгандик!

Ўғлим, ўқиб ватанинга, миллатинга хизмат қил! Халқнинг дуосини ол! Шундагина одам бўласан. Элнинг назарига тушиб, фикр сўраладиган, инсонлар дардига дармон бўла оладиган кишилар қаторига қўшилсан.

Болам, яна бир ўтинчимни бажо келтир, анави ланъати папиросни оғзинга олма! Чунки ўша нарсадан дунёинга ҳам, соғлигинга ҳам наф йўқ. Ҳеч қачон бўш ўтирма, болам, дарсхонанга киргинда, илм билан машғул бўл! Ўз уйингни яқинларингни меҳрини унутмагин, ўғлим. Онажон, сизни соғинаман, ҳар куни қўнғироқ қиламан, деб айтганинга ҳам мана бир ой бўляпти, меҳрибоним. Имкон топганинга, албатта, қўнғироқ қилгин, болажоним.

21.8. Мени севманг

Аслида бу касаллик менга отамдан мерос. У юқтирган бу дард онам қорнидалигимдаёқ мени ҳам ўз исканжасига олган.

Отам енгилтак ҳаёт қурбонига айланиб, тупроққа бош қўйганига ўн беш йил бўлди. Онам ёстикқа михла-

ниб қолган. ОИТС ташхиси билан туғилган менгина эса, мана ўн тўққиз йилдирки, ҳамма тенгқурларим қатори инсон қиёфасида яшаб юрибман. Фақат ҳар ойда тиббий кўриқдан ўтиб туришим шарт. Ҳамма ҳуқуқларга эгаман. Севиш ва севилишдан ташқари.

Ҳайхотдай ҳовлида бир ўзим. Ўлмай юрганimgа табобат ҳам ҳайрон. Бу кунлардан кўра ўлганим маъқул. Лекин ногаҳон...

Шунча йил ичу-ташимни емирган дард чекингандек бўлди. Мен сизни кўрдим. Болалигим шифокор назорати остида энг зўр мактабларда ўтди. Мактаб, коллежни аъло баҳоларга тугатиб, олий таълим муассасига талаба бўлдим. Мустақил бўлганимдагина касалим нима эканлигини тушуниб етдим...

Даҳшат!..

Муҳаббатни ҳеч қандай куч тақиқлай олмас экан. На қонун, на фармон. Бироқ юрагимга сиз кириб келдингиз...

Ўша кундан бошлаб сиз учун, фақат сиз учун яшашга қарор қилдим. Мана бир йилдирки, сизнинг хаёлингиз – муҳаббатим билан яшаяпман. Сизни ўйламаган оним йўқ. Ҳар тонг фақат сизни кўриш учунгина уйғонаман. Факультетга яқинлашганим сайин юрак уришим тезлашади. Ичимда қандайдир куч фақат сиз томон. Лекин менинг севилишга, кимнидир умидвор қилишга ҳаққим йўқ. Шу туйғу мени тўхтатиб келади. Лекин на илож мени севишингиз мумкин эмас. Мен фақат бир илинж билан яшайман. Бу ҳам бўлса, сизни бир оқида қиз ёнида кўриш. Ўрталарингизда бир болакай бўлса, яна ҳам яхши. Шундагина армоним қолмайди.

22.1. Онамга мактуб

Онажоним, доим сизни нақадар севишимни, митти юрагимдан жой олган чексиз меҳрингизни сизга билдиришни истардим. Аммо буни бажара олмадим. Чунки буни англашга ҳеч ҳаракат қилмадингиз. Бир куни боғдан сизга гул тердим. Гулдонга солиб, сизга олиб келаётганимда, тўсатдан гулдон қўлимдан тушиб синди. Гуллар билан сизга меҳримни изҳор қилмоқчи эдим. Гулдон сингани учун шунчалар бақирдингизки, энди бошқа ҳеч кимга гул бермасликка аҳд қилдим.

Она, менинг мурғак қалбимда ҳаммани яхши кўришга жой бор эди, мен ҳаммани севардим. Аммо сиз одамларни жуда ёмон эканликларини, уларга ишонмаслик керак эканлигини айтдингиз. Мен ҳам энди одамларни севмайман. Онажоним, ҳеч ақлимга сиғдираолмаяпман, менга бошқаларни уришни сиз ўргатдингиз. Мен туғилганимда уришни билмас эдим-ку? Нега ҳозир укамни урганимдан жаҳлингиз чиқяпти? Мен уни урсам қўлимга урасиз. Она, дадамни ҳеч севмайсизми? Доим “даданга айтаман” деб мени кўрқитасиз. Уни яхши кўришимни истамайсизми? Мен бақирмасдан бир нарсани айтсам, уни бермайсиз. Бақириб-чақирсам ўша нарсани берасиз. Шунинг учун мен доим бақириб-чақириб, йиғлаб талаб қиламан. Айтгангизни қилишим учун ҳам бақирингизни кутаман.

Биласизми, сизни бақиртиришдан завқланаман. Уша онда менга эътибор берасиз, деб ўйлайман. Она, сизга айтадиган хушхабарим бор: энди овқатларимни ейман. Янада тезроқ катта бўлишни хоҳлайман. Негалигини биласизми? Сиз билан гаплашаётганда юқорига қарашдан чарчадим. Бундан бўйним оғрияпти. Агар ўсишим жуда узоққа чўзилса, нега сиз мен билан сал эгилиб гаплашмайсиз? Ушанда ўзимни сал яхши ҳис қилардим. Гаплашганда кўзларингизни кўришни истайман. Кўзларингиз тубидаги менга бўлган меҳрингизни кўришни истайман.

Онажоним, нега энг яқин дугоналарингизга ўзингизнинг нарсаларингизни бермайсиз? Унинг болаларига ўзимнинг ўйинчоқларимни беришни ёқтирмайман. Ўйинчоқларни менга оласизми ёки дугоналарингизнинг болаларигами? Улар синдирганда жаҳлингиз чиқмайди. Мен синдирсам “Сенда ҳеч инсоф борми ўзи?” дея мени жазолайсиз. Энди унинг ҳам чорасини топдим: ўйинчоқларни бузиб қўйсам, уларни яшириб, худди бошқалар бузгандек, меҳмон келганда сизга кўрсатаман.

Онажон, нега мени тингламайсиз? Нега сизни чизган қаҳрамонларим, бузилган ўйинчоқларим, йўқолган қаламим қизиқтирмайди? Мени ҳам сизнинг ишхонангиздаги бошлигингиз, дугонангизнинг янги олган сумкаси қизиқтирмайди... Уларни эшитишни хоҳламайман. Мен билан қизиқишингизни, буни мен учун нақадар зарур эканлигини билишингизни истайман. Нима, фақат катталарга тегишли нарса муҳимми?

Она, янги энагамни ҳеч ёқтирмадим. У сочларимни сиз тарагандек тарамайди. Менга олдинги энагам қарагандек меҳр билан қарамайди. Она, сиз нега менга меҳр билан боқмайсиз?

Она, уйдаги нарсалардан, кулдондан, телевизордан сизни қизғонаман, уларни бузиб, йўқ қилишни истай-

ман. Шунда уларни синдиришдан кўрқмай, уй ичида бемалол югуриб ўйнай оламан. Уларни тозалаш учун ажратган вақтингизчалик менга вақт ажратмайсиз. Демак, уларни мендан кўпроқ яхши кўрасиз. Онажоним, уйда ўйнашдан зерикдим. Ташқариларда югуриб-елиб ўйнашни, оёқларимни кўлмак сувларга тиқишни, тортни тўкиб ейишни, макаронни кўлим билан ейишни, айронни устимга тўкишни истайман. Она, мен ўзим истаганча яшашни хоҳлайман. Таъқиқлар бўлмаган, меҳрга тўла, оналар фарзандларини тушунадиган бир жойни хоҳлайман. У ерни топиш учун бу ердан кетишни истайман. Балки у жой бир қушнинг қанотида, балки бир гулнинг япроғида, балки бир балиқнинг аквариумида бордир...

22.2. Қалбингдан меҳрга жой бер!

Болам, сен мени нақадар севишингни, мурғаккина юрагингдаги туйғуларингни, тушунтиришга ҳаракат қилганингни, лекин буни ҳеч уддасидан чиқолмаётганингни айтяпсан. Йўқ аслини олганда сен буни уддасидан чиқдинг, ҳатто ортиғи билан уддаладинг. Лекин мен буни тушуниб етмадим ёки тушунганимни сенга тушунтириб беролмадим. Биттагина синган стакан учун сенга бақирганимда сенинг ўша кичкинагина юрагингнинг дарз кетишини ўйлаб ҳам кўрмабман. Сен менга берилган энг нафис гул эканлигини биласан, деб ўйлардим.

Болагинам, инсонларга бўлган меҳрингни барбод этганимдан жуда афсусланаман. Яхши хулқли, одам-шаванда инсон бўлиш учун мурғак қалбинг дарвозаларини инсонларга очиб беришинг керак.

Болажоним, мен ҳар бир боланинг инжиқликлари учун уни тарсакилашдан кўра унга насиҳатлар қилиш ёки уни мукофотлаш тарафдори эдим. Лекин сени ур-

ганим... шу даражага олиб боришни сира ўйламабман. Ҳолбуки, сенга ҳақ ёки ноҳақ бўлсанг ҳам кечиримли бўлишни, кечиримлилик буюклик эканлигини ўргатишни ният қилгандим. Менинг энг катта хатоим сенинг хали шунча нарсани тушуниб етмаслигингни ўйлаб кўрмаганлигимдир. Ҳолбуки, сен менга ўша кичкина онгинг, қалбинг билан бундай эмаслигини исботладинг: “Дарахт ёшлигида эгилади” мақоли ҳам айнан шунинг исботи эмасмикан?!

Болам, жон-дилимдан сени яхши кўришимни хоҳлаяпсан. Сен кўзларимга ҳеч эътибор берганмисан? Агар назар солганингда эди, у ерда сенга аталган бета-крор, таърифига тил ожиз бир меҳр борлигининг гувоҳи бўлардинг. Балки ўринсиз ҳаракатларим кўзларимга парда бўлгандир, мен сенинг ўша пардани олиб ташлашингни ва сенга бўлган меҳримни ҳис қилишингни хоҳлайман.

Жоним болам, мен гўдак учун ўйинларнинг қанчалик муҳим эканлигини яхши биламан. Сенга олиб берган ўйинчоқларимни ўзинг ёки ўртоқларинг билан ўйнашингни ўйлаб, ўйинлар оламига киришни хоҳладим. Болалигимда менинг ўйинчоқларим жуда кам эди, шунинг учун буларни олганимда сени хурсанд қиламан, деб ўйлагандим. Лекин мени ҳам ўйинчоқларинг орасида кўришни хоҳлашингни ҳеч ўйламаган эканман.

Болам, уйдаги жиҳозларни мендан қизғонишингни айтаяпсан. Бир ўйлаб кўргин-а, дунёнинг қайси жиҳози ёки гўзаллиги сен билан тенглаша олади, қайси уй юмуши сенинг юрагингга юққан гард ёки хатони тозалашдан қийин бўлиши мумкин?! Шунинг тушуниб етдимки, мен қилишим керак бўлган энг муҳим вазифа, сенинг қалбингга озор етказмаслик ва қалбингни умр бўйи сенга фойда келтирадиган гўзал ўғитлар билан тўлдириш экан.

Нури дийдам, ташвишлар бўлмаган бир дунёда яшашни хоҳлашингни айтаяпсан. Сен ўз сай-ҳаракатларинг, меҳринг билан одамларни ўзингга қарата олсанггина ўзинг учун шундай олам ярата оласан. Ўзинг учун гўзал, меҳрга лиммо-лим бир дунё қурасан. Кушнинг қанотига, гулнинг япроғига ёки балиқнинг аквариумига эҳтиёж сезмаслигингни, бутун умр сен учун очилган икки қўлнинг борлигини билишингни хоҳлайман. Ишон менга, бошқа ҳеч нарса сенга Она меҳрини беролмайди. Мен сўзим охирида ички дунёингга киришимга руҳсат берганинг учун сенга раҳмат айтмоқчиман, билмаган ҳолда қилган хатоларим туфайли сендан узр сўрамоқчиман. Қалбингдан ҳар доим меҳрга жой ажратишингни ва ўзинг ҳам меҳрсиз жойда бўлмаслигингни тилайман.

Онанг Хошима Зилъя

22.3. Дил изҳори

Онажон, келин бўлишни орзу қилардим. Бу энг олий бахтдек туюларди менга...

Ярим тунда ўғлимнинг йиғисидан уйғондим. Овутиш учун алла айтар эканман, негадир сиз кўз олдимга келдингиз. Соғинганимни, қаттиқ соғинганимни англадим. Ўша меҳрни, ўша бахтни қўмсадим. Ўзим билмас эканман ёнингизда ўтказган ҳар бир куним ҳаётимдаги энг бахтли кунлар эканини. Бахт ҳам соғликка ўхшайди дейишади-ку, онажон. У ёнгинангдалигида сезмайсан. Сиздан узоқда яшар эканман, кундан-кунга қалбан яқинлашмоқдаман. Чунки мен ҳам она бўлдим. Она бўлганим учун ҳам сизни яхшироқ тушунаётгандирман.

Стал устига сизга ёзилган, аммо жўнатилмаган мактубни олиб, давом эттираман:

...Кечагидек ёдимда барча ножўя қилиқларим – иш буюрсангиз баҳона топардим, қаттиқроқ гапирсангиз йиғлардим.

Қизлик тахтимдан тушар эканман, барча эркаликни, баҳона қилиш-у, шўхликларни ташлашга мажбур бўлдим. Келинлик масъулияти оғир экан, онажон. Бегона ўйга мослашини, қайнонанинг айтганини қилиш, айрим сўзлари малол келса-да чидаш... шундай пайтларда тўғри маслаҳат бериб, суянчиқ бўлмаганингизда, бардошим етмасди. Раҳмат, она! Сизга дил изҳоримни йўллашга уяламан. Чунки олдингизда арзирли хизмат қилмадим... Қизингиз Мафтуна.

22.4. Бир пиёла чой ёхуд адашган фарзанднинг онасига ёзганлари

Онажон, сочларингиз, қошларингиз оқарибди... Ҳатто киприкларингиз. Юзларингизга эрта ажин тушибди. Буларнинг барига мен айбдор. Ҳар сафар менга сув тутаётган қўлларингиз қалтирайди, бу мен берган азобларнинг асорати. Эртаю кеч шифтга термулиб, танамдаги оғриқ билан олишиб ётганимдагина тушундим қанчалар нобакор фарзанд бўлганимни... Мана шундай бадбахт болани ҳам ташлаб қўймасдан, тунларингизни бедор қилиб ўтирибсиз. Аслида, бундай меҳрга, бундай эътиборга мен нолойиқман. Ўзингиз парвона бўлганингиз етмагандай, дадамни опа-акаларимни “Олдига кириб ҳол-аҳвол сўранглар”, деб мажбур қиялпсиз. Лекин улар мендан ҳазар қиладилар, шунинг учун ёнимга кириш тугул, мен ётган хонанинг остонасига яқинлашишмайди. Тушунаман, уларнинг юз ўгиришларига ҳаққи бор, фақат сиз... менинг онамгина қаршимдасиз.

Онажоним, одамзот шунақа экан-да, бошига кўргулик тушмагунча кўзи очилмас, боши ёстиққа тегмагунча яқинларининг қадрига етмас экан. Қанийди, Худойим менга яна бир бор яшашни насиб қилсаю, қилган хатоларимни такрорламасдан, сиз ва дадамни рози қилаолдиган фарзанд бўлсам.

Ана, онажоним, Худони эсладим. Бунга ажабланарсиз, чунки бошимга оғир кун тушди-да. Сиз бўлса ҳамиша “Худойимга хуш келмайдиган иш қиялпсан, болам, бир куни ёмон бўласан”, деб такрорлардингиз. Мен “қанақа Худо, унинг мендан бошқа иши йўқми?” деб куфр келтирардим.

“Тавба қилдим, дегин”, деб ялинардингиз. Энди тавба қиялпман! Балки бу касаллик мени гўрга олиб кетар, балки сизнинг нолаларингиз билан соғайиб, ўрнимдан туриб кетарман. Лекин барибир бебошликда ўтказган умримни қайтара олмайман. Уни шунчалар исроф қилдимки... Энди қўрқяпман, онажон. У дунёда шунча гуноҳларимнинг жавобини қандай бераман... Шунинг учун ҳам сиздан ўтинаман, мен учун дуо қилинг. Озгина яшай ва бу умримни тавбада ўтказай, зора азобларим камайса...

Кўзларингиз бирам маъюс, қачондан бери юзингизда кулгу кўрмадим, онажон... бу ҳам мен туфайли экани учун юрагим ўртаняпти. Ҳар куни биргина сўзингизни эшитаман “Тузукмисан, болам?”.

Сиз билан тўйиб-тўйиб гаплашгим келади, бироқ уяламан. Нима дей, “кечиринг”, десам, гуноҳим шунчалар кўпки, қай бирини кечирасиз. “Эркаланг” десам, шунга лойиқ бола бўлмадим. Шу гапни айта туриб, болалигим эсимга тушди. Акам ҳамиша менинг ўйинчоқларимни олиб қўярди, шунда сиз уни уришиб “Ундай қилмагин, уканг катта бўлганингда сенинг ёнингга кириб, елкадош бўлади”, дердингиз.

Онажон, чин дилдан ният қилганингизга ишонаман, аммо мен бу ниятларингизни саробга айлангирдим. Акамга елкадош бўлиш ўрнига кўчадаги ўғриларга шерик бўлдим. Неча хонадоннинг молини ўғирлаб қон қақшатдим. Сизларни эса шарманда, уятга қўйдим. Бир сафар ўғирликка кирганимизда, эгаси кўриб қолиб дод солганида уриб, боғлаб қўйган эдик. Ўшанда у аёл

“Илойим сени боққан ота-онангни умри азобда ўтсин!”
деб қарғади.

Онажоним, ўшанда бу гапни эшитиб, гумроҳ қал-
бим уйғониб ўрнига уни мазахлаб кулган эдим. Ўзим
бадном бўлганим етмагандек, сизларни ҳам қарғишга
қуйганман. Шундай боланинг касалини боқиб, тепасида
ўтирибсиз, она!

Қамоқхонанинг зах хоналарида ўтирганимда неча
бор сизнинг чеҳрангизни кўрдим қаршимда. Соғинга-
ним учун кўриняпти, деб ўйлабман... Энди билсам, сиз
мен билан бирга қамоқхонада шунча йил руҳан бирга
ўтирибсиз... Буни уйга қайтганимда иккимизнинг юзла-
римиз бир хил сарғайганидан пайқадим.

Оҳ, онажоним-а! Бағрингизга бошимни қўйиб ётгим
келаяптию, аммо бунга ботинолмайман. Ҳаққим ҳам
йўқ деб ўйлайман. Кечагина дадам билан айтишганингиз
қулоғимга чалинди. Дадам сизни койиди.

– Ҳадеб олдига кирверма, касали юкумли, сенга ҳам
юқса, кўтаролмайсан, қарисан, деди.

Ўпкам тўлиб кетди. Аммо бор вужудим билан сиз-
нинг жавобингизни эшитишга талпиндим.

– У менинг ичимдан тушган бола, бори ҳам, йўғи
ҳам, касали ҳам, соғи ҳам меники. Юқса бирга ўламиз! –
дедингиз.

Онажоним, мен бунчалик меҳрга, муҳаббатга лойиқ
эмасман!!! Дадам тўғри айтди, менинг ёнимга камроқ
киринг, сизни қилмишларим билан азоблаганим етар,
энди жисмимдаги касалимни юқтириб ҳам қийнасам...
жаҳаннам оташида ёнгандай бўламан. Қани энди, буни
тил келиб айта олсам. Чунки кирмай қолишингиздан
шунчалар кўрқаманки...

Биламан уйдагилар менинг тезроқ ўлишимни, бу
кунлар тезроқ тугагини кутишяпти, бунинг учун улар-
дан хафа эмасман. Аммо сиз эса мени ҳаётга қайтариш
учун курашяпсиз. Қанийди, бунинг иложи бўлса, она-

жоним. Ўзим ҳам кундан-кун танамдан мадор кетаётганини ҳис қиляпман. Мени бу ҳаётда ушлаб турган нарса меҳрингиз ва ҳар куни беминнат тутадиган бир пиёла сувингиз...

Кечалари ухлагани чўчийман, балки уйқу ичида жоним чиқиб кетар, деб. Деразадан осмонга термулиб юлдуз санаб чиқаман, шунда оғриқларим ҳам бир қадам чекингандай бўлади. Тезроқ тонг отсаю, хонамга қуёш нури тушса, кейин эса... сиз кириб келсангиз, деб кутаман. Ҳар куни мана шу биттагина илинж билан кўз очаман, онажон...

Тунлар бедор бўлиб чиқишингизни биламан онажон, айвонимга неча бор келиб кетасиз, оёғингизни учида юрсангиз ҳам, нафасингиздан сезаман. “Шунча куйдирсам ҳам, яна мени ўйлаётган онам-а”, деб ўз-ўзимдан нафратланаман.

Қамоқхонада бир шеригим бўларди, ҳамиша қоғоз китирлатиб, кечаси билан бир нималарни ёзиб чиқари.

“Нималарни ёзаяпсиз”, десам “Онамга хат” дерди. “Ҳар куни ёзасиз-ку, шунча гапингиз кўпми онангизга айтадиган?” десам: “Қизиқ савол бердингиз-ку, наҳотки сизнинг онангизга айтадиган гапларингиз йўқ бўлса диллингизда”, деб мени уялтирганди.

Шу шеригимга тақлид қилиб, сизга хат ёзмоқчи бўлганман. Аммо икки қатор ёзишим билан сўз тополмай қийналар, йиртиб ташлаб, яна бошқатдан ёзардим. Битта хатнинг охирига етолмадим. Шунда дадамнинг: “Сенинг қўлингдан яхши иш келмайди, фақат ўғирлик, ёмонлик келади”, – деган сўзлари қулоғим тагида қайта-қайта жаранглаб, неча кунгача йиғлаб юрганман. Балки ўша пайтлардан бошлаб хатоларимни тушунишни бошлагандирман, онажон! Чунки унғачаям тавба қилиш, “Сизларга озор бердим-ку” деб ўйлаш хаёлимга келмасди. Ўйимда битта мақсад: тезроқ бу ердан чиқсаму, яна тараллабедод ҳаётимни сурсам.

Онажоним, шунчалар кўр ва гумроҳ эканман, ҳатто сизнинг кўз ёшларингиз ҳам мени қабих йўллардан қайтара олмади. “Нега?”, деган саволни ўзимга бераверман, беравераман, аммо тополмайман.

Айтарсиз, “Энди нимага керак бу гаплар?”, деб. Умрингизни эговлаб тугатганим рост, аммо ҳеч бўлма-са-да, умрим шамчиरोқлари липиллаб турганида сиздан, дадамдан “Сендан розиман” деган сўзни жудаям истаяпман, шунинг учун ҳам дилимни очаяпман, рози бўлишинглар қийинлигини биламан, шунча йил эговлаб адо қилган боладан бирданига “розимиз” дейиш... лекин умид қиляпман.

Мен эса сизлардан минг марталаб розиман. Тўғри, дадам мени оқ қилди, “остонамни босмасин” деди. Лекин сиз қаттиқ туриб қамоқхонадан чиққанимда уйга олиб келдингиз, дадам ҳайдаб юбормади. Ўшандаёқ оёқларингизга йиқилиб тавба қилмоқчи бўлдим, журъатим етмади.

Онажоним, балки бу тонг эшигимни очиб кирганингизда мангу уйқуга кетган бўларман, мен учун дод солиб куйманг. Бағрингизни тигламанг. Фақат “Аллоҳим, шу боламни қабр азобларидан, дўзах ўтларидан ўзинг сақлагин. Гуноҳларини кечиргин, тавбасини қабул қилгин”, деб сўранг. Менга аза очманг, мотам тутманг, биргина ўтинчим: мен учун дуода бўлинг. Айтишларича, Худойим оналарни дуосини албатта ижобат қилар экан. Биламан, бундай деб дуо қилишингизга арзимамайман, аммо, жоним онажоним, бу дунёда шунча гуноҳлар ичида гирён бўлдим, энди у дунёда сизнинг дуоингиз билан ором топай...

Ана, тонг ёриша бошляпти, бир оздан сўнг сиз эшигимни очасиз. Хонанинг ҳавосини янгилайсиз. Илик сув билан юзларимни ювасиз... сўнг эса қақраган лабларимга бир пиёла сув тутасиз. Бу шунчаки сув эмас, онажон, у менинг танамдаги иситманинг тафтини пасайти-

рувчи малхам... Тезроқ келинг, онажоним... сув ичгим келяпти.

22.5. Қарздорлик

Асфальт йўлининг қоқ ўртасидан ёриб чиққан гиёх яшашга интилаётган инсонни эслатади. Оғзида хас тутган қалдирғоч ин қуриш пайида. Чумчуқлар чуғурлашиб, палопонига дон изляпти. Ёқимли, майин шабада хаёлларимни олис-олисларга етаклайди. Туғилиб ўсган маҳалламга кириб борар эканман, оёқларимга тош осиб қўйгандек қадамларим оғир. Юрагим файзи йўқ, ғариб кулбага ўхшайди. Вужудим бўм-бўш ҳувиллаган саҳрони эслатади. Елкамни англаб бўлмас бир юк босади. Кўнглим орзиқиб, бўғзимга нимадир тикилгандек. Иродам ўзимга бўйсунмай, юзимни кўз ёшларим ювмоқда. Ўз ташвиши билан югуриб-елаётган одамлар сезмасин, дея тезда кўз ёшимни артиб оламан. Оҳ, онажон! Қанийди кириб борганимда, қаршимда пешвоз чиқиб кутиб олсангиз, меҳр-ла: “Жон болам, соғмисанг келдингми?”, дея юз-кўзимни, сочларимни силасангиз.

Онажоним, қанийди, иссиқ бағрингизга бир зум бошимни қўйиб, дунё ташвишларини унутиб, гўдаклигимга қайтсам. Қанийди, йиллар зарбидан, меҳнат заҳматидан томирлари бўртиб чиққан қадоқ қўлларингизни юзимга суртсам.

Тўққиз ой, тўққиз кун вужудингизда тутиб, суягимизни қотиргунга қадар чеккан заҳматларингизу адоғи йўқ уйқусиз тунларингиз, болалигу подшоҳликдаги инжиқликларимиз эвазига пайдо бўлган ажинли юзларингиздан тўйиб бир ўпсам. Бағрингиз шу қадар кенг эканлигини энди-энди чуқур ҳис қиляпман, ўзингиз учун сира яшамапсиз-да, дуоғўйгинам. Бирорта урф бўлган қўйлакни ўзингиз киймай, читу-штапел кийиб, бизга эса атлас, духобани илинибсиз. Бўй-бастмимизни томоша

қилиб, байрамларга кузатган меҳрибогинам. Қайтишимизга нухатшўрақларни тайёрлаб қўйган онажонгинам.

Зебу-зийнатларга бино қўймаган, топганини боламга деган, тилло зирак орзуламаган, тилло узукни хаёлига келтирмаган муштипаргинам. Акажоним илк маошига тилло зирак, узук олиб келганларида бошлари осмонга етиб, қувончдан йиғлаб, Аллоҳга шукроналар қилиб, ниҳоясиз дуолар қилган муштипаргинам!

74 ёшда ҳам энг кичик набиралари дунёга келганда гулдаста совға қилишни канда қилмаган гулсевар, қалби гул каби гўзал меҳригиёгинам. Қирқ кун касалхонада ётганимда, ҳар куни олис йўл босиб, чарчаш нелигини билмай, ҳаловатини унутиб, ҳузуримга чопган жафокашим!

Баъзан ташвишлардан чарчаб, сиқилиб, дардимни дастурхон қилганимда, иссиқ бағрига босиб: “Жоним болам, ақли, юраги тор болам, сабр қил! Сабрнинг таги сариқ олтин! Аллоҳнинг ўзи сабрли, инсофли кишини ёрлақайди. Оғир бўл, феълингни кенг қил, торга тор дунё, кенга кенг дунё, болажоним”, – дея овутиб жўнатган, насиҳатгўйим-а!

Баъзан ҳаётдан нолиганларни эшитсалар, “Болажоним, нолиманглар, уят бўлади, шукр қилинглар. Бир змонларда бир бурда нонга зор бўлиб, кунжара еб шишиб ўлганларни, “нон-нон” дея жон берган одамларни кўрганмиз”, дея шукрли бўлишга ундаган онажоним-а! Икки забардаст ўгилнинг дарду-доғини тортиб, чумолига ҳам фарзанд доғини раво кўрмаган инсонпарвар онажоним-а!

Онажон, шунчалар чеккан азоб-уқубатларингиз, меҳр-у муҳаббатингизга жавоб бера олдимми? Белингиздан қувват, кўзингиздан нур кетиб, бугун қайси фарзандим келар экан, деб маҳзун тортган пайтларингиз, ўзимдан ортиб, пешвозингизга чиқа олдимми? Йўқ, шуни англадимки, ота-она олдида умрбод қарздорли-

гимизча қоларканмиз. Қани энди, хонадонимизга бир бора қадам ранжида қилсангиз-у, узундан-узун дуоларингиз билан болаларимни сийлаб, қалбимизни нурафшон айласангиз.

Йўқ, энди бу хаёл, рўёбга чиқмайдиган орзу...

Токи ота-онангиз тирик экан, хузурига шошилинг азизим! Токи уларга қила олмаган хизматингиз учун кейин афсусланиб юрманг...

Сўнги пушаймонга йўл қўймаслик учун...

Ривоят

“Бир шайх бўлган экан, у беш вақт номозни қанда қилмас, доимо рўза тутиб, зиёратлар қилиб юрар экан. Улар хастланиб кўрпа-тўшак қилиб ётиб қолибди. Табиблар ҳам даволай олишмабди. Аллоҳ таолога омонатини топширадиган вақт яқинлашиб қолибди. Шунда яқинларидан бир пайғамбаримиз Муҳаммад алай-ихиссаломнинг олдиларига бориб илтимос қилибди: “Ўзингиз бир қараб кўйсангиз. Тил-забонсиз, бир неча кундан бери ётибдилар”, дебди. Пайғамбаримиз қарасаларки, хаста ўсал бўлиб, кимнидир кутиб жон бера олмай ётибдилар. Шунда улар: “Хастанинг оналари борми?” – деб сўрабди. Атрофидагилардан бириси: “Ҳа, бор, лекин кела олмайдилар. Бироз хафалашиб қолишган”, – дебди. Шунда пайғамбаримизнинг ўзлари йўлга чиқибдилар. Онанинг олдига бориб ҳамма гапни айтиб: “Сиз рози бўлмасангиз ўғлингизнинг жон бериши қийин бўлади”, – дебдилар. Онаизор зор зор йиғлаб келиб, ўғлининг пешонасидан ўпиб: “Мен розиман, жоним болам, розиман”, – деган экан, ўғлининг жони узилибди. Шунда онаизор боласига Аллоҳдан жаннатни тилаган экан.

Якуний хулоса Сиздан, азизлар...

VI ҚИСМ.

**ФАРЗАНД ТАРБИЯСИ
ҲАҚИДА СОЦИОЛОГИК
СЎРОВ НАТИЖАЛАРИ**

23.1. Социологик сўровни ўтказиш тартиби

Аллоҳ бу дунёдаги ҳамма нарсани бир-бирига дахлдор қилиб, яъни қай бирини сабаб, қай бирини натижа (оқибат) қилиб яратиб қўйган. Масала, фарзанд билан осудалик ўртасидаги боғланишни олайлик. Инсон қанчалик фарзанд тарбиясига бефарқ бўлмасдан яшаса, шунчалик унинг ҳаёти осудаликда, тинч ва хотиржамликда кечади. Бу ерда фарзанд тарбияси сабаб (оми) бўлса, осудалик даражаси натижадир, яъни оқибатдир.

Статистикада бу иккала қадрият (белги) ўртасида боғланиш зичлиги ҳақида маълумотлар йўқ. Шу боис боғланишни аниқлаш мақсадида социологик сўров ўтказиш учун махсус анкета ишлаб чиқилди ва мамлакатнинг турли худудларига 1100 та анкета тарқатилди. Улардан 999 тасига жавоб олинди.

Анкетага киритилган қуйидаги 12 та савол бўйича ашёвий далиллар тўпланди:

1. Ёшингиз
2. Жинсингиз: эркак, аёл
3. Касбингиз
4. Лавозимингиз: йўқ, оддий ходим, раҳбар
5. Маълумотингиз: ўрта, ўрта махсус, олий

6. Илмий даражангиз: йўқ, фан номзоди, фан доктори
7. Яшаш жойингиз: шаҳарда, қишлоқда
8. Энг яхши кўрган рақамингиз: 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9
(доирага олинг)
9. Қон гуруҳингиз _____
10. Мучалингиз _____
11. Буржингиз _____
12. Имзо. _____

Сўровлар мамлакатимизнинг барча ҳудудларидан тасодифий равишда танлаб олинган қишлоқ, туман, шаҳарда, ишлаб чиқариш, ўқув муассасалари ва хизмат кўрсатиш соҳаларида банд бўлган оддий ишчидан тортиб то раҳбар-ходимгача, оддий талабадан тортиб то академикларгача – турли касб эгалари ўртасида ўтказилди.

Белгиланган меъёрлар асосида ўтказилган сўров натижалари умумлаштирилиб, ҳулосалар чиқарилди ва улар туркумининг ушбу сонига жо қилинди.

Бунда аҳолининг ҳар бир қатлами: ёшлар, аёллар, қариялар тўлдирган сўровномаларга алоҳида эътибор берилди. Шу тарзда осудалик қай даражада фарзанд тарбиясига боғлиқ, унинг боғланиш зичлиги неча фоиз? – деган саволга респондентларнинг фикрини билиш мақсадида қуйидаги жадвал тузилди ва тегишли маълумотлар йиғилди, ашёвий далиллар тўпланди. Аммо дунёдаги мавжуд ашёвий далил тўпланганда ҳам, агар уни таҳлил ва талқин қилинмаса, бунинг тирноқча ҳам нафи бўлмайди. Бундай таҳлил ва талқин респондентларнинг фарзанд тарбияси ва осудалик ўртасидаги боғланиш зичлиги ҳақидаги фикрларга асосланиб амалга оширилди.

Осудалик ва фарзанд тарбияси ўртасидаги боғланиш зичлиги ҳақида респондентларнинг фикри

Т/р	Респондентлар	Сизнинг фикрингизча осудалик неча фоиз фарзанд тарбиясига боғлиқ?				
		жуда паст (20% гача)	паст (20-40%)	уртача (40-60%)	юқори (60-80%)	жуда юқори (80-100%)
1.	Иқтисодчи				+	
2.	Муҳандис			+		
3.	Шифокор					+
	ва ҳ.к.					

Фақат битта, яъни айнан қайси бир устундаги жавоб маъқул бўлса, ўша устун катакчасига “+” ишорасини қўйиш ҳамда нима учун айнан шу катакчага мазкур ишора қўйилганини қисқача асослаш йўли билан респондентлар ўз муносабатларини билдирдилар.

Масалан, жадвалимизда иқтисодчи ушбу боғланишни 60–80 фоиз (“юқори”) деб ҳисоблаган бўлса, муҳандис бу боғланиш зичлигини 40–60 (“ўртача”) ва шифокор эса 80–100 фоиз, яъни “жуда юқори” деб белгиллаган. Ушбу маълумотларни респондентларнинг касби, жинси, ёши, маълумоти, қишлоқ ва шаҳарда яшаш нуқтаи назардан умумлаштириш, таҳлил қилиш натижасида фарзанд тарбияси (омил) ва осудалик (натижа) ўртасидаги боғланиш зичлиги ва унинг сирларига оид бир қадар жавоб топишга, шунингдек, айрим қонуниятларни аниқлашга эришилди.

23.2. Рақамлар замиридаги ҳақиқат

999 та анкеталарнинг қайдлар қисмида респондентларнинг “Осуда яшашингизнинг қай даражада бўлиши фарзанд тарбиясига нечоғлик боғлиқ?” “Улар ўртасидаги боғланиш зичлиги қандай?”, деган саволга билдирилган фикрларини умумлаштириб гуруҳларга бўлганда қуйидаги статистик тақсимоатлар ва хулосаларга эга бўлдик (1-жадвал).

1-жадвал

Фарзанд тарбияси ва осудалик ўртасидаги боғланиш ҳақида касб эгалари қандай фикрда?

Т/р	Касблар	Респондентлар сони	Сизнинг фикрингизча осудалик неча фоиз фарзанд тарбиясига боғлиқ?				
			жуда паст (20% гача)	паст (20-40%)	ўртача (40-60%)	юқори (60-80%)	жуда юқори (80-100%)
1.	Иқтисодчи	113	–	–	1,2	7,1	91,7
2.	Мухандислар	70	–	–	1,9	13,2	84,9
3.	Ҳуқуқшунослар	81	–	–	1,6	16,4	79,0
4.	Шифокорлар	44	–	–	3,0	9,1	87,9
5.	Журналистлар	54	–	–	4,9	4,9	90,2
6.	Тадбиркорлар	48	–	–	8,3	12,2	78,5
7.	Диншунослар	25	–	–	5,3	–	94,7
8.	Давлат хизматчилари	57	–	–	11,8	2,9	85,3

9.	Педагоглар	294	–	–	2,8	7,5	89,7
10.	Талабалар	182	1,5	1,9	8,6	10,9	77,1
11.	Нафақа- хўрлар	31	–	–	4,3	14,8	80,9
	Жами	999	0,0	0,0	5,9	10,7	83,4

Сўровномада иштирок этган 999 респондентларнинг 83,4 фоизи (833 киши) осудаликни фарзанд тарбиясига жуда юқори даражада боғлиқ деб таъкидлайдилар. Энг юқори кўрсаткич диншунослар жавобларида кузатилса (боғланиш кучи 94,7%), энг паст боғланиш талабалар жавобларида қайд қилинди (77,1%). Диншунослар жуда юқори боғланишни эътироф этган ҳолда қуйидаги ҳадис билан ёзма равишда (233, 672, 773 респондентлар анкетасида) асослаб беришган: “Ҳеч бир ота-она ўзининг фарзандига яхши тарбия бериш ва одоб ўргатишдан ортиқ ҳаё қилолмайди”.

Дарҳақиқат, бу дунёда оқил фарзандлар тарбиялаб, улар камолини кўришдан ҳам улуғроқ бахт борми! Улар ота-оналарига эл-юрт раҳмати, олқишини олиб берсалар – қандай яхши!

Талабаларнинг жавобларидаги боғланиш кучининг нисбатан паст даражада эканлиги улар жавобидаги 1,5 фоизи, яъни 15 нафарининг боғланишни жуда паст (20 фоизгача), 1,9 фоизи, яъни 19 нафарининг паст (20–40 фоизи), 8,6 фоизи, яъни 108 нафарининг юқори (60–80 фоиз) деб ҳисоблаганлари натижасидир. Боғланишни паст даражада деб ҳисоблаган талабаларнинг 98,9 фоизи ҳали турмуш қурмаган талабалар таркибига киради. Албатта, улар фарзанд тарбияси ҳақида мустақил фикрга ҳам эга бўлмаган респондентлардир.

Фарзанд тарбияси ва осудалик ўртасидаги боғланиш кучининг ўртача 83,4% дан юқори деб жавоб берганлар

қаторига иқтисодчилар (91,7%), журналистлар (90,2%), шифокорлар (87,9%), давлат хизматчилари (85,3%), муҳандислар (84,9%) кирган бўлса қолган касб эгалари бу ўртачадан боғланиш паст деб белгилашган.

Шушиси характерлики, жавобларда боғланиш кучининг юқори ёки пастлигига баҳо беришда диншунослар кўпроқ фарзандларнинг иймон-этиқодли қилиб тарбиялаш лозимлигига эътиборларини қаратсалар, иқтисодчилар кўпроқ иқтисодий тарбияга, педагоглар эса таълимга ўз эътиборларини кўпроқ қаратганлар. Давлат хизматчилари эса интизомий тарбияга урғу берганлар.

Хўш, фарзанд тарбияси билан осудалик ўртасидаги боғлиқлик даражасига нисбатан қишлоқ аҳолисининг фикри қанақа? Эҳтимол, қишлоқ шароитидаги оиланинг ўзига хос таркиби, жипслиги, оилалардаги турмуш тарзининг шаҳар оилаларига нисбатан барчага аёнроқ эканлиги кабилар фарзанд тарбиясига ижобий рол уйнашига асос бўлувчи омиллардир?

Бу саволларга қишлоқ ва шаҳар аҳли қуйидагича муносабатларини билдирдилар (2-жадвал).

2-жадвал

Фарзанд тарбияси ва осудалик ўртасидаги боғланиш зичлиги ҳақида қишлоқ аҳолисининг фикри қандай?

Т/р	Касблар	Респондентлар сон	Сизнинг фикрингизча осудалик неча фоиз фарзанд тарбиясига боғлиқ?				
			жуда паст (20% гача)	паст (20-40%)	ўртача (40-60%)	юқори (60-80%)	жуда юқори (80-100%)
1.	Шаҳарда	777	0,2	0,5	5,7	10,0	83,6
2.	Қишлоқда	222	-	0,6	3,0	14,3	82,1
	Жами	999	0,0	0,0	5,9	10,7	83,4

Кўриб турибмизки, жами сўралганларнинг 83,4 фоизи, яъни 833 киши фарзанд тарбияси билан осудалик ўртасидаги боғланишни жуда юқори деб санашади. Жуда паст ва паст даражада деб белгилаганлар деярли йўқ ҳисоби. Бироқ шаҳар аҳолисининг 1 фоизга яқини (0,7%) бу боғланишни паст деб белгиланган. Бу гуруҳ респондентлар фарзанд тарбиясига билвосита қараб уларнинг тарбияси бевосита ота-онага боғлиқ деб жавоб беришган.

Сўровномада қатнашган 666 нафар эркак ва 333 аёлдан шаҳарда яшаётган эркакларнинг салмоғи 67,1% ни, қишлоқда эса 65,3 фоизни ташкил қилган. Қизиғи шундаки, шаҳарда яшовчи аёлларнинг 84,9 фоизи, яъни 217 киши фарзанд тарбияси билан осудалик ўртасидаги боғланишни жуда юқори (80–100%) деб баҳолаган бўлса, қишлоқ аёлларнинг эса 79,3 фоизи, яъни 61 киши шундай баҳони берган.

Демак, шаҳарда яшовчи аёлларнинг фарзанд тарбиясига бўлган эътибори қишлоқ аёллариникига қараганда юқорироқ экан. Буни шаҳар шароитида яшашнинг ўзига хошлиги билан изоҳлаш мумкин.

Фарзанд тарбияси билан осудалик ўртасидаги боғланиш хусусида гап кетганда яна бир жиҳатга алоҳида тўхталиб ўтмоқ жоиз. Бу ҳам бўлса – турли ёшда бўлган респондентларнинг ушбу боғланиш кучи ҳақидаги фикри масаласи. Мана ўша жавоблар натижаси (3-жадвал).

Фарзанд тарбияси билан осудалик ўртасидаги боғланиш зичлиги ҳақида турли ёшдаги респондентларнинг фикри қандай?

Т/р	Ёш	Респондентлар	Сизнинг фикрингизча осудалик неча фоиз фарзанд тарбиясига боғлиқ?				
			жуда паст (20% гача)	паст (20-40%)	ўртача (40-60%)	юқори (60-80%)	жуда юқори (80-100%)
1.	18-28	290	-	2,0	6,0	34,0	58,0
2.	29-39	265	-	-	8,3	25,0	66,7
3.	40-50	186	-	0,7	3,6	14,3	81,5
4.	51-60	160	-	-	4,1	14,0	81,8
5.	61-70	66	0,5	0,9	3,2	6,8	88,6
6.	71-90	32	-	0,5	2,0	8,0	89,4
	Жами	999	-	0,0	5,9	10,7	83,4

Жадвалдан кўриниб турибдики, респондентларнинг ёши ортиб борган сари осудаликнинг фарзанд тарбиясига боғлиқлигини жуда юқори деб баҳолайдиганларнинг салмоғи ҳам ошиб борапти. Хусусан, 70-90 ёшлиларнинг 89,4 фоизи бу боғланиш зичлигини жуда юқори деб санашган бўлишса, 18-28 ёшлиларнинг 58,0 фоизи бу боғланишни жуда юқори деб ҳисоблаган.

Бундай қонуниятнинг замирида ҳаёт тажрибаси, ёш билан боғлиқ таълим-тарбия услубларининг қўлланиши, оилавий муҳитнинг муътадиллиги каби ижобий жиҳатлар ётади.

Фарзанд тарбияси ва осудалик ўртасидаги боғланиш зичлигини аниқлаш билан бир қаторда сўровнома ан-

кеталари орқали фарзанд тарбияси билан бевосита боғлиқ бўлган куйидаги муҳим муаммоларни аниқлаш имконига эга бўлдик. Хусусан, “Жамиятимизда фарзанд тарбиясида ким кўпроқ ўз таъсирини ўтказади?” деган саволга респондентларнинг:

– 71,8 фоизи – “оила”

– 7,1 фоизи – “боғча”

– 16,1 фоизи – “таълим муассасалари” ва

– 5,0 фоизи – “кўча”, “маҳалла” деб жавоб беришган.

Оила қуриш ҳар бир инсон ҳаётидаги масъулиятли ва аҳамиятли воқеадир. Сўралганларнинг кўпчилиги учун эр-хотиннинг ўзаро муҳаббати (52,6 фоизи) ва бир-бирига бўлган ишончи (47,4 фоизи) мустаҳкам оила қуришнинг муҳим шарти ҳисобланади. Ҳар уч кишидан бири (34,9 фоизи) ҳаёт қийинчиликларига чидаш ва ундан қониқиш ҳосил қилиш, 27,7 фоизи эса фарзандлар – оиланинг мустаҳкамланишига ёрдам беради, деб билди. Сўровда иштирок этганларнинг ҳар бешидан бири учун (20,5 фоизи) оиланинг моддий фаровонлиги муҳим омил ҳисобланади.

“Оилада фарзандларнинг маънавий-маърифий тарбияси нималарда намоён бўлиши керак?” деган саволга юртдошларимизнинг кўпчилиги (56,8 фоизи) биринчи ўринда катталарга ҳурмат, деб жавоб берди.

“Фарзанд тарбияси билан ким кўпроқ шуғулланиши керак?”, деган саволга респондентларнинг:

– 71,3 фоизи – “ота-она”

– 7,6 фоизи – “буви ва бувалар”

– 21,1 фоизи – “мактабгача таълим, таълим муассасалари ва маҳалла”, деб жавоб беришган.

Шуниси эътиборлики, оилада асосий тарбиячи она деб ҳисоблайдиганларнинг салмоғи анча юқори. Айниқса, бу қишлоқда яшовчи респондентлар жавобларида кузатилди.

“Маънавий соғлом ва баркамол фарзандлар қандай оилаларда тарбияланиши мумкин?”, деган саволга сўралганларнинг кўпчилиги (59,8 фоизи) ота бошқарилаётган оилада, 40,2 фоизи бир-бирини тушунадиган, ота-она биргаликда ҳамда яқинлик устун оилаларда, деб жавоб берди.

Бу эса фарзандни ота ва она бирга тарбия қилиши зарурлигидан дарак беради. Сўровда иштирок этган ҳар етти кишининг бири тарбияда отанинг (15,3 фоизи), 4 фоизи буви ва буванинг роли муҳимлигини қайд этди.

Олинган маълумотлар ўсиб келаётган ёш авлодни тарбиялашда маънавий-маърифий омиллар аҳамиятини кучайтириш лозимлигидан далолат беради. Аввалгидек, ўзбекистонликлар учун фарзандларни тарбиялашда ота-онанинг гапига қулоқ солиш, меҳнатсеварлик, ўқиш, ҳақгўйлик ва одоб муҳим саналади.

Оила муаммолари, унинг моддий фаровонлиги ўсиши ҳар доим давлатимиз раҳбарининг эътиборида бўлган. Бу борада таълим олишга катта аҳамият берилмоқда. Чунончи, БМТнинг Болалар жамғармаси (ЮНИСЕФ) буюртмасига кўра ўтказилган 2003 йилги социологик мониторинг маълумотларига кўра, Ўзбекистонда мактабда ҳамда касб-хунар ва техник таълим олиш учун Марказий Осиё мамлакатлари орасида энг кўп маблағ сарфланмоқда. “Ижтимоий фикр” маркази ўтказган сўров шуни кўрсатдики, ватандошларимизнинг кўпчилиги йигит ва қизлар олий маълумотга эга бўлиши керак, деб ҳисоблайди (91,1 ва 81,2 фоизи).

Мустаҳкам, маънавий соғлом оила кўпчилик ҳамюртларимиз учун тўлақонли турмушнинг барқарор шароитларини яратди. Оила ичидаги муҳит эса инсоннинг шахс сифатидаги хислатларини шакллантиришга кучли таъсир кўрсатади ва унинг ижтимоийлашиш жараёнида катта аҳамиятга эга. Бундан ташқари, фарзанд оила

аъзолари ўртасидаги ўзаро муносабатларни ўзлаштиради ва бу келажақда унинг ўз оиласини қуришига таъсир кўрсатади.

“Фарзандларга қандай фазилатларни шакллантириш энг муҳимдир?” деган саволга қатнашган 999 нафар респондентлар қуйидаги жавобларни берганлар (4-жадвал).

4-жадвал

Фарзандларга қандай фазилатларни шакллантириш энг муҳимдир?

Т/р	Фазилатлар	100 фоиз суровда қатнашганларнинг турли вариантлардаги жавоблари (%)
1.	Меҳнатсеварлик	67
2.	Ҳалоллик	57
3.	Одоб	53
4.	Ингизом	52
5.	Одиллик	47
6.	Жавобгарлик	33
7.	Эркинлик	33
8.	Мустақиллик	32
9.	Тежамкорлик	30
10	Мақсадсарилик	30

Кўриб турибмиз, фарзандларга шакллантирилиши лозим бўлган фазилатлар таркибида меҳнатсеварлик энг биринчи ўринда турибди. Респондентларнинг 67 фоизи, яъни 669 нафари айнан шу фазилатни сингдириш лозимлигини таъкидлашган. Дарҳақиқат, боланинг ёшлигидан бошлаб меҳнат қилишга эмас, кўп гапиришга

ўргатсак у болалигидан оз иш қиладиган маҳмадонга айланиб боради ва оқибатда катта бўлганда ҳам ишдан кўра гапни яхши кўрадиган бўлиб қолади.

122 рақамли (37 ёшли уй бекаси) фарзандни меҳнат-севарликка ўргатиш жуда муҳим деб ҳисоблаб ўз фикрини қуйидагича изоҳлаган:

“Масалан, она идиш-тавоқларни ювиш билан овора бўлганида кичкина қизчаси ёнига келиб “ўз ҳиссасини қўшишга” ҳаракат қилади. Шундай вазиятда болага икки хил муомала қилиш мумкин. Биринчиси, болага: “бор, ўйинчоғингни ўйна, халақит берма, сен ҳали кичкинасан ва ҳоказо...” дейиши мумкин. Ёки аксинча, қизчага, у синдириш эҳтимоли бўлган бир-икки пиёланинг бағридан ўтиб баҳоли қудрат иш берилишининг ўзи, унга “сен бу ишни қила оласан, сен эпчил ва ақллисан, мен сенга ишонаман, сен муносиб қизсан” деган маънони билдиради.

Ҳа, энг муҳими, болалар оилада ҳам, жамиятда ҳам меҳнат билан камол топадилар, улғаядилар. Шунга кўникма ҳосил қиладилар. 33 фоиз респондент меҳнатсеварликни синдириш хусусида қуйидагича ўз фикрларини билдиришган:

“Меҳнат асосий тарбиячи. Лекин ҳар дарёнинг ўз кemasи бор деганидек, баъзан биз болаларнинг ўқишига имкон бермаймиз, ҳаддан ортиқ жисмоний меҳнат қилишга мажбур этамиз. Оқибатда болаларнинг билим олиш имкониятлари чекланмоқда.

Бекорчилик ҳам иллатдир. Бинобарин, унинг ҳосиласи ундан ёмон. Жирканч ҳис-туйғу ҳам, ноҳўя хатти-ҳаракатлар ҳам бекорчиликдан келиб чиқади. Шунинг учун кўп болали оила болаларининг хулқу одоблари айрим ёлғиз болали оилаларга нисбатан ибратли. Ёлғиз фарзандли баъзи оила соҳиблари болага ҳаддан ортиқ имтиёзлар беришади, эркалатадилар, меҳнат қилди-

ришмайди-да, пайпаслашади. Оқибатда бу хил тарбия олган болалар худбин бўлиб ўсишади, катта бўлишганида ҳам ўз манфаатини ўйлашади. Шахсиятпараст тахминан ўрдакка ўхшайди. Агар шаҳарни сув босса, ўрдак бўйинини кериб, “менга нима”, деркан. Бундай болалар ўз ота-онасини ҳам ҳурмат қилмайдилар. Чунки ортиқча кўрсатилган меҳрибонлик меҳрсизлик бўлиб қайтади. Болага кўрсатиладиган меҳр ҳам, талабчанлик ҳам меъёрида бўлсин”.

Респондентларнинг 53 фоизи болаларни ахлоқсиз муҳитда вояга етказаётганлар уларни одобсиз қилиб тарбиялайди ва уларни оловга отгандек жиноят қилган деб ҳисоблайдилар.

“Айб иш қилганингизда ота-онангиз қандай тарбиявий усулларни қўллаган?” деган саволга 999 нафар респондент қуйидаги жавобларни беришган (5-жадвал).

5-жадвал

Айб иш қилганингизда ота-онангиз қандай тарбиявий усулларни қўллаганлар?

Т/р	Тарбиялаш усуллари	Респондентлар сони	
		киши	жамига нисбатан фоизда
1.	Ҳеч қандай усулни қўлмаган	299	30
2.	Камар ёки шапалоқ билан сийлаган	150	15
3.	Бақириш кўпроқ бўлган	190	19
4.	Бурчакка турғизиб қўйган	90	9
5.	Совға-салом ва ҳарқандай имтиёзлардан маҳрум этган	80	8
6.	Тарбиявий соатларни олиб боришган	60	6
7.	Бошқа усуллар	130	13
	Жами	999	100

Кўриб турибмиз, респондентларнинг 30 фоизи, яъни 299 киши бирор бир ножўя иш қилишганда ҳеч қандай тарбиявий усулни қўллашмаган. Бу ўринда улар ибрат бўлиш усулини қўллашни лозим деб билдилар. Уларнинг фикрича, кундалик ҳагги-ҳаракатдан сабоқ чиқара билиш ўз-ўзини тарбия қилишнинг энг муҳим восита-сидир.

332 рақамли респондент (48 ёшли, педагог, эркак киши) бу ҳақда қуйидаги фикрини ёзма равишда бирдирган:

“Оқиб келаётган сувни тўғри йўллаб, тарай билсак, бизга ҳосил ва озуқа беради, агар уни ўз ҳолига қўйсак, ҳамма ерни вайрон, экинларни пайҳон қилади. Куч ва ғайрати қайнаб-тошаётган болага ижобий ибрат ва намуна бўла олсак, роҳатини кўрамиз, акс ҳолда, тошқин сувдек азобу-уқубатини тортамыз”.

Албатта, ота-она фарзанди учун намуна. Олма тагига олма тушади. Бироқ болага ибрат бўляпман деб уни эътиборсиз қолдириш, уни эркалатишдан ҳам ёмонроқдир.

15 фоиз респондент (150 киши) бола айб иш қилганда камар усулини қўллаш маъқул деб билишган.

Касб эгалари кесимида “Тарбиялаш усулида нисбатлар қай даражада бўлгани маъқул?” деган саволга қуйидаги жавоблар олинди (6-жадвал).

Кўриб турибмиз, респондентларнинг учдан икки қисмидан кўпроғи (75,6 фоизи, яъни 755 киши) бола тарбиясида қаттиққўллик усулига устуворлик беришган. Уларнинг фикрича, “Болани бўш қўйсанг, ўз ҳолига ташласанг, ҳар бир босган қадамини назорат қилиб турмасанг, унинг хулқи бузилади, ҳаддидан ошиб кетади, натижада ўзига ҳам сенга ҳам зиён-заҳмат етказиши мумкин”.

Касб эгалари кесимидаги жавоблар

Т/р	Касблар	Респон- дентлар сони (киши)	Тарбиялаш усулида нисбатлар қай даражада бўлгани маъқул (%)	
			қаттиқ- қўллик	меҳри- бонлик
1.	Иқтисодчи	113	77,2	22,8
2.	Муҳандислар	70	75,3	24,7
3.	Ҳуқуқшунослар	81	86,5	13,5
4.	Шифокорлар	44	81,8	18,2
5.	Журналистлар	54	83,0	17,0
6.	Тадбиркорлар	48	75,0	25,0
7.	Диншунослар	25	73,6	26,4
8.	Давлат хизматчилари	57	76,4	23,6
9.	Педагоглар	294	77,7	22,3
10.	Талабалар	182	68,1	31,9
11.	Нафақахўрлар	31	90,1	9,9
	Жами	999	75,6	24,4

Сўровда қатнашган 182 нафар талабалардан 68,1 фоизи тарбияда қаттиққўллик бўлиш маъқулдир деб санашган бўлса, 31,9 фоизи меҳрибонлик усулини қўллаган мақсадга мувофиқ деб билишади. Улар: “Урган кишидан бола нафратланади. Шу сабаб ортиқча қаттиққўлликдан қочиш керак”, дейишади.

Қаттиққўллик усулини қўллаш зарурлиги бўйича энг юқори салмоққа эга бўлганлар таркибига нафақахўрлар (90,1 %) ва ҳуқуқшунослар (86 %) киради. Улар оилада отанинг вазифаси ва бурчига алоҳида аҳамият беришиб, айниқса, отанинг фарзандига қаттиққўл бўлишини талаб этишади.

Болаларни жазолаш, лозим бўлса, бу ишни отанинг ўзи эмас, балки мураббий бажаргани маъқул, деб хи-

соблашади. Чунки отанинг ўз қўли билан фарзандини жазолаши унда адоват хиссини пайдо қилади, дейишади. Албатта, отадан фарзанд ҳайиқиб турсин, агар ҳайикмаса ота-онани хор қилади, деб ёзма равишда изох беришган.

Шу ўринда,

Гап келди: Домлаларимдан бирининг суҳбатини жуда хуш кўраман. Ҳар гал у кишининг мушоҳадалари ҳаётий қарашларимни бир баҳя ўстиргандек бўлади. Домла турмушидан нолийдиганларни сира ёқтирмайди. Айниқса, бола тарбиясида қаттиққўлликни ёқлайди. У кишининг хулосаларига кўра, ўринсиз “меҳрибонлик” боланинг сояпарвар бўлиб улғайишига сабаб бўлади.

– Албатта, отада жигарбандига табиий меҳр мужассам бўлади. Лекин бу туйғуни “сарфлаш”нинг ҳам ўз меъёри, тарозиси бўлмоғи жоиз, – дейди у киши.

– Атрофингизга синчковроқ назар ташлангиз, ҳаётнинг ўзи мактаб. Бу соч оқаргунча нималарнинг гувоҳи бўлмади, дейсиз. Аччиқ бўлса-да, бир ҳақиқат: бу замонда ҳеч кимнинг очликдан ўлганини кўрмадим. Лекин тўқликдан “ёрилиб”, хору-хасга айланганларга кўп бора дуч келдим.

Бу ҳаётий хулосага, албатта, бир томонлама ёндашмоқ қарашларимизни чегаралаб қўяр. Лекин жамиятдан ўз ўрнини тополмай минг бир кўчадан бўйлаётганлар охир-оқибат домланинг ибораси биланайтганда “ёрилиб” кетганларнинг кўпчилиги айрича мулозаматлару ардоқлар оғушида “пуф-пуфлаб” тарбияланганлар эмасмикин?!

Куйида қаттиққўллик усулини қўллаш ҳақида айримларнинг фикрларини келтирамиз.

442 рақамли респондент (43 ёш, сиёсий шарҳловчи эркак):

Болалар тарбиясида қаттиққўллик ҳам, меҳр-муҳаббат ҳам керак. Фақат меъёрни сақлаш муҳимроқ. Масалан, мен оилада қаттиққўллик кўпроқ даркор деб ҳисоблайман.

Албатта, қаттиққўллик деганда уриш, дўппослаш, сўкиниш, ҳақоратлаш, жеркиш, камситиш ёки моддий жиҳатдан болани ночор аҳволга солиб қўйишни назарда тутмаяпман. Қаттиққўллик менинг тушун-чамда, аввало, интизом, тартиб, ижро, итоат этиш – асло кўрқоқлик эмас, мажбурият, масъулият деганидир.

517 рақамли респондент (38 ёш, аёл, туман ҳокимияти раҳбарларидан бири):

Тарбияда ўз ўрни билан қаттиққўллик ҳам жуда зарур, албатта. Шахсан ўзим фарзандларимни яхши билан ёмонни ажрата билиш, кўчада вақтини беҳуда сарфламаслик, рухсат берилмаган жойга бормаслик кабиларда қаттиқ, назорат қиламан. Шунингдек, ота фарзандини тартибга чақираётганда, она унинг ёнини олмаслиги лозим. Ёки аксинча. Мана шундагина дилбандларимиз ўзимиз истагандек камол топадилар.

612 рақамли респондент (61 ёшли врач, эркак):

Менинг ўзим табиатан кўнгилчан ва соддадилман. Очиғи, бу бизга оиладан юққан. Отам – машҳур профессор, нисбатан қаттиққўлроқ бўлганлар. Бизни жиддий назорат қилардилар. Яна бир жиҳати, вақти келганда у кишидан меҳрибонроқ ва раҳмдилроқ одамни топиш мушкул эди. Онамни-ку, кўяверинг, ҳозир ҳам жуда бағрикенг ва камтарин. Азалдан шундай эди.

Шахсан менинг назаримда уйда болаларга нисбатан қаттиққўлроқ бўлиш керак. Ота-она фарзандига меҳру муҳаббатини ҳадеб ошкор қилавериши яхши эмас деб

уйлайман. Болалар эркаланиб кетишлари мумкин. Шубҳасиз, ота-онанинг меҳр-муҳаббатини ўлчаб бўлмайди, у чексиз, чегарасиз. Фақат бу туйғуни меъёрида болаларга бера олиш керак. Ахир халқимизда “Асалнинг ҳам ози ширин” деб бежиз айтилмаган-ку!

711 рақамли респондент (62 ёшли аёл, педагог):

Қирқ йиллик оилавий ҳаётим давомида турмуш ўртоғим билан, Худога шукрки, бирон марта сену менга бормаганмиз. Фарзандларимиз олдида ҳеч қачон уришиб, тортишмаганмиз. Бирор масалада кимдир ноҳақ бўлса, болаларга билдирмай, муҳокама қилиб, келишганмиз. Тўғри, кўплар бунга ишонмайди. “Жанжалсиз рўзғор борми?”, дейиши мумкин. Лекин мен ишонч билан айтаман, ҳа, бор! Ана энди фарзанд тарбиясидаги қаттиққўллик – бу биз ота-онанинг ўзаро муносабатимиздаги ҳар қандай вазиятда ҳам ирода ва ақлни ишга сола билишимиз бўлса, меҳр-муҳаббатимиз ҳеч қачон ортиқча эркалатиш, талтайтиришга айланмайди.

Фарзандни тинглай билиш, сўнг оҳисталик билан, жойи келса айёрлик ишлатиб, уни тўғри йўлга солса бўлади. Аммо қаттиққўллик болани фақат жоҳиллаштириши мумкин, шундан эҳтиёт бўлайлик.

799 рақамли респондент (44 ёшли эркак, иқтисодчи):

Оилада ота-онанинг ўзи шахсий ибрат бўлолмаса, боладан нимадир кутиш бефойда деб ўйлайман. “Қуш уясида кўрганини қилади”, деган гап бежиз айтилмаган. Масалан, фарзанднинг сенга меҳрибон, мулойим бўлишини истасанг, сен ота-онанга шундай муносабатда бўл. Тўғри, гоҳида бир хил тарбияланган фарзандлар ҳар турли одам бўлиб вояга етади. Менимча, бу бола характеридаги ўзига хосликни инобатга олмаслик оқибатидир. Донишманд ҳақ гапни айтган: болага 5 ёшгача подшодек, 12 ёшгача қулдек, у ёғига дўстдек муомалада бўлиш керак. Тарбияда қаттиққўллик ҳам, меҳр-муҳаб-

бат ҳам зарур. Тарозининг икки палласи тенг бўлиши керак.

Шуни таъкидлаш лозимки, сўров қатнашчиларининг 90 фоизига яқини “Тарбия ишида ҳаммадан ҳам кўпрок ота-оналарнинг қаттиққўллиги ва талабчанлиги зарур” деган фикрни қўллаб-қувватлашларини билдиришган. “Болани тарбиялашда сўз билан эплаб бўлмаса, чивик билан шикаст етмайдиган жойига уриб туриш ҳам керак бўлади” дейилган бола тарбиясига тааллуқли ўзбек халқ мақолларида.

Сўров анкетасидаги: “Тарбияда отанинг ўрни нима-ларда намоён бўлади? Онанинг-чи?” деган саволга респондентлар қуйидаги жавоблар беришган.

221 рақамли респондент (53 ёшли эркак, диншунос олим):

Ҳар бир оилада, аввало, отанинг ўрни устун бўлиши шарт. Навоий ҳазратлари битган бир байт мазмуни тахминан шундай эди: “Бордию ота бирон-бир хатога йўл қўйса, уни муҳокама қилмаслик, айб санамаслик керак”. Ва яна халқона ривоятда айтилганидек, ота ўтирган уйнинг томига чиқиш ҳам гуноҳдир.

Оилада ота ўз фарзандларини иродали, жасоратли, мард қилиб тарбиялаши керак. Аввало, яхши исм қўйсин, боқсин, тарбияласин, бахтли бўлиши учун илмга, ҳалолликка етакласин, меҳнат қилишга ундасин, уйлантирсин. Ота-боболаримиз дуо қилганларида бежиз “Кетмас бахт, туганмас давлат, оқибатли, солиҳ ўғил-қизлар роҳатини кўрсин”, демаганлар.

Оилада онанинг ҳам ўрни отаникидан кам эмас. Бу муқаддас кўрғонда меҳрибон, яхшини ошириб, ёмонни яшириб, фарзандларини тўғри йўлга бошласа, адолат ва тафаккурни ўзига маёқ деб билса бундай оила бутундир. Акс ҳолда...

808 рақамли респондент (62 ёшли аёл, давлат хизматчиси):

Ота – оила устуни. Унинг гапини икки қилиб бўлмайди, ота рози – Худо рози деб бежиз таъкидланмаган. Бу қарашлар фарзанддан, оила аҳлидан нимани талаб этади? Ўз оилам мисолида айта қолай: Турмуш ўртоғим Шукурвали Қодиров қурилиш соҳасида ишлайди. Табиийки, асосий вақти кўчада. Аммо қачон уйга дарвозадан секин томоқ қириб келишлари биланоқ ҳали-ҳануз худди келинлик пайтларимдагидек нима иш қилаётганимдан қатъи назар, “Ассалому алайкум”, деб қарши оламан. Қирчиллама қишми, бошқами, доим елкамда сочиқ, обдастада илиқ сув билан қўлларини чайдираман. Шу... нима десам қанчалар тажанг кайфиятда бўлмасин, дарров юмшайдилар.

Бир қарашда бу арзимаган юмушдек кўринади. Аммо ўзингиз ўйлаб кўринг: она – фарзанд учун биринчи ойна, бола тақлид этишни ўз онасидан бошлайди. Митти гўдак учун энг биринчи паноҳ ҳам она бўлиб туюлади. Ана энди шу инсоннинг ота олдида ўзини қандай тутиши фарзандга бир умрлик унга – андаза бўлади. “Ҳай, тўполон қилма, даданг ухлаяпти!”, “Отангнинг туфлисини тозалаб қўйдингми?” ёки “Ҳали шошмай тур, дадангга айтиб бераман”, деган оддий, кундалик гапларимизни қанча тез-тез айтсак, шунчалик оилада отанинг ўрнини мустаҳкамлаган, фарзанд қалбида ўз падари бузрукворига нисбатан эҳтиром туйғуларини уйғотган бўламиз. Боя юқорида, отани оила устуни дегандик. Она эса ана шу устун йиқилмаслиги, синмаслиги учун унинг пойида, керак бўлса, ерга белигача ботиб турган кичкина, лекин ўта мустаҳкам тиргақдир.

901 рақамли респондент (41 ёшли аёл, давлат хизматчиси):

Оилада энг катта раҳбар ота деб ҳисоблайман, фарзандлар уни ҳар хил икир-чикирлар билан безовта қилмагани маъқул. Оталар кўпроқ оиладаги моддий эҳтиёжни таъминлаш билан банд бўлади. Уй-жой қуриш,

таъмирлаш, пул топиш масалалари дегандай... Лекин бундай ишлардан ортиб, фарзандларга ҳам вақт ажратишлари оила бахтининг ҳар томонлама тўқис бўлиши учун жуда муҳим.

Фарзанд тарбиясида онанинг ўрни беқиёс. Чунки, боя айтганимиздек, эркак – кўча одами, болалар эса асосан она қарамоғида бўлади. Она уларни кичик ёшидан бошлаб эрталаб барвақт туриш, шахсий гигиена қоидаларига риоя қилиш, фаслга қараб қандай кийиниш, боғчада, мактабда ўзини тутиш кабиларни мунтазам ўргатиб, кузатиб бориши керак.

Ўғил-қизига сирдош-маслаҳатдош бўлиш тарбиянинг муҳим шарти ҳисобланади. Бунинг учун эса ўзимиз ҳам билимли, зийрак бўлишимиз шарт.

977 рақамли респондент (73 ёшли аёл, педагог):

Энг аввало, отанинг сўзи сўз, гапи гап бўлган оилада хайр-барака, хотиржамлик, аҳиллик ҳукмрон бўлади. Фарзандлар бир-бирларига меҳр-оқибатли бўлса, ота-оналарнинг иззат-хурмати ҳам жой-жойига қўйилади. Акси бўлса-чи? “Қовун қовундан ранг олади”, ҳамма нарса омонат. Хотин болаларига кунора эрини ёмонлаб ўтирса... Эр қурғур ҳам бирор тайинли жойда ишламай, чойхонадан бўшамаса, бир сўз билан айтганда, тили қисик бўлса, бу рўзгорда жонини жабборга бериб, уч-тўрт танга топиб келаётган хотиннинг тили узун бўлади-да! Шунинг учун ота ўз вазифаси (бу жуда кенг тушунча)ни шараф билан уддаласа, бу оилага ҳамма хавас қилади.

Ота ҳамма замонларда ҳам фарзандлари учун кўзгу вазифасини бажариб келган. Ундан андоза олинади, яхши бўлса, яхши, ёмон бўлса, ёмон амаллари болаларига ўтади. Ўйланг, “Манавининг отаси ўзи ўғри, каззоб, ёлғончи эди”, деган гап-сўз қаёқда-ю, “Барака топсин, отасига тортибди, тарбияли, илми, маърифатли экан” деган эътироф қаёқда?

Оналар ҳақида гапиришдан аввал яна халқимизнинг бой маънавий меросига мурожаат қиламиз. Эътибор беринг: “Она қизига тахт эмас, бахт ясайди”, “Онасини кўриб қизини ол”... Бу ҳикматлар бекорга асрлардан асрларга ўтиб келаётгани йўқ. Уларнинг оиладаги бурчи ва вазифаси ҳам оталардан кам эмас, балки баъзида ортиқроқ, десам янглишмайман.

322 рақамли респондент (38 ёшли аёл, давлат хизматчиси):

Оилада ҳар ким ўз вазифасини бажарса, ўз ўрнинигизга эришиш қийин эмас. Эр оила бошлиғи масъулиятини қўлдан бермаса, оиланинг боқувчиси, устун, охириги қарорни қабул қилувчи бўлиб, ҳар томонлама фарзандларига ибрат бўлолса... Фарзандларининг ахлоқли ва илм олишига ҳам масъулият билан қараса... Хотин ўз юмушларини эътирозсиз бажарса, оналигини ҳаммиша ҳис қилса, саҳардан тунгача ишламай, фарзанд тарбияси билан шуғулланса. Баъзи оилаларимизда юзага келаётган келишмовчилик сабаби балки ота ўз вазифасини удалай олмаётганидир. Эҳтимол, бунга хотин майда-чуйда орзу-ҳавасларга кўп берилиши сабаб бўлаётгандир. Аммо ҳар қандай ҳолатда ҳам фарзандлар тарбияси салбий тарафга қараб оғиб кетмаслиги керак.

Шундай қилиб,

Оилада ота гўё подшоҳ бўлса, она эса вазирдир. Она оиланинг барча аъзолари, айниқса, фарзандлар (ўғил ва қизлар) билан бевосита муомала-муносабатда бўлади, уларнинг феъл-атворини, юриш-туришини отага нисбатан яхши билади ва шундай бўлиши лозим. Чунки ўғил ва қизлар отага ҳамма сирини айтавермайди.

Демак, оила тарбиясида она муҳим ўрин эгаллашини унутмаслик зарур. Шунингдек, она ўз масъулиятини чуқурроқ ҳис қилиб иш тутишга мажбурдир. Сабаби, “Доно онадан ҳам нодон ўғил туғилади” деган мақол

ҳам бор. Бир ота-онадан бир неча бола туғилса, шу болалар ташқи кўринишда бир-бирларига ўхшасалар ҳам, хулқ-атворлари жиҳатдан ҳар хил бўладилар, бир-бирларига ўхшамайдилар. “Бир онадан алвон хил бола туғилади”, дейилган мақол ҳам беҳудага айтилмаган.

Хулоса ўрнида,

Гап келди: Азизлар, куйиниб гапираётганимиз бежиз эмас. Келинг, келажакимиз эгалари дея фахр билан тилга оладиган, ишлайдиган фарзандларимиз тақдирига бефарқ бўлмайлик! Ишсиз, илмсиз, касб-корсиз оила соҳиб ва соҳибалари жуда кўп қийинчиликларга дуч келишини юракдан, чуқур ҳис қилайлик. Бундай оилалар ота-онасига, жамиятга, ҳукуматга боқиманда бўлиб қолишмасин.

Қадрли ота-оналар! Ёшларимизни аввал ўқитиб, касбли қилайлик, умр, ҳаёт қадрига етadиган, оилага, Ватанига нафи тегадиган ажойиб, ҳамма ҳавас қиладиган баркамол инсонлар бўлиб етишсинлар. Ўғил-қизларимиз бир кун ақли янада тулишларидан кейин ота-оналаридан, устозларидан, маҳалла-кўйидан норизо бўлмасинлар. Фарзандларни ҳаётга тайёрлаш ҳам санъат, бетақрор, буюк санъат эканлигини доимо эсда тутайлик!

Ана шунақа гаплар. Яқуний хулосаларни қилиш эса сизлардан, азизлар! Туркумнинг кейинги сонларида кўришгунча хайр. Осудалик, саломатликни тилаб қоламан. Тангри барчамизни паноҳида асрасин!

VII ҚИСМ.

ФАРЗАНД ТАРБИЯСИ
ТЎҒРИСИДА
ОДДИЙ ҲАҚИҚАТЛАР

ОДДИЮ, ОЛИЙ ҲАҚИҚАТ

Ҳаёт ҳақиқати шундай: ҳеч ким бу дунёга ўз ихтиёри билан келмаган. Бу фоний дунё инсонни сувда, қуруқликда, иссиқда, совуқда, турли оғир, қийин, осон ва енгил шароитларда яшашни ўргатади. Инсоннинг яшаши ташвиш, ғам, ниҳоятда машаққатли меҳнат ва турли изланишлар эвазига кечади.

Бу оддий ҳақиқатлар “Осуда яшашнинг 99 сири” номли туркум таркибига кирган 99 та китобнинг махсус қисмидаги рукнларда, яъни:

Қуръони карим оятларида;
Ҳадисларда;
Мақолларда;
Донолар бисотида;
Олган сабоқларим ва хулосаларимда;
Шеърятда;
Латифаларда;
Тестларда;
ўз аксини топган.

Ушбу рукнларни мутолаа қилиш жараёнида ўқувчи аждодларимиз томонидан тўпланган тажриба билан яқиндан танишади. Бу эса ўз навбатида бугунги кунда ҳаётимизда мавжуд айрим муаммолар моҳиятини тўғри тушунишга ва уларнинг адолатли ечимини топишга кўмаклашади.

Туркумнинг ушбу (икки жилдли) 7 китобида фарзанд тарбиясига оид келтирилган Қуръони каримнинг оятлари, ҳадислар, буюк мутафаккирлар ижодига мансуб фикрлар, турли-туман таъсирчан ва чуқур фалсафий мазмунга эга бўлган афоризмлар ҳар бир ўқувчининг қувваи-ҳофизасини янада юксалтиришига ёрдам беради.

Латифалар, тестлар ва sudoкуларни-ку қўяверинг. Улар ўз йўлида.

**ҚУРЪОНИ КАРИМ
ОЯТЛАРИДА**

Роббингиз, Унинг Ўзигагина ибодат қилишларингизни ҳамда ота-онага яхшилик қилишни амр этди. (Эй, инсон) агар уларнинг бири ёки ҳар иккиси ҳузурингда кексалик ёшига етсалар, уларга “уфф! ...” дема ва уларни жеркима! Уларга (доимо) ёқимли сўз айт!

“Нисо” сураси, 171-оят¹.

ШАРҲ²

Олдинги оятда Аллоҳга ширк келтиришдан қайтарилган бўлса, бу оятда ягона маъбудга — Аллоҳ таолонинг Ўзигагина ибодат қилишга амр этилмоқда. Ундан сўнг, бевосита ота-онага яхшилик қилиш буюрилмоқда.

“Роббинг фақат Унинг Ўзигагина ибодат қилишингни ва ота-онага яхшилик қилишни амр этди”.

Бу Аллоҳнинг бандаларига амри, буйруғи, фармонидир; бу бандаларнинг ихтиёрига ташлаб қўйилган иш эмас. Хоҳласа қилиб, хоҳламаса қилмайдиган ҳаваскорлик ҳам эмас. Қариб ҳеч нарсага ярамай қолганда юзланадиган кўнгил ҳуши ҳам эмас. Бу амр Аллоҳ таолонинг қатъий ва ўзгармас буйруғидир. Бу буйруқни бажариш ҳар бир банданинг бурчидир.

Аллоҳнинг ибодатидан кейинги келадиган иш ота-онага яхшилик қилишдир. Бу ҳам Аллоҳнинг амри. Аллоҳ таоло ўзига ибодат қилишга чақирган амрдан кейин шу жумланинг давомида ота-онага яхшилик қилишни

¹ Қуръони Карим: маъноларнинг таржима ва тафсири (таржима ва тафсир муаллифи Шайх Абдулазиз Мансур). Т.: Тошкент ислом университети, 2001, 517-бет.

² Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Тафсири Ҳилол. Иккинчи нашр 6-жуз. Т.: “Шарқ”, 2008, 464-бет.

таъкидламоқда. Бу икки ҳукмнинг бир оятдаги бир жумлада баён қилинишининг ўзиёқ Исломда ота-онанинг ҳаққи қанчалик улуғ эканини кўрсатади.

“Агар ҳузурингда уларнинг бирлари ёки икковлари ҳам кексаликка етсалар, бас, уларга “уфф” дема”.

Бу жумланинг “уфф” сўзига боғлиқ икки хил маъноси бор. Бир маъноси – ота-онага ёмон сўз айтиб, беҳурмат қилма, дегани бўлса, иккинчи маъноси – ота-онанг олдида “уфф” дема, улар “Болам оғир ҳолга тушибди”, деб озорланадилар, деганидир.

“...уларга озор берма ва уларга яхши сўз айт!”

Ота-онангга ҳеч бир озорни раво кўрма! Қандай яхши сўз бўлса, ўшани ота-онангга раво кўр!

* * *

Улар учун, меҳрибонлик билан, хорлик қанотини паст тут ва (дуода): “Эй, Раббим! Мени (улар) гўдаклик чоғимда тарбиялаганиларидек, сен ҳам уларга раҳм қилгин”, – деб айт!

“Ал-Исро” сураси, 24-оят.

ШАРҲ

Фарзанд ота-онанинг ҳузурида ўзини қанчалик хокисор тутса, шунчалик яхши. У бутун меҳрини хокисорлик ила ота-онасига пояндоз қилса ҳам оз. Шу билан бирга, доимо уларга Аллоҳ таолодан раҳм-шафқат тилаб дуо қилиб туриши лозим.

Ота-онани ҳурматлаш, эъзозлаш масаласида ҳеч бир тузум ёки тарбия воситаси Исломга тенг ҳам, яқин ҳам кела олмайди. Ота-онанинг ҳурмати, фарзанд устидаги ҳаққи тўғрисидаги оятлар ва ҳадислар бу борада дунё тарихида мисли кўрилмаган олиймақом нарсалар эканлиги маълум ва машҳурдир. Хусусан бу оят ва ҳадисларни,

илохий кўрсатмалар ва исломий ҳикматларни ҳаётга таъбиқ қилган мусулмонларнинг ота-оналарига кўрсатган юксак эҳтиромлари ва фидойиликларига тарих шоҳиддир.

Ҳофиз Абу Бакр ал-Баззор Бурдайдан, у киши ўз оталаридан қилган ривоятда кўйидагилар келтирилади: “Бир одам зиёратда онасини кўтариб юриб тавоф қилдираётган экан. У Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламдан: “Онамнинг ҳаққини адо қилдимми?” – деб сўрабди. Шунда Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам: “Йўқ, бир оҳ тортишининг ҳаққини ҳам адо қилганинг йўқ”, – деган эканлар.

* * *

Биз инсонга ота-онасини (рози қилишни) амр этдик. Онаси уни заифлик устига заифлик билан (қорнида) кўтариб юрди. Уни (кўкракдан) ажратиш (муддати) икки йилда (битар). (Биз инсонга буюрдикки,) “Сен Менга ва ота-онанга шукр қилгин! Қайтишлик Менинг ҳузуримгадир!”

“Луқмон” сураси, 14-оят.

Қуръони каримда фарзандларга ота-онани ҳурмат қилиш, уларни эъзозлаш ҳақида қайта-қайта насиҳат берилади. Чунки, ота-онанинг ҳаққини Ислом юқори қўяди. Бу мавзудаги оятлар ўрни билан ўрганилди ва яна ўрганилади. Ушбу оятда эса, ота-онани ҳурмат қилиш ҳар бир фарзанд учун Аллоҳнинг амри эканлиги баён этилмоқда.

“Биз инсонга ота-онаси ҳақида тавсия қилдик...”

Тавсия, кўпчилик тушунганидек, ихтиёрий иш эмас. Балки, Аллоҳнинг амридир. Ўша амр нимадан иборат

эканини айтишдан олдин ота-онани ҳурмат қилишнинг сабаби айтиб ўтилади.

“Онаси уни заифлик устига заифлик билан кўтарди”.

Яъни, ҳомиладорлик пайтида онаси уни қорнида заифҳол бўлиб кўтаради. Борган сари заифлик устига заифлик ортиб боради. Бу ҳол бола туғилгунича давом этади.

“Уни суддан ажратиш икки йилдадир”.

Яъни, қорнида заифлик устига заифлик билан кўтарган она боласини кейин яна икки йил давомида эмизади.

Уламоларимиз шаръий эмизиш муддати икки йил экани ҳақидаги ҳукми шу жумладан олганлар. Бола икки ёшга етгунича бирор аёлни эмса, сут орқали насаб собит бўлади. Ҳамда ўша эмизишга боғлиқ ҳукмлар жорий қилинади. Мисол учун, уни эмизган аёл унга эмизукли она, унинг эри ота, болалари ака-ука, опа-сингил бўладилар. Маҳрамлик ва никоҳ масалаларидаги ҳукмлар ҳам шунга мувофиқ кучга киради.

Хуллас, она ҳам ҳомиладорлик даврида, ҳам эмизиш даврида бола туфайли катта қийинчиликларни бошидан ўтказади. Шунинг учун ҳам, фарзандда онанинг ҳаққи отаникидан кўп бўлади.

Оятнинг давомида тавсиянинг нимадан иборат эканлиги айтилади:

“Менга ва ота-онага шукр қилгин”.

Эй инсон фарзанди, аввало, Менга — яратган Роббингга, кейин ота-онангга — сенинг дунёга келишингга сабаб бўлган зотларга шукр қилгин. Бу ишлар сенинг энг олий бурчингдир.

“Ва қайтиш фақат Менгадир”.

Билиб қўй, ана ўша қайтиш бўлганида, бу ҳақда Ўзим ҳисоб-китоб қиламан.

* * *

Агар Аллоҳ фарзанд тутишни истаса, сўзсиз, Ўзи яратган нарсаларидан хоҳлаганини танлаб олган бўлур эди. У (бундай айбдан) покдир. У ягона ва ғолиб Аллоҳдир!

“Зумар” сураси, 4-оят

* * *

Биз инсонни ота-онасига яхшилик қилишга буюрдик. Онаси уни қийналиб кўтариб юрган ва уни қийналиб тукқандир. Унга ҳомиладорлиги ва уни (сутдан) ажратиши (муддати) тўққиз ойдир. Бас, қачонки, у вояга етиб, қирқ ёшга тўлганида: “Эй, Раббим, менга ва ота-онамга инъом этган неъматингга шукр қилишга ва Ўзинг рози бўладиган солиҳ амални қилишга мени муваффақ этгин ва мен учун зурриётимни ислоҳ эт! Албатта, мен Сенга (гуноҳларимдан) тавба қилдим ва албатта, мен мусулмонлардандирман”, – дейди.

“Аҳқоф” сураси, 15-оят

“Киши биродари учун ҳикмати сўздан
афзалроқ нарса ҳадея қилолмайди. Чунки шу
ҳикмат сабабли Аллоҳ таоло уни тўғри йўлга
солиб қўяди ёки ёмон йўлдан қайтаради”.

Ҳадисдан

ҲАДИСЛАРДА

2

ҲАДИСИ ШАРИФ

Ҳадис – Қуръони каримдан кейин турадиган Ислом шариатининг асосий манбаларидан иккинчиси ҳисобланади. Пайғамбаримиз Муҳаммад с.а.в.нинг сўзлари, қилган ишлари ва ул зот томонидан маъқулланган бошқа кишиларнинг ишлари Ислом динида суннат деб аталади.

Шу уч ҳолни ифода этувчи ривоят матнлари (иборалари) ҳадис деб номланади. Шунинг учун Қуръони карим – Аллоҳ таолонинг сўзи, ҳадис эса Расулуллоҳ сўзлари деб умумий ҳолда таърифланади. Ҳадис тушунчасидан Ҳадиси Қудсий тушунчасини ажратмоқ зарур¹.

Ҳадиси шарифларни йиғиб китоб шаклига келтириш, асосан пайғамбаримиз алайҳиссаломнинг вафотларидан кейин амалга оширилган. Бу шарафли иш ҳижратнинг учинчи асрига келиб кенг қулоч ёйган. Ислом оламининг ўша пайтдаги маданий марказларидан саналган Бағдод, Куфа, Басра, Дамашқ, Бухоро, Самарқанд, Урганч, Термиз каби шаҳарларда ҳадис фани билан шуғулланувчи муҳаддислар кўп бўлган.

Улар ҳадис тўпламларини тузишган. Улар ичида энг ишончли манба саналганлари олтита бўлиб буларни:

- Имом Бухорий (810–870);
- Имом Муслим (817–875);
- Имом Абу Довуд (817–888);
- Имом ат-Термизий (831–932);
- Имом ан-Носоий (830–915);
- Имом Можжа (824–886) тузишган.

Бу буюк муҳаддисларнинг тўрт нафари туронзаминлик бўлгани билан бутун ислом дунёси миқёсида

¹ Ҳадиси Қудсий – бу оят билан ҳадис ўртасидаги мартабага эга ривоят.

фахрлансак арзийди. Фақат имом Бухорийнинг ўзлари жами 600 минг ҳадис тўплаб, шулардан 100 минг “Саҳийҳ” (энг ишончли деб ҳисобланган ҳадисларнинг покиза сифати) ва 200 минг “Ғайри саҳийҳ” ҳадисларни ёд олганлар.

* * *

Парвардигорим мени ҳусни тарбия билан тарбиялади.

* * *

Қайси бир аёлнинг учта фарзанди ёшлигида оламдан ўтса, улар қиёмат куни унга дўзахдан тўсиб турувчи парда бўлур.

* * *

Қиёмат куни исмларингиз ва оталарингиз исмлари билан чақириласиз. Шу сабаб болаларингизга чиройли исм қўйинг.

* * *

Ота-оналарининг касаллик вақтида ҳар иккисини ёки бири бўлмаганида бошқасини рози қилиб жаннати бўлиб олмаган фарзанд хор бўлсин, хор ва яна хор бўлсин.

* * *

Болаларингни сузишга ва ўқ отишга ўргатинглар. Қиз фарзандларингизни уйда тикиш-бичиш ишлари билан шуғуллангани яхши. Агар ота-она бирданига чақириб қолишса, аввал онага жавоб қил!

* * *

Ҳар бир туғилган чақалоқ то тили чиқиб дилидагини гапира олгунча Ислом табиати билан туғилган бўлади. Аммо унинг ота-онаси ўз фарзандини хоҳ яҳудий, хоҳ насоро ёки мажусий қилиб қўйиши мумкин.

* * *

Сизларнинг ҳаммаларингиз Одам алайҳиссалом фарзандидирсизлар. Одам алайҳиссалом эса тупроқдан яратилгандир. Вақти келиб одамлар ота-боболари билан фахрланадилар. Бу ишларидан қайтсалар яхши, қайтмасалар Аллоҳнинг наздида қадрлари тезак кўнғиз қадридан ҳам паст ҳисобланур.

* * *

Ҳақиқий душман агар уни ўлдирсанг савобга, у сени ўлдирса жаннатга эришадиганинг эмас, балки ўз пушти камарингдан бўлган (ноқобил) фарзандларинг ва қўл остингдаги молу давлатингдир.

* * *

Ҳар бир ота ўз фарзандига хулқу – одобдан буюкрок мерос беролмайди.

* * *

Икки қиз фарзандни боқиб, тарбиялаб вояга етказган одам билан Мен жаннатда бирга бўлурман.

* * *

Отанинг ўз фарзандига берган тарбияси катта миқдорда садақа қилгандан кўра аълороқдир.

* * *

Кимки ота-онасининг розилигини олган бўлса, унга қандай яхши! Тангри унинг умрини узайтиради.

* * *

Оталарингизга меҳрибон бўлинглар шунда сизлар ҳам меҳр-мурувват кўрасизлар.

У зот (Расулulloҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам):
“Етим боланинг тарбиятини зиммасига олган киши жаннатда мен билан шундай яқин бўлади”, – дея тўрт бармоқлари билан кўрсаткич бармоқларини кўрсатдилар.

* * *

Ҳеч бир ота-она фарзандига гузал тарбиядан ортиқ яхши мерос қолдира олмайди.

* * *

Эй фарзанд, агар сен бола кўрсанг, унга яхши от қўйгил, чунки отадан фарзандга ҳақларидан бири яхши от қўйишдир. *(Қобусномадан)*

* * *

Отага итоат қилиш – Тангрига итоат қилишдир. Унинг олдида гуноҳ қилиш Тангри олдида гуноҳкор бўлиш билан баробардир.

* * *

Кимки ота-онасининг розилигини олган бўлса, унга қандай яхши! Тангри унинг умрини узайтиради.

* * *

Яхши тарбия ота-онанинг фарзандига берадиган энг катта совғасидир.

* * *

Мен етимнинг кафиллигини олган одам билан жаннатда бирга бўлурман.

* * *

Фарзанд жаннат райҳонидир.

* * *

Инсоннинг вафотидан сўнг унга савоби ёзилиб турадиган амаллар: тарқатган илми, солиҳ фарзанд, ҳаётлик пайтида қилган садиқаи жориясидир.

* * *

Кимки учта қиз фарзандни ўстириб, тарбиялаб, воёга етказиб, муносиб жойларга узатса, унинг мукофоти жаннатдир.

* * *

Фарзандларингизни одобли этиб тарбиялашларингизни хур кунни бечораларга ярим саъ (бир кило) донни садақа қилишларингиздан яхшидир.

* * *

Кимки қиз фарзанд кўриб, сабр қилиб яхши тарбияласа, улар ота-онаси учун қиёмат кунини дўзахдан парда бўлади.

* * *

Абдуллоҳ ибн Аббосдан ривоят қилинади.

“Қайси бир мусулмон фарзанди савоб умиди билан эрталаб ота-онасини зиёрат қилса, Аллоҳ таоло унга жаннатнинг икки эшигини очади. Агар улардан бирини зиёрат қилса, унга жаннатнинг бир эшигини очади. Бола ота-онасидан қайси бирини хафа қилгудай бўлса, уни рози қилмагунча Аллоҳ таоло ундан рози бўлмайди”, дедилар. Шунда бир киши: “Агар ота-оналар болага зулм кўрсатган бўлса-чи?” деб сўради. Абдуллоҳ: “Агар улар болаларга зулм кўрсатган бўлса ҳам бола уларни ранжитмаслиги керак”, дедилар.

*“Мен мақоллардан жуда кўп нарсани,
бошқача қилиб айтганда, лўнда фикрлашни
ўрганганман”.*

М. Горький

МАҚОЛЛАР

3

МАҚОЛЛАР

Мақол – бу ҳаётий тажриба асосида халқ томонидан яратилган, одатда, панд-насиҳат мазмунига эга бўлган ихчам, образли ва ҳикматли ибора, гап, дейилган ўзбек тилининг изоҳли лугатида. Бошқача айтганда, мақол – бу ўта донолик, ақл-заковат билан оқилона айтилган, “михлаб қўйилган”, ўзгартириб бўлмайдиган чуқур маъноли гапдир.

Мақолларни “Ҳаёт қомуси”, оғзаки энциклопедия, ўзига хос бир бадиий-тарихий солнома дейиш мумкин. Улар кишиларнинг ақлини ўткирлаштиради, нутқини равшан ва таъсирчан қилади, ҳаётда тўғри йўлни танлай билишга, ҳаётий жумбоқлар ва муаммоларни тўғри ечишга ўргатади, турмушнинг жамики катта-кичик масалалари хусусида қимматли маслаҳатлар беради.

Доно фикрни, ўткир ҳақиқатни, теран мазмунни, сўз хазинасининг дуру жавоҳирларини ўзида мужассам этган ранг-баранг мақоллар нутқимизнинг экспрессив (яъни таъсир этувчи, ҳис-ҳаяжон уйғотувчи) воситалари орасида энг таъсирчан, энг эсда қолувчи, кишини ўйлашга, фикр-мулоҳаза юритишга беихтиёр мажбур қилувчи кучга эгадир.

Уларнинг кишилик жамияти ва ҳар бир инсон ҳаёти учун нақадар қимматли аҳамиятга молик эканлигини жаҳон донишмандлари қадим-қадимдан эътироф этиб, қайта-қайта уқтириб келганлар.

Қуйида фарзанд ва унинг тарбияси масалалари ҳақида айтилган мақолларни эътиборингизга ҳавола қиламиз.

Айиқ ўлмай туриб терисини шиладилар.

Мақол маъноси аниқ воқеликдаи йироқ бўлиб, мажозий маънода ишлатилади. Яъни ёмон фарзандлар ўз ота-оналарининг ҳали кўзи тириклигидаёқ улардан қо-

ладиган мол-мулк (мерос)ларни ўзаро ими-жимиди бўлиб оладилар. Буни сезиб қолган ота-она ёхуд бошқалар мазкур мақолни ишлатадилар.

“Азроил одамнинг жонига қасд, Ёмон ўғил отанинг молига қасд”.

Бир онадан алвон хил бола туғилади.

Вар.: “Бир палақда бир неча хил қовун етишади”; “Овул бошқа бўлса ҳам тилак бир, Бармоқ бошқа бўлса ҳам биллак бир”, “Бир уядан неча алвон қуш учади”; “Бир онанинг боласи – бир тоғнинг доласи”; “Доно онадан ҳам нодон ўғил туғилади”; “Бир таблада от ҳам бўлар, эшак ҳам” (табла – отхона) “Бир уядан бир саситқи”; “Бир палақдан минг хомак”; “Тангри берганнинг ўғли тўрт бўлар, Бири номард бўлса бири мард бўлар”; “Товуқнинг ҳам бир тухуми палағда бўлади”; “Бир палақда неча хил қовун бўлади”, Мажозан: бир ота-онадан бир неча бола туғилса, шу болалар ташқи кўринишда бир-бирларига ўхшасалар ҳам, хулқ-атворлари жиҳатидан ҳар хил бўладилар, бир-бирларига ўхшамайдилар.

Бир товуққа ҳам дон керак, ҳам – сув.

Мажозий маъноси: “Бола-чақани (айниқса, улар кўп бўлса) боқиш осон эмас. Ҳар бирига аллақанча нарса керак. Бу нарсаларни муҳайё қиламан, деб ота-она озмунча қийналмайди”. Вар.: “Қуш нима топса, боласининг оғзига тутуди”; “Жўжасига истаб дон, Товуқ боши қора қош”; “Овчи дат ейди, болалари эт ейди” (дат емоқ – азоб-уқубат чекмоқ).

Бир қизга етти қўшни ота-она.

Маъноси: “Қиз ахлоқ-одоби, иффати билан гўзалдир. Унинг бундай етилиши биргина ота-онанинг эмас, балки кўпчиликнинг тарбиясига боғлиқ. Шундай экан, бир қизга атрофдаги кўни-қўшнилари ҳам мураббийлик қиладилар ва шундай қилишга уларнинг ҳақлари ҳам бор”.

Болали уй – бозор, боласиз уй – мозор.

Фарзанд – оиланинг бойлиги, қувончи, ота-онанинг таянчи. Фарзанднинг дунёга келиши биргина ота-она учун эмас, балки атрофдаги кишилар – қариндош-уруғ, ёр-биродар, қўни-қўшни, таниш-билишлар учун ҳам олам-олам қувонч бахш этади. Кўпгина мақолларда шу нарса ўз аксини топган: “Болали уй – хандон, Боласиз уй – зиндон”; “Болали уй – гулистон, Боласиз уй – гуристон”; “Болали уй – гулистон, Боласиз уй – зимистон”; “Болали уй – бозор, шовқини кўнгил ёзар”; “Бола – оиланинг ҳам гули, ҳам булбули”; “Тоғнинг кўрки – лола билан, Уйнинг кўрки – бола билан”; “Боласи кўп – бой бўлур”; “Боласи кўп уйда кунда тўй”; “Болали уйда ғурбат йўқ”; “Болали уйда ғийбат йўқ” (ғийбат, одатда, бекорчиликдан, зерикувдан келиб чиқади, дейдилар. Оилада бола бўлмаса, эр-хотин ё оила аъзолари ўртасида ҳар хил ғийбатли гаплар келиб чиқиши мумин. Агар бола бўлса, уни гапга солиб, ширин-ширин гаплари ва қилиқларидан завқланиб, у билан овуниб, ғийбатга ҳам эҳтиёж қолмайди. Бу эса болали уйнинг яна бир яхши фазилатидир). “Болали кўрғонга боғ етмас”; “Болали уйдан бахт аримас”. Халқимиз ўртасида шундай бир олқиш сўз ҳам борки, бировга: Ризқ-насибангиз камаймасин, бола-чақангиз кўпайсин”, деган маънода энг яхши тилақларни тилаганларида: “Қозон тўла ош бўлсин, Ёстиқ тўла бош бўлсин!” дейдилар.

Болалилар бош бўлар, боласизлар ёш бўлар.

Болали бўлиш Эр-хотин учун қанчалик катта бахт бўлса, боласизлик – энг катта бахтсизликдир. Бир туркум мақолларнинг мазмуни ана шу фикр билан йўғрилган: “Йигит обрўси – аргумоғи, келин обрўси – чақалоғи”; “Қўй қўзичоғи билан чиройли, Хотин – чақалоғи билан”; “Сигирнинг савлати – ортидаги бузоғи”; “Болали хотин – гул хотин, Боласиз хотин – тул

хотин” (аксарият ҳолларда хотин туғмаса, эр уни кўйиб юборади, хотин тул бўлиб қолади). “Тукқан – тукқиз бешик қучоқлар, Туғмаган – қуруқ бешик қучоқлар”; “Ўғли йўқнинг ўрни йўқ, қизи йўқнинг қадри йўқ”; “Ўғли борнинг ўзи бор, Қизи борнинг изи бор”; “Ўғли йўқнинг бугини йўқ”; “Ўғилсизнинг ўрни йўқ. Ўғилликнинг кўнгли тўқ”; “Болалининг бели тинар, Боласизнинг бели синар” (Бу билан: “Боланг бўлса, бот фурсатда ўсиб-улғаяди, кўлтиғинга тиргак бўлиб киради, юмушларинга қарашади, белинг тинади, Боланг бўлмаса, ўла-ўлгунингча ишнинг ҳаммасини ўзинг қилсан, белинг синади”, демоқчи бўладилар. Тўй-ҳашамда ёки бирор хизматда болали хотин боласини боқиш, эмизиш, овитиш баҳонасида хизмат қилмайди, бир чеккада бели тиниб ўтиради. Боласиз хотинларнинг эса юмушдан бошлари чиқмайди. Мазкур мақолни ана шундай ҳолга қарата ҳам айтадилар); “Боласи йўқнинг – бахти йўқ”; “Хотинсизга раҳмат йўқ, ўғилсизга – давлат”; “Хотинсиз ўтиш – хато, Боласиз ўтиш жафо”.

Боланг бўлса шўх бўлсин, шўх бўлмаса йўқ бўлсин.

Вар.: “Йигит деган шўх бўлсин, Шўх бўлмаса йўқ бўлсин”; “Бўлсанг шўх бўл, Бўлмасанг йўқ бўл”. Йигит бўлса шўх бўлса, Юрса кўчалар тўлса. Дўстлар кўриб суюнса, Душманлар куйиб ўлса (Халқ кўшиғи). Булар халқ ўртасидаги “Шўх бола бот қуйилади”, деган тушунчанинг маҳсулидир. “Шўх бот қуйилар, Шилқим бот суйилар” ҳам дейдилар. Ҳаётий бу кузатишлар кўпчиликни қуйидаги хулосага олиб келган: “Ёшлигида шўх бўлган бола тез орада қуйилади, ғайратчан, миришкор, уддабуррон, ботир киши бўлиб етишади. Ёшлигида бўшанг, сўлдим бўлганлари эса катта бўлгач ҳам шундайлигича қолади, юрагида ўти бўлмайди, ғайратсизлиги ва ялқовлиги туфайли ҳаётини қийналиб ўтказади”. Буни, албатта,

ҳаётий қонуният деб бўлмайди, шунчаки кўп ҳолларда тасдиқланувчи бир ҳодисадир, ҳолос.

Болани ёшдан ўргат, хотинни бошдан ўргат.

Вар.: “Бола тарбияси – бешиқдан”; “Болани ёшидан тий, хотинини – бошидан”; “Болани – бошдан, қизни ёшдан ўргат”; “Болани ёшдан асра, ниҳолни бошдан асра”; “Дарахтдан мева оламан десанг, ниҳоллигидан парвариш қил”; “Дарахт ўз жойида эгри битса, минг эгар тобин олсанг, тўғри бўлмас”; “Қуриган ёғоч эгилмас, Қуриган тикиш тугилмас” (тикиш – хом теридан тилишлаб ясалган майин қайиш ип); “Қотган говда эгилмагандек, Қотган навда ҳам эгилмайди”; “Бола – лой, она – кулол”; “Бола – туққанники эмас, тарбиялаганники”. Бу мақолларда болани ёшлигиданоқ тарбия қила бошлаш зарурлиги, акс ҳолда тарбия таъсир қилмай қолиши кўрсатилган. Халқимиз ўртасида шундай бир ривоят ҳам бор: “Қунларнииг бирида буюк ҳаким ибн Сино хузурига ёш эр-хотин келиб: “Эй донишманд, бизга фарзандимизни тарбия этиш хусусида маслаҳат берсангиз”, деб мурожаат қилишади. “Болангиз қанчалик бўлди” сўради ҳаким. “Олти ойлик”, “Аттанг, олти ойга кечикибсизлар!”

Ботирдан “ботир” чиқса, отаси билан олишар.

Қўлидан бир иш келадиган бўлганда ё пулдор бўлганда ёхуд бирор амалга минганда бошқалар тугул ҳатто отасини ҳам менсимай, писанд қилмай кўядиган ноқобил фарзанд кораланганда, унга баҳо берилганда шу мақол айтилади.

Бузоқни бўш қўйсанг, хурмачани ағдаради.

Бу – бола тарбиясига тааллуқли мақоллардан бири бўлиб, мажозан: “Болани бўш қўйсанг, ўз ҳолига ташласанг, ҳар бир босган қадамини назорат қилиб турмасанг, унинг хулқи бузилади, ҳаддидан ошиб кетади натижада ўзига ҳам сенга ҳам зиён-заҳмат етказиши мумкин”, дейилмоқчи.

Вар.: Бузоқ кўп эмса бўкади, Бўш кўйсанг тўкади"; "Уйноқи кўзичоқ ойна сиңдирар". Ота-боболар ўзларининг ибратли сўзларида болаларига нисбатан бир оз қаттиқроқ туриш зарурлигини уқтирганлар: "Пайғамбарда ҳам озгина пўписа бўлади"; "Мўйнанинг пардози – чивик" (Илгари мўйнани ачитилган кепак ва ун билан ошлардилар. Мўйначилар уни ошлагандан кейин юн-гининг орасига кириб қолган кепак ва ун қолдиқларини юнг тарафдан чивик билан уриб-уриб тозалардилар. Шундан кейин мўйна ялтираб, кўзга чиройли кўринадиган бўларди. Бу мақол ҳам асосан бола тарбияси хусусида гап кетганда "Болани тарбиялашда сўз билан эплаб бўлмаса, чивик билан шикаст етмайдиган жойига уриб туриш ҳам керак бўлади", деган маънода қўлланилади. "Болани сўкаверсанг бети қотар, Ураверсанг эти қотар" (Маъноси: "Болага таъзир бериш керак, лекин эви билан. Хадеб жеркиб ташлайверилса, қаттиқ-курум гапираверилса, ураверилса, бола бора-бора бунга кўникиб, унча-мунча гап-сўзни ҳам, калтакни ҳам писанд қилмайдиган бўлиб қолади).

Ёлғиз ўғил – ёвдан қаттиқ, хотини – қалмоқдан қаттиқ.

(Қалмоқ – бир халқнинг номи бўлиб, бу халқ ўтмишда кўп босқинчиликлар қилиб, атрофдаги халқларга, жумладан, ҳозирги Ўзбекистон территориясида яшаган аجدодларимизга қаттиқ жабр-зулм ўтказган. Шу босидан ёзма ва оғзаки адабиёт асарларида "қалмоқ" сўзи "душман", "тошкўнгил", "қаҳри қаттиқ" деган маънода келтирилади). Одатда, ёлғиз бола, (хоҳ ўғил-у, хоҳ қиз) кўпинча эркалатиб ўстирилади. Оқибатда эрка, тантӣқ бўлиб ўсган, ёшлигида нима деса ота-она томонидан бажо келтирилган болалар (ҳаммаси эмас албатта, аксарияти) ота-онани менсимайдиган, уларга ўз сўзини ўтказадиган бўлиб чиқадилар. Ўз фарзандининг жабрини

чеккан ота-она, бундан бохабар бўлган, буни кўрган, кузатган атрофдаги кишилар ёлғиз ўглини ёвга, ота-онага ундан ҳам баттарроқ жабр-ситам ўтказадиган келинни эса баттарроқ ёв бўлмиш қалмоққа ўхшатганлар.

Халқ ўртасида юкоридаги мақол билан боғлиқ бўлган бир ҳикоя ҳам борки, унинг қисқача мазмуни шундай: “Бир тул хотиннинг ёлғиз, арзанда ўгли бир бойнинг қизига уйланибди. Калондимоғ келин кампир қайнонасини “ўз ноғорасига ўйната бошлабди”. Кунлардан бир кун у қайнонасига тухум бериб: “Шуни кўксингда олиб юриб, жўжа очтирасан”, деб талаб қилибди. Шўрлик ночор келиннинг айтганини қилишга мажбур бўлибди-ю, аммо буни ўғлига айтмабди. Орадан бирмунча вақт ўтгач, ўгли бу хотинни қўйиб, бошқасига уйланибди. Олдингисидан ҳам танноз бўлиб чиққан иккинчи келин қайнонасини ҳовлидаги дарахтларга арғамчи тортиб, устида “дор” ўйнашга мажбур қилибди. Шўрлик кампир “дор”дан йиқилиб, кўп азоб-уқубат чекса ҳам, ўғлига билдирмабди. Яна орадан бирмунча вақт ўтгач, ўгли иккинчи хотинини ҳам қўйиб юбориб, бошқасига уйланибди. Учинчи келин қайнонасини ўйинга тушиб, қизиқчилик, масхарабозлик қилишга мажбур қилибди. Кампир бундай қила олмаслигини айтиб, рад этса, келин қўлига говрон олиб, уни уриб-уриб ўйинга туширибди. Қайнона калтак остида ўйинга тушаркан, шундай деб қўшиқ айтибди:

Ёлғиз ёвдан қаттиқ бўларми,
Хотини қалмоқдан, ортиқ бўларми?
Болагинам, Матқосимжон, эркатой,
Хотинларинг қаттиқ зулм этди, вой-вой!
Битта хотин олдинг, қилди созивор,
Иккинчиси келиб ўйнатди-ку дор.
Учинчи хотининг – ҳаммасидан “соз”,
Қилди охир, нетай, мени найрангбоз.

Вар.: “Ёлғиз бола бошга бало”; “Ёлғиз қиз – Ялама туз” (ялама тузни “харсангтуз”, “тоштуз” деб ҳам атайдилар). Уни охурга ташлаб қўядилар. Моллар (от, сигир, бузоқ ва б.) вақти-вақти билан тузни ялаб-ялаб, яна ем-ҳашакни еяверадилар. Туз уларни хўра қилади. Ота-онаси “пуф-пуф” лаб, ардоқлаб, эркалаб ўстирадиган ёлғиз қизни ана шу моллар ялайдиган (яъни, хуш кўрадиган) тузга ташбиҳ этганлар.

Ёмон кулол қўлидан яхши кўза чиқмайди.

Бу мақолни бола тарбияси хусусида гап кетганда: “Ота-онаси ёмон, ахлоқсиз бўлса, болаларини яхши, ахлоқли, одобли қилиб тарбиялай олмайди”, деган маънода айтадилар. Юқоридаги мақолнинг бир қанча вариантлари ва мазмундошлари борки, уларга ҳам болаларга чинакам тарбия бериш учун тарбиячиларнинг, яъни ота-оналарнинг ўзлари ахлоқли, одобли, ибратли бўлишлари лозимлиги уқтирилади: “Тўғри дарахтдан эгри соя тушмайди” (“Ота-она тўғри, ахлоқ-одобли бўлса, улар тарбия қилган болалар ҳам шундай бўлиб етишади”, дейилмоқчи). “Мева ўз дарахтидан йироққа тушмайди”; “Палақдан хомак йироққа тушмайди” (“Болаларнинг феъл-атвори, ташқи кўриниши ота-онасиникига ўхшаш ё ўшанга яқинроқ бўлади, бутунлай бошқача бўлмайди”, дейилмоқчи); “Тарбиясиз ота-она эмас, айғир” (бегона аёллар кетидан юриб, бутун вақтини, маблағини шунга сарфлаган-у), уй-рўзгорига, бола-чақасига қарамай қўйган, натижада болаларнинг ноқобил бўлиб чиқишига сабабчи бўлган отани шу мақол билан қаттиқ қоралайдилар, лаънатлайдилар). “Ота-онанинг гуноҳи кўп бўлса, бола йиғлайди”; “Отаси ёмон – ош талашар, Ялқов одам – иш талашар” (ялқов ишнинг ўнғайини, енгилени талашади, дейилмоқчи).

“Мол турқи эгасини билдиради” (кўпроқ озодалик, саришталик хусусида гап кетганда айтилади. Масалан,

баъзи одамнинг сигирини қарасангиз ҳавасингиз келади: ўзи ҳам, турган ери ҳам, охури ҳам озода; баъзи одамнинг сигиридан жирканасиз: ҳамма ёғи шалтоққа беланган, ифлос, турган ерига кириб бўлмайди. Сигирнинг яхши ё ёмон ҳолатда бўлиши – эгасига боғлиқ. Молнинг турки эгасининг қандайлигини – озода, саранжом-сарипта, дид-фаросатли ёхуд диди паст, бефарқ, бефаросат эканлигини билдиради. Шунингдек, боланинг озода ё ифлос, йиртиқ-сиртиқ кийиниб юришидан ота-онасининг қандайлигини билиб олса бўлади). “Итни қопағон қилган – эгасининг ўзи” (“Боланинг сўқағон, уришқоқ бўлишига аввало ота-она сабабчи. Уларнинг ўзлари сўқағон, уришқоқ бўлсалар, бу ёмон одат болаларига ҳам юқади ёинки, ота-онанинг ўзи ундай бўлмаса ҳам, болада шундай ёмон одат шакллана бошлаган пайтда олдини олишмаган” дейилмоқчи).

Ёмон ўғил – молга ўртоқ, яхши ўғил – жонга ўртоқ.

Вар.: “Яхши ота бола умрин тилар, Ёмон бола ота ўлимин тилар”; “Азроил – одамнинг жонига қасд, Ёмон ўғил – отанинг молига қасд”. Эътиқодий тушунчага кўра, кишининг ажали етса, Азроил келиб, жонини олармиш. Ёмон ўғил отанинг мол-мулкидан, ундан қоладиган меросдан умид қилиб, ота ўлимини тилайди, унинг ўлишини кутиб ётади, ҳатто ўлдиради ҳам.

Ёшлик – бебошлик.

Мазкур мақол билан болаларнинг ҳаддан ташқари шўхлиги, кулоқсизлиги ё ношудлигидан хафа бўладиган, нолийдиган ота-оналарга “Хафа бўлманг, ҳали ёшда, ёшлигига боради. Ёши ўлғайгач, турмуш юки бўйнига тушгач, бундай қилиқларини ташлайди, қуйилади, хато-камчиликларга йўл қўймадиган бўлади”, деган маънода тасалли бериб айтилади.

Вар: “Ёшлик – бебошлик, йигитлик – беклик, қарилик – болалик”; “Бола – болалигига боради”; “Бола сўйласа –

сузи ширин, Уйласа – ўйи қийин”; “Ўт тутунсиз бўлмас, Иигит ёзиқсиз бўлмас” (ёзиқ – айб, хато) “Ўт аввалига бурқсиб, тутаб, кўзни ачиштириб, кейин ловуллаб ёниб кетади. Худди шунингдек, йигит ҳам ёшлигида хато-камчиликлари, нуқсонлари, шўхлиги билан ота-онани куйдиради, хафа қилади. Аммо катта бўлгани сари эс-хушини йиғиб олиб, ота-онанинг жонига оро кира боради”, дейилмоқчи. “Хўтиклигида диринглайди, Эшак бўлганда кулоғи шалпаяди”; “Бола, боланинг иши чала”; “Ёши етмай, иши битмас”; “Ёшдан – хато, Каттадан – узр” “Ёш ёшлигига бориб, хато қилиб қўйса, катта уни, албатта, бу хато устма-уст, муттасил такрорланмай, аллақайтиб бир бўлиб қолса, жуда ҳам койиб ташламай, кечириши лозим”, дейилмоқчи).

Ёшликнинг қадрини қаримасдан бурун бил.

Мазмуни: “Ёшликни сенга боғлаб бериб қўймайди, вақтида унинг қадрига ет. Ёшлигингда, яъни куч-қувватинг борида қилар ишингни қилиб қол, қариганингдан кейин, яъни куч-қувватдан қолганингдан кейин – кеч бўлади, афсус қиласан”.

Вар.: “Қаримагунча – йигитлик қадрини билмас”; “Олтин топилар, ёшлик топилмас”; “Ёшлиқда қилинган иш қариганда эгасини кутиб олади”; “Ёшлиқдаги ғайрат – кексалиқда роҳат”.

Игна қаёққа юрса, ип шу ёққа юради.

Мазмуни: “Йўлбошчи қайси йўлга бошласа (хоҳ у тўғри йўл бўлсин, хоҳ у эгри йўл бўлсин), омма ўша ёққа қараб кетаверади. Оиланинг ҳаётида ҳам болаларнинг яхши ё ёмон йўлга кириб кетиши ота-она кўрсатадиган йўл-йўриққа боғлиқ”.

Мева ўстирмоқ осон, мевасини сақламоқ қийин.

Бу билан мажозан: “Ўғил-қиз топиш осондек кўринса ҳам, уларни парвариш қилиб, вояга етказмоқ, замон хавотирларидан, ёмонлар ва ёмонликлардан муҳофаза

қилмоқ қийин. Бу йўлда ота-она озмунча қийинчили-
кларга дуч келиб, озмунча азоб-уқубат чекмайди. Бошқа
бир мақолда “Ўғил-қизнинг савдоси, Кетга тегди новда-
си” дейилишининг боиси ҳам ана шунда”, демоқчи
бўладилар.

Мен куярман боламга, болам куяр боласига.

Вар: “Мен боламни дейман, болам боласини дейди”.
Ота-она умр бўйи болалари тўғрисида қайгуради, улар
бахтли ҳаёт кечирсин, соғ-саломат бўлсин, қийналмасин,
азоб-уқубат чекмасин, бошқалардан кам бўлмасин де-
ган эзгу ниятда елиб-югуради, тунларни бедор ўтказди,
топганини ўзига эмас, биринчи галда болаларига раво
кўради. Ўз навбатида болалар ҳам ўз болалари тўғриси-
да шундай ғамхўрлик қиладилар. Мазкур мақолларда
ана шу ҳолат ўз ифодасини топган.

Олма тагидан йироққа тушмас.

Вар.: “Олмурт ёғочидан олисга тушмас”. Бу ма-
қолларни: “Ўғил-қизнинг феъл-атвори, хатти-ҳаракати,
гап-сўзи хоҳ ижобий жиҳатдан бўлсин, хоҳ салбий
жиҳатдан бўлсин ота-онасиникидан кескин фарқ қил-
майди, ўхшаш ё яқин бўлади” деган маънода айтадилар.

Пешонасини силасанг, бўйи ўсади.

Вар.: “Бошни силовчи бўлса, бўй ўсар”. Бу мақоллар
бола тарбияси ҳақида бўлиб, “Болани ота-она авайлаб,
ардоқлаб, эъзозлаб, “силаб-сийпаб”, эркин ўстирса, у
соғлом, дуркун бўлади, норғул, барваста, бақувват, кўр-
кам, асаблари мустаҳкам, хушчақчақ инсон бўлиб ети-
шади”, деган маънода насиҳат қилинади.

Тарбия тақани тўғрилайди.

Тақани оддий қўл билан тўғрилаб бўлмайди. Бунинг
учун махсус асбоб-ускуна ва тадбир керак бўлади. Маз-
кур мақол билан: “Чинакам тарбия билан “тузалмас”
одамни ҳам, жумладан, “қулоқсиз” ўжар гож, ўта шўх
болани ҳам тузатиб, одобли қилиш мумкин”, дейилмоқ-

чи. Ота-боболар бола тарбиясида агар сўзнинг, панд-на-
сихатнинг ўзигина кор қилмайдиган бўлса, дўқ-пўписа
қилиш, калтакни ишга солиш фойдадан холи бўлмайд-
ди, деган фикрни илгари сурганлар: “Пайғамбарда ҳам
озгина пўписа бўлади”.

Мақолнинг тўғри маъноси шундай: “Пайғамбар ҳам
ҳадеб юмшоқ гапириб, “сени жаннатга киргизаман” де-
явермайди, дўзах билан ҳам қўрқитиб, пўписа қилади”.
Мазкур мақолни кўпинча мажозан: “Бировни, айниқса
болаларни тарбиялашда ҳам жуда юмшоқлик қўл кела-
вермайди, бир оз қаттиқлик ҳам керак”, деган маънода
қўллайдилар. “Таёқ айикни ҳам мулла қилади”; “Токни
“так” демасанг, Қашқарга етади” (Отни “так, так!” деб
тўхтатадилар. Шунингдек, токни ҳам “так” демаса, яъни
вақти-вақти билан қирқиб, хомток қилиб турилмаса,
тўхтовсиз ўсиб кетаверади, бўйига зўр беради-ю, ҳосили-
га куч бера олмайди. Мазкур мақол билан ҳам мажозан:
“Болани яхши парвариш қилмасанг, ҳаддидан ошганда
қайтариб турмасанг, бора-бора ҳеч тузатиб бўлмайдиган
безори, беодоб бўлиб кетади”, дейилмоқчи). “Бола-
ни сўкаверсанг бети қотар. Ураверсанг эти қотар” (“Бо-
лага таъзир бериш керак, лекин эви билан. Ҳадеб жер-
киб ташлайверилса, сўкаверилса, қаттиқ гапираверилса,
ураверилса, бола бора-бора бунга кўникиб, унча-мунча
гап-сўзни ҳам, калтакни ҳам писанд қилмайдиган бўлиб
қолади”, дейилмоқчи); “Отаси қилса зўрликни, Боласи
кўрар хўрликни”.

Тойни от қилгунча, эгаси “ит” бўлади.

Болани боқиб ўстириш, тарбиялаб одам қилиш –
осон эмас. Бу йўлда ота-она катта қийинчиликларга дуч
келади.

Вар.: “Бола ўстириш – тош кемириш”; “Гулчи бир
гулни ўстиргунча, юз тикан захрини тортади”; “Тойчо-
қлар от бўлгунча, юраклар лат бўлади”; “Туя кочиб, юк-

дан қутулмас” (Туяни кўпинча отага ташбеҳ этадилар. Мақолда: “Ота бола-чақани боқиш, оила эҳтиёжини таъминлаш йўлида турмуш уринишларидан, меҳнат машаққатларидан, елиб-югуришдан қочиб қутулолмайди”, дейилмоқчи); “Атон туя юк остида қарийди”; “Той от бўлгач, От озод бўлади”; “Той улғайса от тинар, Ўғил улғайса ота тинар”; “Ўзи унга кирса, Ота сойга киради”; “Бола бола бўлгунча, Она момо бўлади”; “Яланг оёқ яр кечдим, Қизил оёқ қир кечдим”; “Сув келса симирдим, Тош келса кемирдим”; “Бошимда баркаш бўлди, Елкамда обкаш бўлди”; “Қарғаликка қоқитмадим, Чумчуқликка чўкитмадим”; “Туяликка тептирмадим, Итликка қоптирмадим” (Бу кейинги беш мақолни ота-оналар ноқобил бўлиб чиққан, кексайган чоғларида қармай қўйган фарзандларидан бировга нолиганда, ҳасрат қилганда: “Ахир буни катта қилгунча озмунча ҳаракат қилиб, оз мунча қийналганмидим?!” деган маънода айтадилар); “Туққан ҳисоб эмас, боққан ҳисоб”; “Туққан – она эмас, Боққан – она”; “Тайлоғим – таянчоғим” (Ота-оналар: “Жоним, сен – кўзимнинг нури, белимнинг қувватисан, катта бўлганингда таянчиғим, суянчиғим бўласан”, дея – кичкинтойларини севиб, ўпиб, эркалаб, яхши орзу-умидлар қиладилар).

Тўйдирганнинг – қорнига.

Баъзи ноқобил фарзанд, нонкўр, кўрнамак, ноинсоф одам ўсиб-улғайиб, илмли, хурнарли бўлиб, қўлидан бир иш келадиган бўлиб, топармон-тутармон бўлганидан кейин ота-онасини, мураббийини, устозини қийналиб, мушкул аҳволга тушиб юрган пайтларида ёрдам қўлини чўзган одамини ва ҳ.к. назар-писанд қилмай, менсимай, ҳурмат қилмай, тесқари қараб кетади, кези келганда унга ҳам ёрдам қўлини чўзиш у ёқда турсин, ранжитиб, хафа қилади, ҳатто уриб-сўкиш даражасига ҳам бориб етади. Мазкур мақолнинг “Томоғини еб,

товоғини теп” деган вариантыни ҳам ана шундай ярамасларга қарата аччиқ киноя на захарханда тариқасида айтилади.

Яхши бўлса – бола, ёмон бўлса – бало.

Бу ва шу каби мақолларда яхши ва ёмон фарзандларнинг феъл-атвори, юриш-туриши, хатти-ҳаракати, гап-сузи, қилиқлари, ота-онага ва бошқаларга тегадиган фойдаси ҳамда зиёни ҳар томонлама ифода этилади: “Яхши қиз – ёқадаги қундуз, Яхши йигит – кўкдаги юлдуз”; “Яхши ўғил – эл обрўси, Яхши қиз – уй обрўси”; “Боланинг ювоши – онанинг хуш боши”; “Боланинг ювоши – отанинг роҳати”; “Қобил фарзанд – жонга пайванд”;

“Яхши қиз эрта туриб соч тарар, Ёмон қиз эрта туриб нон сўрар”; “Яхши ўғил уй тузар, Ёмон ўғил тўй бузар”; “Бўлғули бола рўзгор тебратар, Бўлғусиз бола рўзгор тўзгитар”; “Яхши бола нон келтирар, Ёмон бола ғам келтирар”; “Яхши бола шон келтирар, Ёмон бола қон келтирар”; “Яхши бола ёғ келтирар, Ёмон бола доғ келтирар”; “Яхши ўғил боғ қилур, Ёмон ўғил доғ қилур”; “Яхши ўғилга мол чикора, Ёмон ўғилга мол чикора?” (чикора – нимага керак, нима ҳожати бор. Бу мақол ота-она тарафидан ёхуд бошқалар тарафидан ота-онага қарата: “Яхши, ақлли, эсли-хушли ўғилга мол-дунё, мерос қолдиришнинг нима кераги бор, унинг ўзи топиб олади.

Ёмон, аҳмоқ ўғлига мол-дунё, мерос қолдиришнинг нима кераги бор, у мол-дунёларни ёмон йўлга сарфлайди, қадрига етмайди, бадхаржлик билан бот фурсатда тугатиб юборади”, деган маънода айтилади); “Яхши ўғил молга ўртоқ, Ёмон ўғил – жонга”; “Яхши фарзанд – ота-она чароғи, Ёмон фарзанд – ота-онанинг доғи”; “Яхши бола – отага қувват, Ёмон бола – отага уқубат”; “Яхши ўғилдан раҳмат етар, Ёмон ўғилдан лаънат етар”;

“Қобил ўғил отга миндирар, Ноқобил ўғил отдан индирар” (индирар – пахта туширмоқ); “Ёмон бўлса боласи, Камон бўлар отаси” (“Ёмон фарзанд отани, онани қаритиб, қаддини камондек букчайтириб кўяди”, дейилмоқчи); “Бола алжийди, ота ранжийди”; “Яхши бола тўрға тортар, Ёмон бола – гўрға”; “Яхши ўғил тиндирар, Ёмон ўғил ўлдирар”; “Яхши ўғил отадан олти ботмон зиёд бўлар, Ёмон ўғил отадан олти ботмон кам бўлар”; “Яхши бола – суюк, Ёмон бола – куюк”; “Ёмон ўғил боққунча, этагингни қоқ, Ёмон қизни боққунча, дўппингни қоқ”; “Яхши фарзанд – гул, Ёмони – бир пул”; “Ёмон боладан фойда йўқ, Яхши боладан кўнғил тўқ”; “Яхшидан ёмон туғилса – эпи топилмас, Ёмондан яхши туғилса – тенги топилмас”.

Ўнга бўлса ўрни бошқа, қирқта бўлса – қилиғи.

Фарзанд – оиланинг қувончи, ота-онанинг таянчи. Шунинг учун ота-боболар ўз мақолларида эр-хотинга фарзандларни кўпайтиришни ва бу билан жамиятнинг тараққиётига ҳисса қўшишни тавсия этганлар: “Давлатнинг боши – фарзанд”; “Қўй кўзичок билан чиройли, Хотин – чақалоғи билан”; “Хотинни яхши кўрсатган – кўлидаги боласи, Дарахтни яхши кўрсатган шохидаги меваси”; “Йигитнинг чироғи – ўғил билан қиз”; “Ўттизга кирган йигитнинг ўтин олғудай ўғли бўлсин”; “Қизи борнинг бахти бор, Ўғли борнинг тахти бор”; “Ўғилли уй – фаришта, Қизли уй – саришта”; “Ўғил билан қизинг – бамисоли икки кўзинг”; “Ўғил – уйнинг булбули, Қиз – уйнинг гули”; “Ўғил – қанотли от бўлса, Қиз – қанотли қуш”; “Боласи кўп – буюк бой, Боласи йўқ – қуруқ сой”; “Боласизнинг моли увол, Имонсизнинг – жони”; “Қулунли бия – бўтасиз туядан яхши”; “Боланинг йўғидан бори яхши, Очидан тўқи яхши”; “Хотинсиз ўтиш – хато, Боласиз ўтиш – жафо”; “Ўғли йўқнинг ўрни йўқ,

Қизи йўқнинг қадри йўқ"; "Ўрада ётда, ўғил туғ" (ўрада – ёмон, хароб уй-жой, кулба); "Ўғлинг тентак бўлса ҳам, омон бўлсин"; "Қийиминг ёмон бўлса ҳам ёпинга ярайди, Боланг ёмон бўлса ҳам бир кунингга ярайди"; "Қийшиқ бўлса ҳам йўл яхши, ёмон бўлса ҳам – ўғил"; "Туғилдиган болага туғоноқ, бўлма"; "Болали уйдан бахт аримас"; "Болали уйдан ризқ аримас"; "Тўрт ўғилли – тўра хотин"; "Олти ўғиллининг – олти аршда моли бор"; "Бола бўлса, бешик топилар"; "Қўй эгиз туғса, чўпнинг боши айри туғади" (чўп – ўт-ўлан); "Оғилда ўғлоқ туғилса, адрда ўти униб чиқади" (ўғлоқ – эчкининг эмизлики боласи). Халқимизнинг бу уч мақолида "Болам кўпайиб кетса, уларни боқишга қийналиб қоламан, деб қайғуриб юрма, ҳар бир боланинг ўз ризқи бор", дейилмоқчи. "Ғам емагил бешиқдан, Ризқи келар тешиқдан".

Озарбайжон халқ мақоли

Айиқ боласини оппоғим дейди, типратикан юмшоғим дейди.

Эшакка боласи азиз.

Яхудий халқ мақоли

Бола тарбиялаш уни туғишдан қийин.

Араб мақоли

Фарзандлар аввал камбағаллик, кейин бойлик келтирадилар.

Қиз онадан, ўғил отадан ўрнак олади.

Ёшлик – жинниликнинг бир тури.

Япон мақоли

Денгиздан балиқ тутиб келиб болангга едирсанг, бир кун боқасан. Боланинг ўзини балиқ тутишга ўргатсанг, бир умр боқасан.

Дунёдаги энг катта бойлик – болалар.

Халқ мақоли

Режанг бир йиллик бўлса арпа эк, кўп йиллик бўлса, дарахт эк, агар асрларга тенг бўлса, болани тарбияла.

Ота-онанинг қадри фарзандни дунёга келтиргани билан эмас, балки яхши фарзанд тарбиялагани билан ўлчанади.

Битга ота ўнта фарзанд боқа олади, аммо ўнта фарзанд битга отани боқа олмаслиги мумкин.

Турк мақоли

Тарбия кўрмаган бола ҳақиқий етим саналади.

Ўзбек мақоли

Давлатинг ота-онанг, савлатинг ўғил-қизинг.

Бола ҳам она дейди, она ҳам она дейди.

“Афоризмлар – ихчам шаклдаги
донолик, фикр ва туйғулар жавҳари”

У. Олжер

ДОНОЛАР БИСОТИДАН

4

АФОРИЗМЛАР

Турли давр ва халқларга мансуб буюк зотлар томонидан айтиб кетилган энг доно ўғитлар, энг ёрқин истиоралар ва фавқуллода афоризмларни бир саҳифага жамлаш ниҳоятда мушкул иш. Уларда яширинган аллақандай қудрат ўша фикрларни бир-бири билан баҳслашишга, мусобақалаштиришга, бир-бирини орқага қолдиришга мажбур этади.

99 та китобдан иборат ушбу туркумда фақат олис ўтмиш донишмандларининг фикр-мулоҳазалари эмас, балки унда улардан сўнги ва ҳозирги замонда яшаётган атоқли арбобларнинг ҳам фикр-мулоҳазалари келтирилган. Шу тарзда “афоризмларнинг пайвандланиши” га эришилган. Зеро, бугунни ўтишларимиз яратган оқилона дурдоналаридан фойданилмай туриб, олға суриш мумкин эмас.

Инглиз давлат арбоби, журналист, танқидчи Ж. Морлейнинг таъбири билан айтганда:

“Ҳикматли сўз ва афоризмлар чинакам ҳаётий донишмандлик ва адабиётнинг мағзи эканини, ҳикматли сўз ва афоризмларга бой китобларгина кўпроқ наф беришини унутмаслик керак: одамлар китоб ўқиётганда асосан шу ҳикматли сўзларни излашлари зарур”.

И. Гёте эса, иложи бўлса ҳар куни истаган бир ҳикматли сўзни ўзлаштириб олмоқ зарур. Чунки улардан ҳар бир киши ҳаёт учун фойдали жуда кўп фикрларни топиш мумкин, деб айтган

Шунга риоя қилинган ҳолда ушбу 7-китобда доноларнинг фарзанд ва фарзанд тарбияси ҳақидаги фикрларини келтирдик.

Шулардан намуналар

Тарбия ё ҳаёт, ё мамот, ё нажот ё ҳалокат, ё саодат ё фалокат масаласидир.

Абдулла Авлоний

* * *

Тарбиянинг “биринчиси уй тарбияси, бу она вазифасидир. Иккинчиси мактаб ва мадраса тарбияси. Бу ота, муаллим, мударрис ва ҳукумат вазифасидир”.

Абдулла Авлоний

* * *

Ҳукамолардан бири ҳар бир миллатнинг саодати, давлатларнинг тинчи ва роҳати ёшларнинг тарбиясига боғлиқдир. Шариати Исломияда ўз болаларини яхшилаб тарбия қилмак оталарга фарзи айн, яъни тоат- ибодат каби вожиб ва фарздир.

Абдулла Авлоний

* * *

Тарбияни туғилган кундан бошламак, вужудимизни қувватлантирмак, фикримизни нурлантирмак, ахлоқимизни гўзаллантирмак, зехнимизни равшанлантирмак лозим.

Абдулла Авлоний

* * *

Тарбия қилувчилар табиб кабидурки, табиб хастанинг баданидаги касалга даво қилгани каби тарбияни боланинг вужудидаги жаҳл маразига “яхши хуқ” деган давони ичидан, “поклик” деган давони устидан беруб, катта қилмоғи лозимдур.

Абдулла Авлоний

* * *

Оқил ва диёнатлик кишиларга ёлғон сўзлардан тилларини сақламак ила баробар, авлодларини ёлғонга

одат қилдурмасдан тарбия қилмаклари энг муқаддас ва-
зифайи инсонияларидур.

Абдулла Авлоний

* * *

Болалар ҳимояси гуллардир. Уларни совуқ ҳам иссиқ
ҳам зада қилиши мумкин.

Абдулла Орипов

* * *

Ўз болангизга... илк маротаба қўл кўтаришингиз қий-
ин. Бир шапалоқ урдингизми – тамом, иккинчи марта
қўлингиз ўзидан-ўзи кўтарилаверади. Оилада ҳам шун-
доқ. Бир куни “сану-ман”га бордингизми, эртасига ёқа-
лашиш ҳеч гап эмас.

Абдулла Орипов

* * *

Онангдан бош товлама ошмасин дарди,
Шараф тожи эрур оёгин гарди.

Абдураҳмон Жомий

* * *

Болаларни баркамол қилиб тарбиялашда, вояга етқа-
зишда, унинг тарбиясига фақат оиласигина эмас, балки
бутун қавм аъзолари ҳам жавобгардирлар.

Абдурауф Фитрат

* * *

Болалар ахлоқий тарбияни муҳитдан оладилар, бо-
шқача қилиб айтганда, болалар сувга ўхшайдилар, сув
идишнинг шаклини олганидек, болалар ҳам муҳитнинг
одат ахлоқини қабул қиладилар.

Абдурауф Фитрат

* * *

Уйланишнинг биринчи мақсади фарзанддир. Ав-
лодни тарбиялаш инсониятнинг хизматидир. Қачон-
ки, биз яхши ахлоқ эгаси бўлган фарзандларни тар-

бояласак, шундагина буйнимиздаги бу хизмат мажбуриятдан соқит бўламиз.

Кимки, бадахлоқ болаларни тарбия этса, инсониятга хизмат эмас, душманлик қилган бўлади. Жамият уларнинг фарзандларидан безор бўлади.

Хуш ва яхши ахлоққа эга бўлган фарзанд иймон соҳиб бўлган ота-онадан бўлади, агарда ота-она ахлоқсиз бўлсалар, уларнинг тарбияси соҳасида ўсган фарзанд ҳам бадахлоқ бўлади.

Абдурауф Фитрат

* * *

Болаларга фикрлашда исбот бўлишини ўргатинг, яъни уларга доим туғри ва рост маълумотлар беринг ва хотираларида беасос, ботил фикрларнинг жой олишига йўл қўйманг.

Абдурауф Фитрат

* * *

Болаларнинг ўйинлари ахлоқ ва одобга зид бўлмаслиги керак.

Абдурауф Фитрат

* * *

Тарбия уч қисмдан иборат: бадан тарбия, ақлий тарбия ва ахлоқ тарбияси.

Абдурауф Фитрат

* * *

Бузуқ хотиндан туғилган ва разил ота кўлида тарбияланган фарзанддан яхшилик кутиш қийин.

Абулбарокот Қодирий

* * *

Агар ерга урса ота номини,
Кеч ундай ўғилдан, дема номини.

Абулқосим Фирдавсий

Биз кўпинча “ёшларимизнинг тарбияси бузилаёт-
тибди”, деймиз, ҳолбуки, тарбия осмондан тушаётгани
йўқ.

Абдулла Қаҳҳор

* * *

Бақиргандан кўра мароми билан секинроқ қилин-
ган таъна кулоққа яхшироқ киради, зеҳнга яхшироқ ўр-
нашади.

Абдулла Қаҳҳор

* * *

Ота-онаси эрка ўстирган бола кўпинча худбин бўла-
ди.

Абдулла Қаҳҳор

* * *

Мен йигирма йил имоми Малик хизматида юрдим.
Шундан ўн саккиз йилида одоб, икки йилида илм ўрган-
дим. Бугун таассуфдаманки, ўша икки йилда ҳам одоб
ўрганмоқ жоиз экан.

*Абдурахмон Қосим
араб донишманди*

* * *

Инсон бошида учта кулфат бор: ўлим, қарилик ва
ёмон фарзандлар.

“Авесто”дан

* * *

Дунёнинг ярмини олдим, салтанатимнинг у четидан
бу четига бирор болакай бошида бир лаган тилла кўта-
риб ўтадиган бўлса, бир донасига ҳам зарар етмайдиган
тартиб-интизом ўрнатдим.

Амир Темур

* * *

Ҳеч ким онадан сурбет бўлиб туғилмайди бизнинг
айбимиз билан шундай одамга айланади.

Ч. Амирэжиби

* * *

Таълимнинг илдизи аччиқ, мевалари шириндир.

Аристотел

* * *

Фарзандларингиз илм ва адабни ўзингизнинг илм ва адабингиз билан чекламанг, уларни келгуси замон учун тайёрланг, чунки улар сизнинг замонангиз эмас, келгуси замон одамлари бўладилар.

Афлотун (Платон)

* * *

Иззат-хурмат ота ва онани, шунингдек, болаларни ҳам қўриқлаб турувчи посбондир; у ота-онани кулфат ва ғамдан, болаларни эса виждон азобидан қутқаради.

О. Бальзак

* * *

Мактаб вояга етаётган авлод таффакурини шакллантириш устахонасидир: агар келажакни қўлдан чиқаришни истамасанг, мактабни қўлда мустаҳкам тутмоқ лозим.

А. Барбюс

* * *

Фарзанд бўлса агар ноаҳил, бадкор,
Ҳосилсиз дарахтлар бесамар, бебор!

Бархурдор ибн Маҳмуд

* * *

Фарзандлар меҳнатга қувонч бахш этадилар, аммо муваффақиятсизликлар улар боис дилни оғритадиганроқ бўлиб туюладилар; фарзандлар туфайли ҳаёт ёқимлироқ, ўлим эса – қўрқинчсизроқ бўлиб туюлади.

Ф. Бекон

* * *

Тарбиянинг илк босқичида болалар сиймосида амалдорни ҳам, шоирни ҳам, хунармандни ҳам эмас, инсонни

кўрмок зарур, кейин у инсон бўлгани ҳолда охир-оқибат у ёки бу касбни эгаллайди.

В. Г. Белинский

* * *

Майли, бола шўхлик ҳам, тўполон ҳам қилсин, фақат бу шўхлиги ва тўполони зарарли бўлмасин, жисмоний ва ахлоқий ҳаёсизликка айланиб кетмасин; майли, бу шўхлиги ва тўполони беихтиёр, ўйланмай қилинган бўлсин, аммо аҳмоқона ва бемаъни бўлмасин, бинобарин, аслида руҳсизлик ва жонсизликдан ёмони йўқ.

В. Г. Белинский

* * *

Тарбия – буюк иш: тарбия билан инсон қисмати ҳал этилади.

В. Г. Белинский

* * *

Яхши тарбия ҳар қандай нодон кишини ҳам одам қаторига қўшади.

В. Г. Белинский

* * *

Таълим ва камолотнинг тури кўп, уларнинг ҳар бири ўзича муҳим, аммо ахлоқий таълим уларнинг барчасидан юқори турмоғи лозим.

В. Г. Белинский

* * *

Болаларингизга яхшиликни сингдириб ўстиринг, унга бахтни фақатгина шу беради.

А. Бетховен

* * *

Адаб бу – хулқни чиройли қилиш, сўзни ва феълни соз қилишдир.

Боҳоуддин Нақшбандий

* * *

Ўз ота-онасини на иззат, на ҳурмат қиладиган фарзандларни ҳеч қачон кечиролмайман. Жазо сифатида ўртадаги риштани узаман.

Богбон
(ҳинд кинофилмидан)

* * *

Боласини тарбия этмаган инсон
Кўрлар кўри эрур, нодондан нодон.

Брант

* * *

Болага сажда қилманг: улғайганда у жонингизни олади.

П. Буаст

* * *

Ота ўз боласи тарбияси учун арзигулик бирон иш қиламан деса унинг онасини севсин.

Владимир Леви

* * *

Энг разил, айна пайтда энг оддий ва азалий кўрнамаклик – бу фарзандларнинг ота-онани қадрламаслиги.

Вовенарг

* * *

Ҳар қандай таълим ва тарбияда энг асосий нарса муаллим, унинг тафаккур дунёсидир.

А. Дистервег

* * *

Ота-оналаримиз бизга буюк ва бебаҳо ҳаётни инъом этдилар. Улар куч ва муҳаббатларини аямай бизни боқиб, катта қилишди. Қари ва касалманд бўлган чоғлари уларни парвариш қилиб тузатиш – бизнинг бурчимиз.

Да Винчи

* * *

Агар болага ҳомиладорлик пайтида она катта муҳаббат ва истак билан ёндашса, унда алоҳида ақл-заковат шаклланади, феъл-атвори ёқимтой ва ҳар бир воқеа-ҳодисага эҳтиёткорона муносабатда бўлади.

Да Винчи

* * *

Агар болалар меҳнат қилишга ундалмаганларида на саводхонликка, на музикага, на гимнастикага, ҳаттоки инсонда эзгуликни мустақкамловчи номусга ҳам ўрганмаган бўлур эдилар. Одатда, номус ана шу машғулотларнинг етарлилигидан дунёга келади.

Демокрит

* * *

Бир эркакни тарбияласанг, бир инсонни тарбиялаган бўласан. Бир аёлни тарбияласанг бутун бир оилага, фарзандлар тарбисига сингга боради.

Донолар бисотидан

* * *

Бир йил тўқ яшайман десанг шоли (дон-дун) экин; беш йил олдинни кўзласанг – боғ яратгин; бир умр фароғатда яшамоқчи бўлсанг – борингни таълим – тарбияга сарфла.

Донолар бисотидан

* * *

Болаларда ўз-ўзини эмас, одамларни севиш туйғусини тарбияламоқ керак. Бунинг учун ота-онанинг ўзи одамларни севиши лозим.

Э. Держинский

* * *

Болаларнинг гуноҳи ҳам, хизматлари ҳам кўп жиҳатдан ота-она гарданига тушади ва уларнинг виждони-га ҳавола этилади.

Э. Держинский

* * *

Ота-оналар томонидан барча инжиқликларига қулок солиб, эрка-тантиқ қилиб ўстирилган болалар худбин ва иродасиз кишилар бўлиб етишадилар.

Э. Держинский

* * *

Ота-онанинг фарзандга муҳаббати кўр-кўрона бўлмаслиги керак. Боланинг ҳамма талабини бажаравериш, уни ҳаммавақт ҳам конфет ва шунга ўхшаш нарсалар билан сийлайвериш унинг қалбини мажруҳ қилиб қўйишдан бошқа нарса эмас.

Э. Держинский

* * *

Ҳаддан ташқари қаттиққўллик ва кўр-кўрона интизом ўрнатган ўқитувчи – болаларнинг бошига тушган кулфат.

Э. Держинский

* * *

Кўрқитиш билан болада фақат тубанликни, бузуқликни, иккиозламачиликни, разил кўрқоқликни тарбиялаш мумкин.

Э. Держинский

* * *

Ота-она ўз боласини безовта ва беминат қалб билан севадики, бу бола тарбиясига зарар. Бошқа бир муҳаббат борки, у болаларни виждонли қилиб тарбиялайди. Ҳақиқий оталик муҳаббати худди шундай бўлади.

Дидро

* * *

Одам болалиқданоқ яхшилик ва гўзаллик куртакларисиз ҳаётга қадам қўймаслиги керак, авлодларни ҳам яхшилик ва гўзаллик куртакларисиз ҳаётга йўллаб бўлмайди.

М.Ф.Достоевский

* * *

Тарбия асосон бизнинг дилимизга индивид ва жамият учун фойдали бўлган фазилат уруғларини сочмоғи лозим.

К. Гельвеций

* * *

Умуман барча ахлоқсиз муносабатлар ичида болаларга тўраларча муносабатда бўлиш энг оғир ахлоқсизликдир.

Г. Гегель

* * *

Гўдакда ахлоқий туйғулар юксалиши учун она тарбияси зарур.

Г. Гегель

* * *

Эътиқод назария йўли билан сингдирилади, хулқ эсанамуна кўрсатиш орқали шакллантирилади.

А.И. Герцен

* * *

Одамзоднинг биринчи тарбиячилари оналардир.

О. Голдсмит

* * *

Одамга болалиқдан сингдирилган одатлар ёш дарахт танасига ўйиб ёзилган ҳарфларга ўхшайдики, улар дарахт билан бирга ўсади, вояга етади дарахтнинг таркибий қисмига айланиб қолади.

В. Гюго

* * *

Болани бахтли қиламан деб, уни гўдакликдан эркалатиб-галтайтириш ақлдан эмас.

В. Гюго

* * *

Тарбия – виждон иши, таълим эса фаннинг вазифаси. Кейинчалик, инсон вояга етгач, билимнинг бу икки тури бири-бирини тўлдиради.

В. Гюго

* * *

Ота-онанинг йиғлаши боладан норози бўлганларига далолатдир.

Имом Бухорий

* * *

Бола мижозини кучайтирмоқ учун унга икки нарса-ни қўлламоқ керак. Бири, болани секин-аста тебратиш, иккинчиси, уни ухлатиш учун айтиш одат бўлиб қолган мусиқа ва аллалашдир. Шу иккисини қабул қилиш миқдорига қараб боланинг танаси билан бадантарбияга ва руҳи билан мусиқага бўлган истеъдоди ҳосил қиланади.

Ибн Сино

* * *

Болага дўқ урма, ёмон бўлма, қўпол,
Уйқу қочар, кўрқар, ахир бўлар баттол.

Ибн Сино

* * *

Болага тўғри тарбия берилганда, икки карра фойда кўрилади. Биринчиси, боланинг қалби мусаффо бўлиб ўсади, унинг фикрини фақат ижобий интилишлар эгаллаган бўлади. Иккинчиси, бола қанчалик яхши тарбияланган бўлса, унинг соғлиғи, ташқи кўриниши ҳам шунга яраша бўлади.

Ибн Сино

* * *

Тарбия масаласи барчанинг эътиборида бўлиши шарт.

Ислом Каримов

* * *

Бир оддий ҳақиқат барчамиз учун аён бўлиши керак: олдимизда турган энг эзгу мақсадларимиз мамлакатимизнинг буюк келажаги ҳам, эртанги кунимиз, эркин ва фаровон ҳаётимиз ҳам, Ўзбекистоннинг ХХI асрда жаҳон ҳамжамиятидан қандай ўрин эгаллаши ҳам, буларнинг барча барчаси, авваламбор, янги авлод, униб ўсиб келаётган фарзандларимиз қандай инсонлар бўлиб вояга етишига боғлиқдир.

Ислом Каримов

* * *

Ҳақиқий фарзанд ҳар бир соҳада ўз отасининг ҳукмига тобе бўлади.

Ибн Маҳмуд Б.

* * *

Болаларинг сенга қандай муносабатда бўлишини истасанг, ота-онанга ҳам шундай муносабатда бўл.

Исократ

* * *

Одамларни яхшилашнинг энг ишончли, лекин шу билан бирга энг қийин воситаси тарбияни мукамал даражага келтиришдир.

Екатерина II

* * *

Ота-она – камон, фарзанд эса шу камондан отилган ўқ, ўқ камон кўра олмаган келажақда яшайди. Демак, у камондан кўра илғор бўлиши табиий.

*Х. Жаброн
машҳур араб адиби*

* * *

Бутун халқнинг фаровонлиги болаларнинг тўғри тарбияланишига боғлиқ.

Жан Локк

* * *

Болалари бўла туриб зериккан аёл нафратга лойиқ-
дир.

Жан Поль

* * *

Болани тарбиялаш жараёнида келгусидаги унинг ол-
дида турган кексаликни ҳам ўйламоқ керак.

Жубер Ж.

* * *

Агар инсон олмаса ҳаётдан таълим,
Унга ўргатолмас ҳеч бир муаллим.

Қори Ниёзий

* * *

Инсоннинг болага ҳақиқий муҳаббати ақлу идрокка
асосланган ғамхўрлик билан, тўғри йўлга қўйилган тар-
бия билан ўлчанади.

Қори Ниёзий

* * *

Ҳаёт шуни кўрсатадики, бола тарбиясининг даст-
лабки даврида йўқ қўйилган хатони кейинча тузатиш
мушкулдир, чунки у ёш организмнинг қон-қонига, су-
як-суягига сингиб, ҳатто “хроник касал” ҳолатига айла-
ниши мумкин.

Қори Ниёзий

* * *

Ўғил доно бўлса, ота роҳатга етади.

Қошғарий

* * *

Йигитлик замонни ғанимат бил ва унга муносиб иш
қил. Чунки сезгиларнинг ишдан қолиб, эшитмоқ, кўр-
моқ, ишдан қолмоқ... лаззатидан жудо бўлсанг, ундок
тирикликдан ўзинг ҳам шод бўлмайсан ва ўзгани ҳам
шод қилолмайсан.

Кайковус

* * *

Болаларни ҳаммавақт ҳам тақдирлайвериш ярамайди. Бунинг оқибатида улар ўзларига бино қўя бошлайдилар ва болаларда сал нарсага ўзларини тарозига солиш фикри кучая боради.

И. Кант

* * *

Мактаблар кўплигига қарамай, яхши оталарсиз яхши тарбия бўлмайди.

Н.М. Карамзин

* * *

Тарбия чинакам тарбия бўлсагина юксак эзгуликдир, акс ҳолда, у ҳеч нимага ярамайди.

Р. Киплинг

* * *

Менга эл қандай истиқомат қилаётганини айтинг, мен эса, сизга у элнинг тарбияси қандай эканлигини айтиб бераман.

Конфуций

* * *

Ёмон тарбия кўрган одамни қайта тарбиялашдан оғирроқ нарса йўқ.

Я. Коменский

* * *

Зеҳни ўткир ва ҳар нарсага қизиқувчан, лекин одамови ва ўжар болалар бўлади. Мактабда, одатда, бундайларни кўргани кўзлари йўқ, доимо уларга ишончсизлик билан қарайдилар; ваҳоланки, яхши тарбия берилса, улардан буюк одамлар чиқади.

Я. Коменский

* * *

Таълим ҳақиқий, тўла, равшан ва мустаҳкам бўлмоғи зарур.

Я. Коменский

* * *

Урнак кўрсатиш дўқ-пўписадан кучлироқ таъсир этади.

И. Корнель

* * *

Мажбурлаб ўргатиш, сикув, зўрлаш туфайли эришилган ҳамма нарса омонат, нотўғри ва ишончсиздир.

Я. Корчак

* * *

Гўдак – идрокли вужуддир. У ўз ҳаётидаги эҳтиёжлар, қийинчиликлар ва тўсиқларни яхши билади. Бу ўринда унга нисбатан золимона амру фармонлар, мажбурий тартиб-интизом, ишончсиз назорат эмас, балки ширин муомалали муроса, тажрибага ишонч, ҳамкорлик, аҳил яшаш кўпроқ қўл келади.

Я. Корчак

* * *

Болаларни қилмаган гуноҳлари учун қийнаш ёки лоақал арзимаган айблари учун қаттиқ жазо бериш уларнинг ишончи ва хурматидан бутунлай маҳрум бўлиш демақдир.

Ж. Лабрюйер

* * *

Шундай гаройиб оталар ҳам борки, улар то умрларининг охиригача фақат фарзандларини ўзларидан бездириш билангина шуғулланадилар.

Ж. Лабрюйер

* * *

Ўсиб-улғайиш ҳар жиҳатдан – жисмоний ҳам, унга уйғун ҳолда ақлий, эстетик, ахлоқий жиҳатдан ҳам мутаносиб бўлмоғи лозим.

П.Ф. Лесгафт

* * *

Ёмон тарбия кўрган одамнинг дадиллиги кўпол-ликка ўхшайди; донишлиги ўтакетган расмиятчиликка; гапга чечанлиги – майнабозчиликка, оддийлиги – дағалликка, кўнгилчанлиги – тилёғламаликка айланиб кетади.

Ж. Локк

* * *

Халқнинг бахт-саодати болаларни тўғри тарбиялашга боғлиқ.

Ж. Локк

* * *

Мен барча иллатларга ҳикмат юзасидан даво топдим, аммо даволай олмаганим бадфёъллик бўлди.

Луқмони Ҳаким

* * *

Одамни бахтли бўлишга ўргатишнинг иложи йўқ, лекин уни бахтиёр бўла оладиган даражада тарбиялаш мумкин.

А.С.Макаренко

* * *

Тарбия, бу нисбатан кексароқ авлоднинг ўз тажрибаси, ўз эҳтироси, ўз эътиқодини ёш авлодга топшириши демакдир.

А.С.Макаренко

* * *

Болаларни ўстириш ва тарбиялаш улкан, жиддий ва ҳаддан ташқари масъулиятли ишдир.

А.С.Макаренко

* * *

Болаларимиз – бизнинг кексалигимиз. Яхши тарбия – бизнинг бахтли кексалигимиз, ёмон тарбия – бўлгуси ғам-аламларимиз, кўз ёшларимиз, бошқа одамлар олдидаги, бутун мамлакат олдидаги айбимиз демак.

А.С.Макаренко

Болалар – жамиятнинг ҳаётбахш кучи. Уларсиз
жамият жонсиз ва совуқ кўринади.

А.С. Макаренко

Тарбиячининг ўзи тарбияланган бўлмоғи лозим.

К. Маркс

Туғдирган эмас, тарбиялаган – ота.

Менандр

Оталаридан ёмон тарбия кўрган ёшларгина, ўзла-
рини ёмон тутадилар.

Мольер

Кўрнамак ўғил бегонадан ёмон. У жиноятчидир,
чунки онага нисбатан эътиборсиз бўлишига ўғилнинг
ҳаққи йўқ.

Г. Мопассан

Қобилиятли одамни тарбия қилмаслик – зулмкор-
лик.

А. Навоий

Давлатнинг гуллаб-яшнаши халқнинг фароғати бе-
шак олийжаноб хулқ-одобга боғлиқ, олийжаноб хулқ-
одоб эса тарбия туфайлидир.

Н.И.Новиков

Болаларнинг мурғак қалбига ҳеч бир нарса ибрат-
дек кучли таъсир этмайди ва барча ибратлар ичида эса
ота-она ибратидан кўра чуқурроқ ва мустаҳкамроқ ўрин
оладиган ибрат йўқ.

Н.И.Новиков

* * *

Ёшлик, телбаликни чиқар бошингдан,
Онанг хизматида бўлгин ёшингдан.

Носир Хисрав

* * *

Илму фан уйига юборинглар болангизни, илм андоқ
ганжи нофеъдур бани одамгаким, кимда ул бўлса, икки
олам бўлур обод анго.

Огаҳий

* * *

Биз челақлаб насихат айтамизу, аммо ўзимиз томчи-
лаб қабул қиламиз.

У. Олжер

* * *

Одамни бузишни истасанг уни қайта тарбиялашга
кириш.

Оскар

* * *

Ўз-ўзини тарбияламоқ учун, аввало, киши ўзини
бешафқат, холис судга чақирмоғи керак. Ўз нуқсонла-
ри, камчиликларини аниқ ва очиқ-ойдин, ғурурни аяб
ўтирмай, тушуниб олиши ва улар билан келиша ола-
манми ёки йўқми, уларни ортиқча юк қилиб бўйнимга
илиб юрайми ёки четга улоқтириб таш-лашим зарурми,
деган масалани узил-кесил ҳал этиб олмоғи керак.

Н.А.Островский

* * *

Ота-онанинг жони фарзанд. У фозил бўлса роҳати
жон. Агар ноқобил бўлса кулфати жон.

М. Пардаев

* * *

Отангдан кечишга ҳаққинг йўқ, лекин отанг сендан
кечмаслигига ҳаракат қил.

М. Пардаев

* * *

Ўз болаларини қаттиқ интизомда тарбиялашни истамаган ота-оналар танбеҳга лойиқдир.

Петроний

* * *

Мактабнинг мақсади, тарбия ва фақат тарбиядир.

Песталоцци

* * *

Тарбия масаласида майда нарса йўқ.

Н.И.Пирогов

* * *

Ҳақиқий таълим одамни одамийликка тайёрлашдир.

Н.И.Пирогов

* * *

Менинг фикримча, барча мутафаккирлар тарбияни йўрғақдан бошлаш керак, деган хулосага келганлар.

Н.И.Пирогов

* * *

Болани сўкишса, уришса ва турли йўллар билан хафа қилишса, у мурғаклигиданоқ ўзини ёлғиз сеза бошлайди.

Д.Д.Писарев

* * *

Ўз болаларини ўта ясантириб қўйиш ва уларни эркалатиб юбориш ақлдан эмас.

И.Т.Посошков

* * *

Агар яхшилаб тарбия берилса, яхшилаб совитилса, энг хуркак тойлардан энг учкур бедовлар чиқади.

Плутарх

* * *

Ҳозирги жамиятлар учун тарбия масаласи келажак тақдири билан боғлиқ ҳаёт-мамот масаласидир.

Э. Ренан

Тарбиянинг бош вазифаси одамни яхши қадам бо-
сишга мажбур этишигина эмас, балки шу яхши ишлар-
дан хузурланишга ҳам ўргатишдир; фақат ишлабгина
қолмай, ишни севиш ҳам керак.

Ж. Рескин

Фарзандингизни толесиз қилишингизнинг энг синал-
ган усули қандайлигини биласизми? У нима деса, ҳам-
масига хўп денг.

Ж. Руссо

Инсон тарбияси у туғилиши ҳамоно бошланади;
чақалок ҳали гапирмайди, сўзга қулок солмайди, аммо
ўргана бошлайди. Билиш тарбиядан келиб чиқади.

Ж. Руссо

Агар болангизга ён бераверсангиз, у сизга ҳукмдор
бўлади, ҳатто уни итоат эттириш учун ҳам дақиқа сайин
унинг айтганига қўнишингизга тўғри келади.

Ж. Руссо

Агар сиз болаларнинг шўхликларига йўл берма-
сангиз, унда ҳеч қачон донишмандларни дунёга келтира
олмайсиз.

Ж. Руссо

Ота болаларни бино қилиш, уларни едириб-ичи-
риш билан ўз зиммасидаги вазифанинг учдан би-
ринигина бажарган бўлади. У болаларини одамзод қа-
торига қўшмоғи, жамиятга эса – фаол кишиларни, дав-
латга – гражданинни етиштириб бермоғи керак. Шу
учала қарзини узиши мумкин бўлгани ҳолда бу ишни
бажармаган ҳар қандай киши айбдордир, бордию, бу

қарзнинг ярминигина узса, яна баттарроқ, айбдор бўлади. Кимки зиммасидаги оталик бурчини бажармаса, у ота бўлиш ҳуқуқидан маҳрумдир.

Ж. Руссо

* * *

Ортиқча қаттиққўллик ва ҳаддан зиёда шафқатлилик бўлади: буларнинг ҳар иккаласидан ҳам бирдек қочиб керак.

Ж. Руссо

* * *

Ҳақиқий тарбия қоидаларда эмас, машқлардадир.

Ж. Руссо

* * *

Тарбиядаги энг катта хато ўта шошқалоқликдир.

Ж. Руссо

* * *

Ҳар бир ёш ўзининг алоҳида мойилликларига эга, аммо одам ҳамиша қандай бўлса, шундайлигича қолади. Ўн ёшда у – ширинликлар шайдолиги, йигирмада – жазманлик, ўттизда – лаззатланиш, қирқ-да – шуҳрат-парастилик, эллиқда – ҳасислик измида.

Ж. Руссо

* * *

Қайсарга насиҳат қилган кишининг ўзи насиҳатга муҳтождир.

Савдий Шерозий

* * *

Бир умр чўтка тегмаган кўйлакни тезда тозалаб бўлмаганидек, одамни ҳам бирданига қайта тарбиялаш мумкин эмас.

М.К.Салтиков-Щедрин

* * *

Ўз моҳиятингни ўзгартиришинг мумкинмас, тарбиянинг буюк сири ва буюк кучи ҳам шундан иборатки, у характердаги ҳар хил монелликларни ҳатто нуқсонларни ҳам эзгуликка йўналтиради.

Ж. Санд

* * *

Насихатгўйлик билан яхшиликка етишиш қийин, ўрнак кўрсатиш орқали эса осон.

Сенека

* * *

Тарбияга жамият аъзолари ўртасида қарор топган муносабатларни сақлаб туриш учун жуда зарур бўлган билимларни узлуксиз эгаллаш, деб қараш мумкин.

А. Сен-Симон

* * *

Тарбия таълимдан устун туради. Инсонни тарбия вояга етказди.

А. Сент-Экзюпери

* * *

Болалар ҳаёт лотореясининг энг қимматга олинган чипталаридир. Бу чиптадан ютуқ чиқиш-чиқмаслиги сизнинг кўлингиздадир.

В. Стакел

* * *

Тарбия қийин иш ва тарбия шарт-шароитларини яхшилаш ҳар қандай кишининг ҳам муқаддас бурчларидан биридир, зеро ўзини ва теварак-атрофдагиларни маълумотли қилишдан ҳам кўра муҳимроқ иш йўқ.

Сукрот

* * *

Сўз таъсир қилмаган одамга калтак ҳам ўтмайди.

Сукрот

* * *

Болаларнинг ҳақида ёмон гапиришяптими, бу одамларнинг сени ёмонлаётганларидир.

В.А.Сухомлинский

* * *

Тарбиянинг асосий мактаби – эр-хотиннинг, ота-онанинг ўзаро муносабати.

В.А.Сухомлинский

* * *

Биз тарбиялаётган инсонда ахлоқий софлик, маънавий бойлик, жисмоний баркамоллик уйғунлашиб кетмоғи зарур.

В.А.Сухомлинский

* * *

Сен болалиқдан она кўзларига боқиб, улардаги ташвиш ва ҳаловатни, сурур ва ҳаяжонни кўришга ўрганмаган экансан – бир умрга ахлоқий жиҳатдан ногирон бўлиб қоласан. Севгидаги кўполлик сингари ахлоқий ногиронлик ҳам кишилар бошига кулфат, жамиятга зарар келтиради.

В.А.Сухомлинский

* * *

Урган кишидан бола нафратланади.

В.А.Сухомлинский

* * *

Болалар гўзаллик, ўйин, эртақ, музика, расм, хаёл, ижодиёт оламида яшамоқлари керак.

В.А.Сухомлинский

* * *

Оила ҳаётиниинг бош муддао ва мақсади болалар тарбиясидир. Болалар тарбиясиниинг бош мактаби эса эру-хотин, ота-онанинг ўзаро муносабатидир.

В.А.Сухомлинский

* * *

Кўпдан-кўп бахтсизликларнинг илдизи шундаки, ёшлиқдан оқ болани ўз хоҳишларини тизгинлашга, бу ишни қилиш мумкин, бунисини албатта қилиш керак, буни қилиш эса мумкин эмас, деган тушунчаларга тўғри ёндашишга ўргатилмайди.

В.А.Сухомлинский

* * *

Инсон бошида учта кулфат бор: ўлим, қарилик ва ёмон фарзандлар. Қарилик ва ўлимга ҳеч ким ўз эшигини ёполмайди, бироқ ёмон фарзандлардан урни фарзандларнинг ўзлари асраши мумкин.

В.А.Сухомлинский

* * *

Чақалоқлар ҳамма ерда бир хил йиғлайдилар, улғайганларида уларда хилма-хил одатлар ҳосил бўлади. Бу тарбиянинг натижасидир.

Сюн Цзи

* * *

Тарбиянинг энг муҳим қисми феъл-атворни шакллантиришдир.

Э. Тельман

* * *

Ўз ҳаёт тажрибасини ҳар томонлама бойитмаган одамнинг тарбияси беҳуда.

Э. Тельман

* * *

Босилган қадам – одатга, одат – характерга, характер эса қисматга айланади.

У. Теккерей

* * *

Хатто болалар билан муомалада ҳам тўғри сўз бўл: бирон нарса ваъда қилдингми, бажар, акс холда, уни ёлғончиликка ўргатасан.

Л.Н.Толстой

* * *

Ҳаққонийлик ҳамма жойда, айниқса, тарбия масаласида энг муҳим омилдир.

Л.Н.Толстой

* * *

Тасаввур қилинг, ҳаёт шундай бир майдонки, унинг ҳар томонига чўғ ташланган. Ота-она шу ердан боласини олиб, ялангоёқ чиқиб кетиши керак. Яъни бу чўғни ўзи ҳам, боласи ҳам босиб олмасин. Ҳаётнинг тарбия нуқталари ана шу чўғлардир...

Тоҳир Малик

* * *

Тилимнинг зикрию, кўнглимнинг фикри яхши фарзандим.

Увайсий

* * *

Бизда одобнинг йўқлиги энг зўр истеъдодларнинг заволига сабаб бўлмақда.

С. Уильям

* * *

Қобил фарзанд – бу “вужудим томию, тўртта устун”.

Умар Хайём

* * *

Тарбия – фақат инсон зеҳнини ўстириш ва унга маълум ҳажмдаги билимни синдиришгина эмас, балки у инсонда меҳнатга том маънодаги чанқоқлик ҳиссини уйғотмоғи лозим, бусиз одам ҳаётда на эътиборли ва на бахтиёр бўла олади.

Ушинский

* * *

Уддасидан чиқиб бўлмайдиган нарса ҳақида болага ваъда берманг ва уни ҳеч қачон алдаманг.

К.Д.Ушинский

Болани ўйинга тўғри ўргата билиш маҳорати унга олам сирларини мутолаага қараганда кенгроқ ва ишончлироқ намоён этади.

Ж. Фабр

Итоаткорлик боланинг биринчи сабоғи бўлсин. Сен нимани хоҳласанг, унда унинг иккинчи сабоғи ўша бўлсин.

*Б. Франклин
ривоятларидан*

Умр қисқа, лекин инсон ўз фарзандлари тимсолида қайта яшай бошлайди.

А. Франс

Болага ўзининг бошқалардан ақллироқ, кучлироқ, довюрак экани ҳақида фикр доимо зарур.

Э. Фром

Ўз ўғлини ҳеч бир фойдали ишга ўргатмаган одам ўғри боқаетган бўлади.

Т. Фуллер

Ҳар кимни ўз фарзанди соҳиб жамол (чиройли) кўри-нур ва ўз ақли бакамол.

Хожа Аҳрор Валий

Ота-онасига содиқ фарзандларни жаннат гулларига қиёсласа арзийди.

Ҳазрат Али Муртазо

Тарбия икки негизга – ахлоқ ва оқилликка таянмоғи лозим: биринчиси – яхши фазилатни ўстирса, иккинчи-

си – ўзгалар иллатидан ҳимоя қилади. Агар фақат ахлоқкагина таянилса, унда сиз ғирт бефаҳмлар ёки додвойчи дардисарларни, фақат оқилликка таянилса – худбин шахсиятпарастларни тарбиялаб етиштиришингиз мумкин.

Н. Шамфор

* * *

Ота-оналар айнаи ўзлари сингдирган нуқсонлари учун фарзандларини камдан-кам кечира оладилар.

Ф. Шиллер

* * *

Қул каби ўстирилганлар фақат қул каби бошқарилади.

Б. Шоу

* * *

Бола тарбияси учун давлат бошқаришда талаб қилинганидан чуқурроқ таффакур, донолик талаб этилади.

У. Ченнинг

* * *

Таълимнинг инсон учун буюк эзгулик эканини исботлаб ўтиришнинг ҳожати йўқ. Маълумотсиз одамлар ҳам дағал, ҳам қашшоқ ва ҳам бахтсиздир.

Н.Г.Чернишевский

* * *

Яхши гап билан мақсадига эришолмаган одам қаттиққўллик билан ҳам эриша олмайди.

А.П.Чехов

* * *

Ўз болалигини унутган тарбиячи ёмон тарбиячидир.

М. Эбнер-Эшенбах

* * *

Тараққиётнинг чинакам белгиси – бойлик ёки таълим даражаси эмас, шаҳарнинг катталиги эмас, ҳосилнинг мўл-кўллиги ҳам эмас, балки шу ўлка бағрида тарбия топган инсон қиёфасидир.

Р. Эмерсон

* * *

Боланинг туйғусини чегаралаб бўлмайди. Унинг тасаввур оламини гўзалликлар билан безамоқ лозим. Келажакнинг даҳолари болалар орасида.

Эркин Воҳидов

* * *

Боланинг биринчи қадамини назорат қилиш керак. Оёқни қийшиқ босгандан кейин уни тўғрилаш қийин бўлади.

Эркин Воҳидов

* * *

Болага отанинг меҳнати синган бўлса, унинг феъл хулқини жадал ўрганadi. Ота фарзандини тергаб тарбияласа, унда феъл йўриқ яхши бўлади, ота ва онасининг юзини ёруғ қилади. Агар назорат қилувчиси бўлмаса, ундай фарзанд ярамас ва нобакор бўлади.

Бундай фарзанддан умидингни узавер. Эй, ота, ўғил қизни тергаб тарбиялагин, токи кейин пушаймон бўлмагин.

Юсуф Хос Ҳожиб

* * *

Ота болани кичиклигидан бебош қилиб қўйса, болада гуноҳ йўқ, барча жафо отада.

Юсуф Хос Ҳожиб

* * *

Ўғил-қизга санъат, ҳунар ва билим ўргатиш керак, токи бу фазилатлар туфайли уларнинг феъл-атворлари ва йўриқлари матлуб бўлсин.

Юсуф Хос Ҳожиб

*“Хикматли сўз китоблари ақлнинг
мустақил фаолиятига нафақат тазйиқ
ўтказди, аксинча, мустақил фаолиятига
чорлайди”.*

Л.Н.Толстой

**ОЛГАН САБОҚЛАРИМ
ВА
ХУЛОСАЛАРИМ**

5

ҚАЛБИМ УММОНИДАГИ ТОМЧИЛАР

Ҳар бир киши бу ёруғ дунёга келиб, то ундан рихлат қилгунига қадар инсоний бурчини қандай ўташи кераклигидан баҳс очади, сабоқ олади ва сабоқ беради, ўзгаларнинг фикрларини ўрганиш ёрдамида ўз шахсий фикрларини яратишга ҳаракат қилади, ўзини ҳайратга солган ҳар қандай ҳодисадан ҳикмат, сир-синоат излайди, кексалик озиқсиз қолмаслиги учун тинимсиз мутолаада бўлади.

Итальян рассоми, ҳайкалтароши ва архитектори Леонардо да Винчи (1452–1519) бу ҳақда шундай деган:

“Кексаликнинг озиги донолик эканини ёдда тутиб, ёшликда шундай ҳаракат қилгинки, кексалик озиқсиз қолмасин”.

Немис файласуфи Артур Шопенгауэр (1788–1860) эса юқоридаги фикрларни амалга ошириш йўли ҳақида шундай дейди:

“Кексайганинда ёшликнинг бутун кучини эскирмайдиган асарларда мужассамлаштиришга муваффақ бўлинганини англашдан яхшироқ таскин берадиган нарса йўқ”.

Айтиш жоизки, бу ўта мушкул иш. Масалан ҳайратланиш учун бир дақиқа кифоя, бироқ ҳайратлантирадиган ёхуд эътиборни ўзига жалб қила оладиган теран гап айтиш учун эса кўп йиллар керак. Зеро, ҳар қандай ҳикмат ёки битик тафаккурдан, тинимсиз илм олиш, доноларнинг фикрларини ўрганиш эвазига туғилади. Бу ҳақда рус ёзувчиси Н.А. Рубакин шундай ёзади:

“Ўрганиш ўзгаларнинг фикрлари ёрдамида ўз шахсий фикрларини яратиш демакдир”.

Ушбу ҳикматли сўзлар туртки бўлдими, умр бўйи адабиётга меҳр қўйдим. Китоб мутолааси сеvimли машғулотим бўлди. Нафақага чиққач эса, ўзим ҳам ярим аср-

дан ортиқроқ давр ичида мазкур туркум таркибига кирган ҳар бир мавзу бўйича ўқиганларим, йиғганларим, ҳаётий кузатмаларим ҳақида қоғоз қоралай бошладим.

Ва ниҳоят, кексалик озукасиз қолмасин деб не-не изланиш изтиробларига чулганган кечалар эвазига юзага келган фарзанд тарбияси тўрисидаги кўйидаги биттикларимни битдим ва “қалбим уммонидаги томчилар” деб атадим.

Мана шулардан айримлари

Фарзанд ота-онани бир-бирига боғловчи сеҳрли ип. Бу ип гоҳо она бўйнини гўё марварид, гавҳардек безаса, ота белига олтин камар бўлади. Гоҳо эса она бўйнига сиртмоқдек, ота белига бўғма илондек ўралади.

* * *

Дунёда норасо, ношуд фарзанд бўлишдан ҳам ёмони йўқ. Ундай фарзанднинг туғилмагани маъқул.

* * *

Тарбиячи ким деб сўрашса аввал ўзи тарбия топган ота-она деб айтардим.

* * *

Ҳа, ташқаридан бир хил кўринган ҳар бир уйнинг ўз яшаш ва ўз турмуш тарзи, фарзандлар тарбиясида ўз услуби, авлоддан-авлодга ўтиб кетаётган ўз ҳаёт қонунлари бор.

* * *

Афсуски, фарзандлар кўпинча ёши улғайиб, вақт ўтиб бўлгандан сўнг, ота-онанинг қадрини чуқурроқ англайди ва уларнинг иззат-ҳурматини ўз вақтида етарли

даражада бажо келтирмаганидан афсусланади. Унда кеч бўлган бўлади.

* * *

Тарбияда кичик ва катта деган нарса йуқ. Тарбияда муҳим ва шарт деган қоида бўлиши керак.

* * *

Аччиқ данак экиб ширин мева кутманг.

* * *

Тарбияда кечикиш ҳам, узилишлар ҳам бўлиши мумкин эмас. Тарбияда танаффус ҳам бўлмас.

* * *

Ота-онанинг фарзандига мол-мулкни мерос қолдиргандан кўра, уларни эл учун фойдали ишларга ворис қилиб қолдирмоғи афзалдир.

* * *

Ота-онанинг фарзандига қолдирган энг қимматли мероси – бу яхши одоб, хулқ ва тарбиядир.

* * *

Онанинг меҳри, отанинг қаҳри болани жиловлаб туради.

* * *

Фарзандни, энг аввало, тартиб ва интизомга ўргатиш керак.

* * *

Одамнинг ҳар бир хатти-ҳаракатида у олган тарбия, маданият ёки маданиятсизлик зухур бўлади.

* * *

Баъзи фарзандларга қанчалик кўп меҳри мухаббатингни бағишлайверсанг, келажакда уларнинг фақат заҳар-зардобини ичасан, холос.

* * *

Фарзандларга уринсиз “меҳрибонлик” уларнинг сояпарвар бўлиб улғайишига сабаб бўлади.

* * *

Боласини суйишни товук ҳам биледи, қоринини туйдиришни читтак ҳам уддалайди. Аммо ўз жигарбандини оқил, баркамол одам қилиб эл сафига қўшиш ҳар кимнинг қўлидан келавермайди.

* * *

Болалар ҳимояга ва ҳужумга муҳтождирлар

* * *

Отаси ўтирган томнинг қорини курамайдиган ўғил психологияси фақат ўзбекка хос.

* * *

Ота-она билан фахрланиш улкан бахт, аммо фарзандлар билан фахрланиш ҳаммага ҳам насиб этавермайди.

* * *

Инсон умри, ҳаёти ҳам фарзандалари, зурриётлари боис завқ-шавққа тўлади. Гар улар тарбияланган бўлса...

* * *

Яхши тарбия олмаган фарзанд учун ота ҳамиша маънавий зиндонда бўлади. Ўзи озод бўлгани билан, руҳи азоб чекади.

* * *

Тарбияланмаган болага қараб отилган лаънат тошларининг ярмидан кўпи ота-она бисотига келиб тушади.

* * *

Болани ўқитиб тарбиялаш эмас, тарбиялаб ўқитиш керак. Тарбия олган болагина ўқий олади.

* * *

Фарзанднинг тарбиясизлиги – ота-онанинг энг катта хатоси, энг сўнги афсус-надомати ва пушаймони.

* * *

Оилам, рўзгорим деб куйиниб яшаётган эр-хотиннинг бағридагина бутун ўғил-қизлар камолга етади. Ва бу камолот катта бир мамлакатнинг истиқболи учун хизмат қилади.

* * *

Хотинни бошидан, болани ёшдан ўргат. Тарбиянинг энг тўғри йўли шу.

* * *

Бола тарбиясини унинг ота-оналарининг туғилган кунидан бошлаш керак.

* * *

Уғлим! Дарахт бўл: бошинг осмонда, оёгинг ерда бўлсин. Инсонлар соянгдан паноҳ топсин, мустаҳкам илдингдан озуқа олишсин.

* * *

Агар боланинг ўзида бўлмаса, ботинида тарбия гулхани гуриллаб турмаса, шарқона одоб-ахлоқ туйғулари шаклланмаган бўлса, барибир бола ўз билганидан қолмайди.

* * *

Ота-онага лаънат ёғдирувчи фарзанд, Худонинг ғазабига учрагай.

* * *

Фарзанд Аллоҳдан тилаб олинган энг улуғ неъматдир. Бу неъматнинг аччиқ ёки ширин бўлиб етишиши, жон озиғи ёки бош қозиғига айланиши илк тарбияни берувчи ота-онага боғлиқдир.

* * *

Одамнинг одамийликка ёмонлиги, токи у тарбияланмагунича давом этади.

* * *

Оналар фарзандларини меҳр бешигига белейдилар, фарзандлар эса катта бўлишгач, ота-оналарини сабр бешигига белейдилар.

* * *

Шакланган шахсни тарбиялаб бўлмайди.

* * *

Болага ортиқча меҳр – унинг оқибатига нисбатан тескари пропорционалдир.

* * *

Фарзандлар меҳрга, ундан кўпроқ қаттиққўлликка эҳтиёж сезадилар.

“Шеър – бошқа ҳеч қандай иўл билан
ифода қилиб бўлмайдиган туйғудир”

А.Н.Толстой

**ШЕЪРИЯТ
ДАФТАРИДАН**

6

ШЕЪР ҲАҚИДА

Ньютон бўлмаганда ҳам олма барибир дарахтдан пастга ҳаракатланарди, аммо олим бу ҳолатда буюк қонунни, яъни ернинг тортишиш қонунини кашф этди.

Инсоннинг қалб соҳаси эса бу қонунни инкор этади. Қалбда унган дарахтнинг “олма”лари пастдан юқорига қараб ҳаракат қила олади. Бу “қонунбузарлик”нинг бир номи бор. У ҳам бўлса шеърдир, шеъриятдир.

Адабиётшунос олим, Ўзбекистон қаҳрамони Озод Шарафиддинов “Бир ҳовуч офтоб” китобининг сўзбошисида:

“Шеърият – юракнинг гўзал манзараларидир. Улар ичида бир ҳовуч офтоб сингари дилларга ҳарорат берадиган, қисқа ва лўнда ифодада кўнгил кечинмаларини, ҳаёт қувончларини ташвишларини ўзида акс эттирувчи рубоий жанри юрак ганжинасидир”, – деган эди.

Авар шоири Расул Ҳамзатов шундай ёзади: “Шеър бу – нур демакдир. Нурдан эса ҳеч кимга соя тушмайди”.

Буюк ўзбек шоири Усмон Носир таъбирида эса:

*Ишқимнинг энг олий тухфаси – шеърим
Лабларингдан тўйиб ўнгани
Шеъримга бекинди
Атайлаб меҳрим.*

Дарҳақиқат, шеър кўнгилга лирик кайфият улашади ёки чарчаганда чўккан руҳга қанот бағишлайди, ўксиган қалбларга қувват беради. Одамзод шеъриятсиз яшай олмайди. Чунки шеъриятсиз, яъни гўзал ташбеҳлар, муножотлар сўз таманноларисиз қандай ғариб бўлар эди бу ҳаёт...

Шеърият шундай сеҳрли хилқатки, у шоирларни ҳам, китобхонларни ҳам бирдай ҳаяжонга солади. Бу ҳаяжон

галати бир ҳиссиёт. Киши кўнглидан ана шу ҳиссиётлар кечганда у одатдаги ҳаёт тарзидан баландлаб кетади. Ўзини куч-қудратли сезади. Ҳар кун кўриб ютган нарсалари кўзига бошқача кўринади.

Ҳақиқий шеър қудратли кўшинидай юрак калъасини бир зарб билан эгаллайди. Баҳор чакмоғи осмонни ларзага солган мисоли кўнгли осмонларини кўзгатади.

Ишонмасангиз фарзанд, унинг тарбияси ҳақида ёзилган шеърларни ўқинг.

ЎҒЛИМНИ ОТАМ ДЕБ СУЙГИМ КЕЛАДИ

Тоғларга тикилиб тўйгим келади,
Кўксига бошимни қўйгим келади.
Мен ҳар гал меҳрга дард қолганимда,
Ўғлимни отам деб суйгим келади.

Кўчманчи кўчидек замон бетартиб,
Ойларга ёрилдим хунобим ортиб.
Яшайман тиконлар азобин тортиб,
Ўғлимни отам деб суйгим келади.

Қатланган тунларда бир шон ухлайди,
Тошларга бош кўйиб армон ухлайди.
Оҳлардан қорайган осмон ухлайди,
Ўғлимни отам деб суйгим келади.

Умр ҳам япроқдай омонат экан,
Тукилган тупроқдай иморат экан.
Диёнат экану унинг тенг ярми,
Тенг ярми адоват, хиёнат экан.

Қайрилиб қарайман қирқ уч ёшимга,
Омад четлаб ўтар, келмай қошимга.

Ҳою-ҳавасларни босиб тўшимга,
Ўғлимни отам деб суйгим келади.

Ҳусан ЭШИМУРОД

ҚЎША ҚАРИБ ЮР

(Узатилаётган қизга
ота-она тилаги)

Оқ йўл, қизим, яхши бор турмуш отлиғ гулбоққа,
Мустақил ҳаёт нахлин тар мевасин термоққа.
Аччиқ-чучук ёнғоғин олмахондек чақмоққа,
Момо-Ҳавво илмидан дарсу-сабоқ олмоққа.

Худо қўшган гул ила мангу қўша қариб юр,
Ҳеч ёмонлик кўрмайин тўкис давру даврон сур.
Нон-насибам бутун бўлсин десанг, кундан олдин тур
Субҳидамда ҳовлини фаришта мисол супур.

Қайнота-қайнонанг ҳам ота-она мисоли,
Бетгачопар бўлмагин, бўлгил шарму хаёли.
Ҳаётингни безасин гул каби ёр висоли,
Сизни кўрганлар десин, Фарҳод-Ширин тимсоли.

Ўнг гулинг чаппар уриб очилсин бирин-кетин,
Яхши келин ўрнига бўлмагил бир боғ ўтин.
Оиланг бўстонидан олгил муносиб ўрин,
Садоқатда ироданг бўлсин пўлату метин.

Бизни ерга қаратиб, юзимиз қилма шувут,
Қайнотанг нима деса, уларнинг йўлини тут.
Эркалик жандасини, кизгинам, узлатга от,
Келинлик вазифангни қилмагил асло унут.
Худо қўшган гул ила мангу қўша қариб юр...

ЎҒИЛ БОЛАНГ БИРОВНИНГ ХАСМИ

Ўғилми қиз бари ўз боланг,
Қизлар меҳмон дейишар – расми.
Ўзингники асли қиз боланг,
Ўғил боланг бировнинг хасми.
Ўстирасан бўлиб парвона,
Эга чиқар битта жанона.
Бу савдога бўлма ҳайрона,
Ўғил боланг бировнинг хасми.
Унутса ҳам ўз онасини,
Туғилган ҳовли-хонасини,
Унутмайди қайнонасини,
Ўғил боланг бировнинг хасми.
Қизинг жонин илиниб турар,
Юраклари шилиниб турар,
Меҳри кўздан билиниб турар,
Ўғил боланг бировнинг хасми.
Соғинганда йиғламай кутгин,
Ичикмасдан ўзингни тутгин,
Кўз ёшингни “қулт” этиб ютгин,
Ўғил боланг бировнинг хасми.
Уй-рўзгори бўйнида хуржун,
Боламга дер, Худо берган кун,
Дуо қилу, чиқармагин ун,
Ўғил боланг бировнинг хасми.
Юрагини устунни ёри,
Совуққотса пўстини ёри,
Боласига топгани бори,
Ўғил боланг бировнинг хасми.
Уришсалар қози бўласан,
Ўртада тарозу бўласан,

Ўлимингга рози бўласан,
Ўғил боланг бировнинг хасми.
Иши тушса ёнингга чопар,
Ҳиндистонда бўлсанг ҳам топар,
Бошқа пайт кутма, эй модар,
Ўғил боланг бировнинг хасми.
Хафа бўлсанг койиб тонасан,
Кечирасан, чунки онасан,
Тушун, мунча куйиб ёнасан,
Ўғил боланг бировнинг хасми.
Жанжал қилма, онамисан, бас
Келин сенинг кундошинг эмас,
Ўғлинг энди сирдошинг эмас,
Ўғил боланг бировнинг хасми.
Совчиликка боришдан олдин,
Сандиққа сеп солишдан олдин,
Бир мантиққа кўникиб олгин,
Ўғил боланг бировнинг хасми.
Келсаю келмаса дуо қил,
Билсаю билмаса дуо қил,
Берсаю бермаса дуо қил,
Ўғил боланг бировнинг хасми.
Меҳнатларинг Худо йўлига,
Заҳматларинг Худо йўлига,
Қаратиб қўймасин қўлига,
Ўғил боланг бировнинг хасми.
Келинга гапирсанг мулойим,
Ўғлинг сандан рози ҳар доим,
Бу ҳаётдир, Марҳабо ойим,
Ўғил боланг бировнинг хасми.

Марҳабо КАРИМОВА

НОҚОБИЛ ФАРЗАНД РИВОЯТИ

Муҳаммад пайғамбар – соҳиб каромат,
Тез-тез қабристонни айлар зиёрат.
Бир қабр бошидан ўтгани замон,
Қабрдан келибди нолаю фиғон.
Шунда халойиқни чорлабди ул зот,
Сўйлабди: – Қабрдан келмоқдадур дод!
Кимнинг қабри эрур? – Расулдан савол,
Олдинга чиқибди бир мўйсафид чол.
– Менинг ўғлим эрур бу ерда ётган,
Жудолик азоби сочим оқартган.
Эркалаб ўстирдим кўзим оқидек,
Ўзимдан ҳам ўтган қусурлар ҳам лек.
Бир вақт зардор эдим, катта савдогар,
Ўғлим ўрганмади на илму ҳунар,
Кўнгли не истаса мен айладим тахт,
Одоб-тарбияга тополмадим вақт.
Улғайди дангаса, текинхўр, беор,
Гоҳида май ичиб ўйнарди қимор.
Бутун бойлигимни тезда совурди,
Ўз ёғимга ўзим шундай қовурди.
Бундаин фарзанддан бўлдим норизо,
Улки бул фурсатда айлади қазо.
Пайғамбардан буйруқ бўлди бу кезде:
– Қабрнинг устини кўтаринг тезда.
Қабр очилдию ушбу фурсатда,
Чол ила халойиқ қотди даҳшатда.
Олов ўрмаларди осмонга томон,
Ичида ёнарди фарзанд беомон.
Ушбу даҳшат ичра чолнинг ноласи,
Ки бебурд бўлсада унинг боласи.
– Розиман ўғлимдан, шафқат қил Оллоҳ,
Асли унда эмас, мендадир гуноҳ.

Розилик бўлдию олов ҳам тинди,
Гўёки қабрдан чечаклар унди.
Билки, қиссамиздан шул бўлди унум,
Отани ўкситган дўзахга маҳкум.

Шухрат НАСИМОВ

ФАРЗАНД УЧУН

Ота-она айлагай жонин фидо фарзанд учун,
Хонумонин сарф этар, ҳар доимо фарзанд учун,
Нолимайдур чекса юз жабру жафо фарзанд учун,
Ҳар бирида юз тилак, юз муддао фарзанд учун,
Яхши ота-она яхши раҳнамо фарзанд учун.

Оналар бир парча этни баркамол одам қилур,
Пашша қўндирмай юзига, шафқатин ҳар дам қилур,
Йиғласа тунлар юпатгай, ўйнатиб хуррам қилур,
Баъзилар фарзандига гўё ўзин қул ҳам қилур,
Баъзилар эл ичра бўлғуси гадо фарзанд учун.

Чунки ота-онадин ному нишон фарзанд эрур,
Кўзларининг нури ҳам жисмига жон фарзанд эрур,
Роҳати, фаҳри, ғурури жонажон фарзанд эрур,
Улфати, дўсти, мадори меҳрибон фарзанд эрур,
Меҳрибонлик арзигай, меҳри бажо фарзанд учун.

Куйдириб фарзанд ёмони юрагин қон айлагай,
Дунёга келганлигига юз минг пушаймон айлагай,
Яхши ўстирган эса, умрин гулистон айлагай,
Ота-она номини оламга дoston айлагай,
Чистийдин бу армуғон ақли расо фарзанд учун.

ЧУСТИЙ

ЎҒЛИМГА ДЕГАНИМ

Отингни тезлагил, ўғлим,
Муҳаббат излагил, ўғлим.
Кўнгиллар кучасин айлан,
Ваколат излагил, ўғлим.
Не қилсанг – кут: югур, ел, чоп,
Риёзат излагил, ўғлим.
Рухият оламин кезгил,
Ибодат излагил, ўғлим.
Ярат, яшнат, савобжўй бўл,
Саховат излагил, ўғлим.
Саҳарлар най навосидан,
Тароват излагил, ўғлим.
Ё тунлар соғиниб офтоб,
Ҳарорат излагил, ўғлим.
Барисин қўш, кучай, шайлан,
Адолат излагил, ўғлим.
Ҳаёт тарзинг – йўлингни топ,
Мурувват излагил, ўғлим.
Ҳалолдан қўймасин доим,
Ҳаловат излагил, ўғлим,
Бошингда бир Худони бил,
Ижозат излагил, ўғлим.
Бирин кам десанг, икки – кўп,
Қаноат излагил, ўғлим.
Киёматдан хабар топсанг,
Шафоат излагил, ўғлим.

Султонмурод ОЛИМ

УЗАТИЛАЁТГАН ҚИЗГА ОТА ДУОСИ

Изларингиз бўлсин, омин, гул ила райҳон, қизим,
Ҳам муборак, қутли бўлсин сиз борар ошён, қизим.

Келдилар ўз хожангиз, менга омонат эрдингиз,
Топширурман қўлларига тинч, сихат, омон, қизим.
Ҳар аёлга эр турур мавқеда Оллоҳдан кейин,
Хоҳи қул, хоҳи қарол у, хоҳ бўлсин султон, қизим.
Энди хожангиз худуди бўлди қалбу жисмингиз,
Ҳуснингизни қилмагайсиз элга дастурхон, қизим.
Пардоз-андоз, ноз-итоб бир хожангиз ҳаққи турур,
Ёт киши олдида ёшуриб қилинг пинҳон, қизим.
Уйингиздан чиқмагайсиз хожангиздан беизн,
Соғиниб ҳатто онангиз бўлса ҳам гирён, қизим.
Ёт киши бирлан қолманг ёлғиз ўзингиз ҳеч қачон,
Кўнгли иллатли, маразлилар қилур бўҳтон, қизим.
Сўзламанг овозингизни ўйнатиб ҳар гапга сиз,
“Сенда кўнгли бор” дебон қутқу солар Шайтон, қизим.
Фитна солса деб Лаин: “Хожанг ёмон, яхшиси бор”,
Ҳайданг ул нопокни сиз қўлга олиб гаврон, қизим.
Ўтса гап, рўзғорчилик, аввал узр сиздан бўлсин,
Ва бўлсин “гиж-гиж” лаган Шайтон дили вайрон, қизим.
Хожангизни яхши ишларга фақат даъват қилинг,
Ҳам илм, ҳам касбу корга бўлсин ул полвон, қизим.
Озми-кўпми топганига шукр этинг ва сабр этинг,
Бандасига катта бойлик аслида – иймон, қизим.
Сизга Холиқ айтди: “Кўзни ерга тик, зийнатни ёр!”,
Қани энди “хўп” демоққа топсангиз имкон, қизим.
Дейдилар: Яхши аёл сақлар ҳаромдан жуфтини,
“Хўп” дегайсиз бўлса канча тўғри сўз, фармон, қизим.
Чорласа, ўчоқ бошида бўлсангиз ҳам тез келинг,
Тонгми, пешинми, аср ё хоҳ бўлсин хуфтон, қизим.
Ёнингиздан хожангиз ҳеч таъби ранжиб чиқмасин,
Ҳар не килсангиз-қилинг, кўнгли бўлсин шодон, қизим.
Иншооллоҳ уйингиздан келтирурсиз яхши гап,
Ҳар ёмон сўзни кўмиб, уйга қилинг гумдон, қизим.
Ҳар аёлдан эри рози бўлса – Оллоҳ розидур,
Берилур унга мукофот жаннати ризвон, қизим.

Бахтингиз – бўлса ҳаёт қайнонаю қайнотангиз,
Сиз – ниҳолга бўладурлар яхши бир боғбон, қизим.
Хожангизга уқтирингки, отасин қилсин ризо,
Ҳам бўлсин мушфиқ онасин дардига дармон, қизим.
Хизматин этиб аларнинг бўлвосинлар жаннатий,
То Сирот устида ҳам мушкул бўлсин осон, қизим.
Синиғу юмшоқ бўлинг сиз ҳам аларнинг олдида,
Иншооллоҳ, хизматида бўласиз чаққон, қизим.
Ўрнатинг доим аҳиллик эгачи-овсин ила,
Тинчи йўқ уй – отаю она учун зиндон, қизим.
Энди масъул бўлдингиз рўзғоргаким, хушёр бўлинг,
Исроф этманг сув, чироқ, пўчоқ, олов ё ноҳ, қизим.
Хар юмушни бошланг ўнг қўлу ва бисмиллоҳ ила,
Бор ҳадиски: ўнг томонда баракот уммон, қизим.

Яхши ниятни айтарсиз “иншооллоҳ”, деб олинг,
Буни маъноси шуки Оллоҳ бўлсин ёзғон, қизим.

Косаю пиёлани ушланг авайлаб, синмасин,
Асрамас бўлса тугар, бўлганда ҳам минг кон, қизим.
Сақламанг нопок идиш, кир битта тушса бир ювинг,
Ҳеч қачон кирдан, ювуқ сиздан қилманг хирмон, қизим.
Ошхонада ўт-оловга доимо хушёр бўлинг,
Эсингиздан чиқмасин суви қуриб қумғон, қизим.
Иш нечоғлиқ бўлса уйга қут кирар, қайнонангиз:
“Бу гўдак қайда пишибдур?!” деб бўлсин, ҳайрон, қизим.
Хожангиз изни ила ҳар қўшнидан олинг хабар,
Хоҳ таом, хоҳ яхши сўз, ҳарна қилинг эҳсон, қизим.
Яхшиларга яхшилик айлаб, Худони “қарз” қилинг,
Хоҳ мусофир, хоҳ йўловчи, хоҳ бўлсин меҳмон, қизим.
Баъзи хотунлар каби бўлманг ҳавас, мол жинниси,
Пул топай деб хожангиз кўп бўлмасин сарсон қизим.
“Ғийбат – одам гўштини емоқ билан тенг” дейдилар,
Қўшилиб пок оғзингизни қилмагайсиз қон, қизим.
Дунёвий ҳам уҳровий илм ўрганинг, илм ўргатинг,

Чунки сиз – она, беринг миллатга хос урфон, қизим.
Беадаб, нодон, илмсиз элга кони ғалвадир,
Одамийнинг жоҳилидан яхшидир ҳайвон, қизим.
Эгнингизга кийдирурман сабру тоқат тунини,
Бесабрга нафсидин Шайтон қўюр қопқон, қизим.
Қолди ота уйингиз, бундан буён шу хожангиз,
Гўжа еса гўжа енг, талқон еса талқон, қизим.
Қўштириб қўйдим онангизга айтиб сенга китоб,
“Молингиз бут бўлмади”, деб қилмайин армон, қизим.
Қодирий, Машраб, Навоий, ҳам Ҳувайдо сизгадир,
Бобуру Румий, Бухорийдан ҳадис, Куръон, қизим.
Сиз бировнинг хасмисиз, ош-нон умид қилмам сира,
Тинч бўлсангиз, соғ бўлсангиз, бошимиз осмон, қизим.
Яхши боргайсиз ва биздан рози бўлгайсиз, онам,
Мушфиқим, жоним, жигарбандим, менинг бийрон,
қизим.

Отангиз панди ёзилди Марҳабо илки ила,
Бу ўтинчни ёдингизда сақлагайсиз, жон қизим.
Энг муҳим гап қолмасин, гар ўғил-қиз берса Худо,
Бешигу “памперс” ига бизлар балогардон, қизим.

Марҳабо Каримова

* * *

Умрнинг давоми, маъноси фарзанд,
Сенинг пок номингни тутгайдир баланд.
Агар қила олсанг яхши тарбият,
Кексайган чоғингда бергайдир мадад.

И. ЙҮЛДОШЕВ

НАСИХАТ

Ёшлик орта қолди, турдинг оёққа,
Азму шижоатни унутма, болам.
Насихат ёқмайди энди қулоққа,
Ақлу фаросатни унутма, болам.
Бу дунё аслида алдамчи бозор,

Унда лўттибозу нокаслар бисёр.
Сен мардлар қошида мард бўлгин, зинҳор
Хайру саховатни унутма болам.
Балки дастурхонинг доим мул бўлмас,
Омад ҳам ҳаминша чарақлаб қулмас,
Ким айтар суянган падаринг ўлмас,
Сабру қаноатни унутма, болам.
Ёвуз кимсалардан айлагил ҳазар,
Уларнинг қалби пуч, тиллари заҳар.
Ахтара-ахтара дўст топсанг агар,
Меҳру садоқатни унутма, болам.
Оғам деб кимлардир силар бошингни,
Укам деб еб кетар биров ошингни.
Минг бир тарозига солар тошингни,
Макру адоватни унутма, болам.
Каслар бор, қадрингни гоҳо билмаслар,
Гоҳо билсалар ҳам кўзга илмаслар,
Гарчанд улар сенга парво қилмаслар,
Фазлу диёнатни унутма, болам.
Дину пайғамбардан лоф ургайлар гоҳ
Бетавфиқ кимсалар гумроҳ ва суллоҳ.
Улар Чорёрларга қазганлар-ку чоҳ,
Касру касофатни унутма, болам.
Қадамда учрагай азизлар ҳоки,
Йўлингни ёритгай ақлу идроки.
Уларнинг руҳлари шод бўлсин, токи
Зикру диёнатни унутма, болам.
Турфа синовларга дуч келгай инсон,
Гоҳида шодондир, гоҳида нолон.
Чорасиз қолсанг ҳам, лекин ҳеч қачон,
Адлу адолатни унутма, болам.

Абдулла ОРИПОВ

ҚАЛБ НИДОСИ

Тарихингга назар сол,
Аждодинг ким билиб ол.
Улар эл деб яшаган,
Юрт аро обрў олган.

Навоийдек бобонг бор,
Ҳар бир иши элга ёр.
Халқим деб сурган қалам
Ҳар мисраси – бир олам.

Улуғбек бобонг тун-кун,
Заҳмат чеккан фан учун.
Ўрганиб юлдузларни
Очган осмон сирларин.

Темур бобо Ватанни,
Халос этган ғанимдан.
Шиори ҳақ, адолат,
Қурган буюк салтанат.

Сен шу зотлар фарзанди,
Улуғларнинг дилбанди.
Буни асло унутма,
Нодонлик йўлин тутма.

Юртбошимиз хўб айтди:
Ҳозир фикрлаш пайти.
Ўқи, ўрган, фикрла
Дўстинг, тенгдошинг бирла

Адашмасдан йўлингдан,
Не иш келса кўлингдан
– Ватанингга атагил,
Уй қур, кўчат қадагил...

Фақат ғаним сўзига
Кирма, тушиб қўлига
– Гул ҳаётинг сундирма,
Ота-онанг куйдирма.

Ўйла, халқингни ўйла,
Одамийликни қўйма...

Абдували ҒУЛОММАХМУДОВ

ОҚПАДАР

Элга аён бўлди ёвуз башаранг,
Шармандалик топди ул қора ният.
Тузлиққа тупурган бир малъундирсан,
Ланъатлар ёғилсин, сенга минг лаънат.

Ватанга, Отанга хиёнат қилиш –
Тубанлик бўлурму шунчалар қадар?
Она сийнасига гўё тиғ уриш...

Сени ер ютгайдир иблис, оқпадар.

Меҳр-муҳаббатни авлодга сурган
Аждодлар руҳини безовта қилдинг,
Халқига истиқлол ризқини берган
Инсонга қабоҳат қиломоқчи бўлдинг.

Миллатнинг қадрини тиклади бу зот,
Заминдан кўтарди то осмон қадар.

Эзилган халқининг бошини силаб
Бўлиб қолда унга буюк бир падар.

Билиб қўй – Оллоҳнинг назари ахир –
Бандасин сақлайди ҳар фалокатдан.
Қуёш нурын сочар, тоғлари қалқон,
Она-ер асрайди ҳар хил офатдан.

Истиқлол кўрғонин пойдеворига,
Каламуш уяси қурмоқчи бўлган –
Тубанлар каламуш тўдаси билан
Забардаст босимда сиқилиб ўлган.

Падари бузругворга қасд қилиш ахир,
Азалдан бемисл оғир гуноҳдир,
Виждон азобида қийналиб ўтган,
Падаркуш қисмати бунга гувоҳдир.

Жаббор РҮЗИЕВ

ФАРЗАНДИМ – АСАЛ ҚАНДИМ

Ўнта бўлса ўрни бошқа, умринг ниҳоли,
Ота-она кеча-кундуз ўйлар иқболин,
Ардоқлайди фарзандининг кўриб камолин,
Фарзандинг бор – шунқоринг бор, баҳоринг шудир,
Фарзандинг бор – ёдгоринг бор шиоринг шудир.

Асл фарзанд муроддир,
Ё Нодира, Фарҳоддир,
Ўғил-қизлар қанотдир,
Фарзанд бахт-саодатдир,
Фарзандим – шакар-қандим,
Фарзандим – асал-қандим.

Минг тасанно, минг офарин, меҳрибон она,
Ўғил-қизлар камолоти тўйга баҳона,
Яхши фарзанд ўстирганни қутлар замона,
Фарзандинг бор – умринг кечар тинч фароғатда,
Яхши фарзанд яшайверсин, чаман ҳаётда.

Ўғил-қизим фарзандим,
Ишқ боғида пайвандим,
Боғланиб банду-бандим,
Соғинганда ўртандим,
Фарзандим – шакар-қандим,
Фарзандим – асал-қандим.

Халқ қўшиғи

“Китобхонларга ҳадеб ақл ўргатавермаслик лозим, деган мулоҳазадан келиб чиқиб, уларга кулгу улашиш мақсадида ушбу китобда латифалардан ҳам намуналар келтиришни зарур деб топдик”.

Муаллиф

ЛАТИФАЛАР

ЛАТИФА

“Латифа” латифликни англатади. Яъни нозик қочиримлар билан кишини кулдириш, қувонтириш латифанинг вазифасидир. Кулдириш одоб доирасидан чиқса, латифа эмас масхарабозлик бўлади. Йиллар бўйи халқ тилида яшаган Насриддин Афанди латифаларида нозикликдан ташқари ҳикмат ҳам бор.

Оддий қилиб айтганда, латифа халқнинг ақл-заковатини, меҳр ва нафратини, кулгиси ва пичингини лўнда, замирида назокат ётувчи соддалик билан диалог шаклида ифодаловчи бир эпизодли асардир. Унинг асосида зийраклик, ҳозиржавоблик, ҳазил мутойиба ва ўткир ҳажв ётади.

Ўзбек халқ латифаларининг қаҳрамони дастлаб бир киши, бир ҳаким, бир донишманд, бир дарвеш, бир наққош, бир табиб, бир фақир, бир камбағал, бир касиб каби шахслар сиймосида тасвирланган. XIX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб бу хаёлий қаҳрамон Насриддин Афанди типига ўз ўрнини бўшатиб берди.

Кенг халқ оmmasига хос турли-туман хислатларни биргина ўзида жам этганидан бўлса керак, Насриддин Афанди ёхуд Афанди дейилганда аллақандай кулгига мойил, ҳар бир кишининг қалбида илиқ меҳр уйғотувчи тип кўз олдимизда намоён бўлади. Шундан бўлса керак, кишилар ўртасида ўта содда, лақма шахсларнинг қилмишларига қараб “Афанди экансиз” каби ифодалар қўлланилади. Бу ифода ўша шахсга нисбатан нафрат ёки ғазабни эмас, балки енгил юморга йўғрилган меҳрни, хайрхоҳликни англатади.

Ҳар бир халқнинг ўз қизиқчиси бор. Ўзбеклар уни Насриддин Афанди дейди, қозоқлар Алдар кўса, татарлар Аҳмат оғай, хиндлар Бирбал, немислар Эйленшпингель,

арманлар Пулипути, яхудийлар Гейшель, корейслар Ким Сон ва ҳ.к.

Эътиборингизга фарзанд ва унинг тарбияси тўғрисида оммавий ахборот воситларида чоп этилган айрим латифаларни келтирамиз.

Мана ўша намуналар

Мадина пашша тутиб онасига деди:

- Ойи, шундан фил қилиб беринг.
- Бу мумкин эмас, жонгинам.
- Дадам сизни доим пашшадан фил ясайди дейдилар-ку.

Десантчилар парашютдан сакрашга тайёрланиш-япти. Улардан бири сакрашдан бош тортди.

- Нега сакрамаяпсан? – сўради командири.
- Тушимга ойим кириб, “Бугун сакрама, парашютинг очилмай қолади”, деди.
- Э, кўрқоқ иримчи! Ма, меникини ол, мен сеникида сакрайман!

Сакрашди. Йигитнинг парашюти очилди. Бироқ шу пайт олдидан биров “Ҳе, ўша онангни...” деб шувиллаб ўтиб кетди.

- Ойи, нега дадамнинг бошларида сочлари йўқ?
- Даданг доимо чуқур ўйлаб, кейин бир иш қилади, шунинг учун сочи кам.
- Э-э, сочингиз нега бунчалик кўплигини энди тушундим.

– Ҳа, тирранча, менга яна қулоқ солмайдиган бўлсанг, сени товукхонага қамаб қўяман, – деди ўғли Сардорга онаси.

– Менга барибир! Мен тухум қилмайман – деб совуққина жавоб қайтарди Сардор.

– Айтинг-чи, сизда 5–12 ёшли болаларни тарбиялашга оид бирор манба ёки восита йўқми?

– Тоза чармдан, жуда пишиқ ишланган аскарча қайиш бор.

Икки янги бой учрашиб қолишибди. Бири жуда ғамгин экан. Ўшаниси ҳаёт ва турмуш ҳақида гап очиб қолибди:

– Вақтнинг ўтишини қара, – дебди у хўрсинганича, – одам кўрқиб кетади-ей! Ўғлим ана-мана дегунча 9 ёшга кирибди...

– Бу яхши-ку, оғайни! Дастёр бўлиб қолибди. Нега бунча ғамгинсан?

– Мактабга беришни унутибмиз!

– Ўқитувчим менга умуман математикани билмаслигимни айтди ва кундалигимга қандайдир сонни ёзиб қўйди...

Бойваччанинг ўғли онасидан сўради:

– Ойи, дадамнинг сигири борми?

- Бу гапни қаердан олдинг?
– Кеча дадам хизматчи аёлга қараб: “Қоматинг сигир-
никидан анча чиройли экан”, дедилар.

- Кучада йиғлаётган боладан ўткинчи сўраяпти:
– Нега йиғлаяпсан, болакай?
– Онам отамни “эшшаксан” деди. Отам онамни “мол-
сан”, деди, – жавоб қилиб бола.
– Хўш, нима бўлибди? – дебди ўткинчи ҳайрон бўлиб.
– Унда мен ким бўламан? – дермиш бола баттар
йиғлаб.

- Ана қаранг, ўғлингиз учинчи мартаба қамалаяпти.
Сиз эса унга таълим бермаяпсиз!
– Ўқитаяпман, ўқитаяпман уни! Лекин нима қилайки,
хар гал қўлга тушиб қолаяпти!

- Она ўғлига деди:
– Дала ҳовли сотиб олмоқчимиз. Шунинг учун даданг
ароқ ичишни, мен эса тамаки чекишни ташлашга қарор
қилдик. Сен нима қилмоқчисан, болам?
– Менми, мен эса мактабни ташлашим мумкин.

- Онаси қизидан сўрабди:
– Қизим, сен билан бирга келган киши ким?
– Танишиб қўйинг! Бу менинг бўлажак биринчи тур-
муш ўртоғим бўлади.

Ўқитувчи ўқувчидан сўради:

– Петров, қани айт-чи, нима учун ҳар куни мактабга кечикиб келасан?

Петров жавоб берди:

– Ҳар гал мактабга яқинлашаётганимда бурчакдаги “Диққат! Мактаб! Тезликни пасайтиринг!” деган ёзувга кўзим тушади.

Ўқитувчи ўқувчига танбەх берди:

– Боқижон, нега қўлларинг бунча ифлос? Одам шунақа ҳам бўладими? Агар менинг ўрнимда сен бўлганимда нима қилардинг?

Боқижон жавоб берди:

– Менми, мен ўзимни гўёки буни сезмагандек, одобли тутган бўлардим.

Болалар хонасида ўйнаб ўтирган ўғли олдида онаси кириб келди ва деди:

– Ўғлим агар ҳафсала билан пианино чалсанг, сенга бир рубл пул бераман.

– Бир рубл ҳам пул бўптими? Агар пианино чалманг, уч рубл бераман деб отам ваъда қилди-ку!

Кунларнинг бирида чукчанинг оиласида олтинчи фарзанд туғилди. Чукча унинг гувоҳномасига шундай ёздирди: “Отасининг миллати – чукча, онасининг миллати – чукча, боланинг миллати – хитой”. Бундан ажабланган одамлар сўрашибди:

– Қанақасига хитойлик бўлади? Сизлар, яъни чақалоқнинг ота-онаси чукчалар-ку?

– Гапингиз тўғри, лекин мен газетада ўқидимки, ер юзидаги ҳар олти кишининг бири хитойлик экан.

Жажжи қизалоқ мактабга илк бор қадам қўйди. Уйига қатиб келганида онаси ундан сўради:

– Қизалоғим, биринчи муаллимнинг сенга ёқдими?

– Унчалик эмас. Анқов экан, – жавоб берди қизалоқ.

– Нима учун?

– Бизга нуқул савол бераверади, савол бераверади.

Ота ўғлига шундай насиҳат қилипти:

– Ўғлим, ҳаргиз ёдингда бўлсин! Юриб кетаётган автобуснинг, аёлнинг, янги иқтисодий ислохотларнинг ортидан қува кўрма. Чунки улардан сўнг яна янгилари пайдо бўлади.

Бутун синф иншо ёзиб топширганидан сўнг икки биродар учрашиб гурунг қилишяпти:

– Иншонгда нималарни ёздинг? – сўради бири иккинчисидан.

– Ҳеч нарсани.

– Қанақасига ҳеч нарсани! Ҳушинг жойидами ўзи, ёзилмаган топ-тоза варақни топширдингми?

– Худди шундай.

– Аблах! Мен ҳам ҳеч нарса ёзмасдан, тоза варақни топширдим. Энди уни кўрганлар мени сендан кўчирган, деб ўйлашлари мумкин.

Милиционер кўчада безорилик қилиб юрган болани уйига еткалаб келди. Эшикни боланинг отаси очди.

– Бу сизнинг болангизми? – сўради милиционер жиддий туриб.

– Худди шундай, лекин уни бу ерга кейинроқ олиб келинг, чунки ҳозир уйимизда меҳмонлар бор.

Йиғидан тўхтаган тўполончи ўғлидан отаси сўрабди:

– Йиғингни тўхтатдингми?

– Йўқ, бир оз дам олиш учун тўхтадим.

Эр-хотин беш яшар боласи билан ресторанга ташриф буюрди. Оила бошлиғи буюртма берди:

– Официант, икки қадаҳда май олиб келсангиз.

– Нега энди, онам ичмайдимми? – деб сўради бола.

Она ўғлига деди:

– Воважон, болам, дафтарингизнинг муқовасига отангнинг фотосуратини ёпиштириб қўйибсанми?

Ўғли жавоб берди:

– Ўқитувчимиз “Сенинг уй ишларингни тайёрлаб бераётган ўша аблаҳнинг юзларини бир кўрсам”, деган эди. Шунинг учун ўқитувчимизга имконият яратиб бердим-да.

Беш яшар ўғил онасига хафа бўлиб шундай деди:

– Мен сиз ота-оналарни ҳеч тушунолмаيمان. Чақалоқ Ферузнинг юришини, гапиришини сабрсизлик билан кутиб яшайсизлар. Мендан эса доимо гапирмасдан оғзимни юмиб, жим ўтиришни талаб қиласизлар.

Ўқитувчи савол берди:

– Олимжон, қани айт-чи, Хитой олисми, Ой олисми?

Ўқувчи жавоб берди:

– Албатта, Хитой олис!

Ўқитувчи яна сўради:

– Нега ундай деб ўйлайсан?

– Ахир биз Ойни кўра оламиз. Хитойни эса йўқ.

Кўча тарбияси, таъсири остида вояга етган йигит кийим-кечак дўконига кириб, сўрабди:

– Кечирасиз, майкангиз борми?

– Йўқ, – дебди сотувчи қиз.

– Мен, дўконда борми, деб сўраяпман.

ТЕСТЛАР

ТЕСТ

Ўзингни англамасдан туриб ўзгаларни тушуна олмайсан, деган гап бор. Сиз-чи, қандай одам эканлигингизни, фазилатларингиз қай даражада шакланганлигини, атрофдаги инсонлар билан муомалангиз, муносабатларингиз қандайлигини яхши биласизми? Билсангиз яхши, билмасангиз-чи? У ҳолда ўзингизни ўрганишга киришишингиз лозим.

Шуни айтиб ўтиш жоизки, кейинги пайтларда жамоатчилик ўртасида тест ўтказиш тобора авж олмоқда. Чунки бу каби психологик савол-жавобларнинг ўтказилиши инсоннинг у ёки бу соҳа бўйича билимларини аниқлашда, аниқ вазиятлардаги муваффақияти ёки аксинча, муваффақиятсизликка учраши, эҳтирослари ва бошқа шахсий хислатларини аниқлашга ёрдам беради. Бундан ташқари, тестлар ва бошқа психоташхислар орқали киши ҳаётида юз бериши мумкинлиги ҳам исботланган.

Қуйида сизга таклиф этилаётган фарзанд тарбияси тўғрисидаги тест саволларига сизга ёққан жавобни эмас, ҳақиқатга яқинини танланг. Агар натижаларингиз қониқарли даражада бўлмаса, ўзингиздан кўнглингиз тўлмаган бўлса, феълингиздаги айрим нуқсонларни йўқотишингизга тўғри келади. Ёки аксинча, сиз натижалардан қониқсангиз-у, аммо камчиликларингиз борлигига ишонч ҳосил қилган бўлсангиз, сизда-ги фазилатлар ҳали тўлиқ камолга етмаган кўринади. Энди ўз устингиздаги назоратни бироз кучайтиришингиз керак бўлади.

Донишмандларнинг шундай гапи бор: “Ҳамма нарсанинг чорасини топса бўлади, фақат одам калтафаҳм бўлмаслиги керак”. Ишонамизки, сиз ҳар доим ўзингизни таҳлил қилишга ҳаракат қиласиз ва йиллар давомида

фешлингиздаги камчиликларни йўқотиб, уларни яхши фазилатларга алмаштириб борасиз. Қўлингиздаги психологик ва бундан кейин 99 та китобнинг ушбу қисмида бериладиган ҳар бир қадриятга тегишли тестлар тўплами бу борада сизга ёрдам беради, деган умиддамиз.

КИМНИ ТАРБИЯЛАШ ОСОН: ҚИЗНИМИ Ё ЎГИЛНИМИ?

1. Қизлар ўғил болаларга нисбатан гапга тез кўнади.
А. Ҳа
В. Йўқ
2. Қизлар табиатга яхши муносабатда бўлади.
А. Ҳа
В. Йўқ
3. Ўғил болалар мураккаб вазиятларга яхши баҳо беради ва улар мантиқан фикрлайди.
А. Ҳа
В. Йўқ
4. Ўғил болалар қизларга нисбатан ўзини кўрсатишни кўпроқ ёқтиради.
А. Ҳа
В. Йўқ
5. Ўғил болалар аниқ фанларга лаёқатли.
А. Ҳа
В. Йўқ
6. Қизлар хасталик ва қийинчиликларга кўпроқ таъсирчан.
А. Ҳа
В. Йўқ
7. Қизлар ўз фикрларини яхши ифодалай олади.
А. Ҳа
В. Йўқ

8. Ўғил болаларда кўриш, қизларда эшитиш қобилияти яхши ривожланган.

А. Ҳа

В. Йўқ

9. Ўғил болалар очик жойда ўзларини яхши ҳис этадилар.

А. Ҳа

В. Йўқ

10. Ўғил болалар сержаҳл.

А. Ҳа

В. Йўқ

11. Қизлар жонсарақ эмас.

А. Ҳа

В. Йўқ

12. Қизлар кўпчилик даврасида бўлишни ёқтиради.

А. Ҳа

В. Йўқ

13. Қизлар меҳрибон.

А. Ҳа

В. Йўқ

14. Қизлар ўзгалар таъсирига берилишга мойил.

А. Ҳа

В. Йўқ

15. Ўғил болалар тadbиркор.

А. Ҳа

В. Йўқ

16. Қизлар қўрқоқроқ.

А. Ҳа

В. Йўқ

17. Қизлар кўпинча кайфиятсиз ҳолатда юради.

А. Ҳа

В. Йўқ

18. Қизлар бир-бири билан кам уришади.

- А. Ҳа
В. Йўқ

19. Ўғил болалар ўзларининг кимлигини кўрсатиб қўйишни ёқтиради.

- А. Ҳа
В. Йўқ

20. Ўғил болалар ижодиётга кўпроқ қизиқади, қизлар эса бир хил юмушни ҳар куни бажаришдан чарчамайди.

- А. Ҳа
В. Йўқ

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	Жами
А	2	0	0	0	0	0	2	0	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
В	0	2	2	2	2	2	0	2	0	0	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	
Жами																					

НАТИЖАЛАР:

0–12 балл. Сизнинг қизлар ва ўғил болалар ҳақидаги тасаввурингиз мутлақо нотўғри.

14 дан 26 баллгача. Жинслар руҳиятини билмайсиз. Шу сабабли ўғил болаларни тарбиялашда кўп хатоларга йўл қўйишингиз мумкин. Фарзандларингиз тарбиясига ижобий ёндашинг.

28 дан 40 баллгача. Сиз қиз ва ўғил болалар билан қандай муносабатда бўлишни биласиз. Фарзанд тарбиясида ўзингизнинг ички туйғуларингизга таянинг. Ана ўшанда ўғлингизни ҳақиқий йигит, қизингизни бахтли аёл қилиб тарбиялай оласиз.

СУДОКУЛАР

9

СУДОКУ

Судокү –бу японча бошқотирма бўлиб, Ўзбекистонда 2000 йилдан бошлаб оммалаша бошланди. У мантиқий фикрлашга асосланган. Бир қараганда у мураккабдек туюлса-да, уни бажариш қийин эмас. Унинг қоидалари жуда оддий.

Сизнинг эътиборингизга 81 катақдан иборат бўлган 9х9 ҳажмдаги тўрт тоифага ажратилган судокү ҳавола қилинади¹.

Биринчи тоифа – осон судокулар, яъни 81 катақнинг 45 ва ундан кўпроқ катаги рақамлар билан тўлдирилган бўлади:

4	5	2	7					8
		7	6	4	5			3
		9	2			7	5	4
5	9	3	8	6			7	
8	2		5		4		6	9
	4			1	3	5	8	2
9	3	4			7	8		
6			4	2	8	9		
2					6	1	4	5

¹ Судокү уйинидан бир эмас, балки кўп марта фойдаланиш учун бўш катақларни қаламда тўлдириш тавсия этилади.

Агар тўлдирилган 45 тадан кам бўлган катакни 10–15 дақиқа ичида тўлдирсангиз топқирликда ягона-сиз, 15–20 дақиқа ичида тўлдирсангиз топқирлик даражангиздан шикоят қилмасангиз бўлади.

Агар тўлдирилиши лозим бўлган катакларни тўлдиришда 20 дақиқадан кўпроқ вақт сарфласангиз, у ҳолда Сиз ўзингиздан хафа бўлишга тўлиқ ҳақлисиз.

Иккинчи тоифа – ўртача қийинликдаги су-докулар, яъни 35 дан 45 тагача катаклар рақамлар билан тўлдирилган бўлади:

1		8				6	2	
	5			8	2			1
		2		1	3		5	
4	9		8			2		
5				4	7		3	
	8	7		9		5		4
			5			4		2
9	7	4		2				
		5	9		4		8	3

Агар 35–45 оралиғдаги тўлдирилмаган катакларни 25–35 дақиқа ичида тўлдирсангиз топқирликда яго-

насиз, 35–45 дақиқа ичида тўлдирсангиз топқирлик даражангиздан шикоят қилмасангиз бўлади.

Агар тўлдирилиши лозим бўлган катакларни тўлдиришда 45 дақиқадан кўпроқ вақт сарфласангиз, у ҳолда Сиз ўзингиздан хафа бўлишга тўлиқ ҳақлисиз.

Учинчи тоифа – қийин судокулар, яъни 25 дан 35 тагача катаклар рақамлар билан тўлдирилган бўлади:

	1		3	6	2	7	5	
				1	9			
			5	8				9
1		6			7	5		3
	8		2		3			
		3	1		6			
3		5		2				8
	7				5		6	
						3		

Агар 25–35 оралиғдаги тўлдирилмаган катакларни 60 дақиқа ичида тўлдирсангиз топқирликда яғонасиз, 70 дақиқа ичида тўлдирсангиз топқирлик даражангиздан шикоят қилмасангиз бўлади.

Агар тўлдирилиши лозим бўлган катакларни тўлдиришда 80 дақиқадан кўпроқ вақт сарфласангиз, у ҳолда Сиз ўзингиздан хафа бўлишга тўлиқ ҳақлисиз.

Тўртинчи тоифа – мураккаб судокулар, яъни 25 тагача катаклар рақамлар билан тўлдирилган бўлади:

5		1			8		3	
3		6			9		4	
				5	2		8	
8		4						6
			5	3	4			
7						4		9
	5		2	1				
	9		8			7		5
	4		7			2		3

Агар 25 тагача тўлдирилмаган катакларни 80 дақиқа ичида тўлдирсангиз топқирликда ягонасиз, 90 дақиқа ичида тўлдирсангиз топқирлик даражангиздан шикоят қилмасангиз бўлади.

Агар тўлдирилиши лозим бўлган катакларни тўлдиришда 120 дақиқадан кўпроқ вақт сарфласангиз, у ҳолда Сиз ўзингиздан хафа бўлишга тўлиқ ҳақлисиз.

Бошқотирмани бажаришнинг асосий шарти, бўйи ва эни бўйлаб 1 дан 9 гача бўлган бўш катакларни шундай сонлар б и л а н тўлдириш керакки, энига ҳам, бўйига ҳам рақамлар такрорланмаслиги керак.

Шунингдек, 9x9 хонали алоҳида ажратилган блокларда ҳам 1 дан 9 гача бўлган рақамлар так-рорланмаслиги шарт.

Сизга омад тилаймиз!

I. ОСОН СУДОКУЛАР

9	8		6	4		7	5	
6			8	7		2	3	
3	4		2			6	9	
		9	7	1	5	4		
1	6	5				3	8	7
		4	3	6	8	9		
	9	6			4		7	2
	2	3		8	7			9
	1	8		2	6		4	3

7		5	3		2	6		1
	6			8			2	
2		1	7		6	3		9
8		7	4		9	1		2
	2			1			7	
1		6	8		7	4		5
6		8	2		5	9		3
	7			9			6	
9		2	6		8	7		4

II. ЎРТА ҚИЙИНЧИЛИКДАГИ СУДОКУЛАР

			1	6	8			
3	2	6						
	4					7	6	5
1		5	6	8	4			
4		2				8		6
			9	2	1	3		4
6	8	4					3	
						4	9	1
			5	4	7			

			4		8	7	9	6
2	6	7					4	
5			8	7	6	2		
				1		6	3	2
9			5	4	3			8
3	1	8		6				
		5	7	2	4			9
	7					5	8	1
6	9	3			5			

III. ҚИЙИН СУДОКУЛАР

7	1					5	8
3	6		4		2		1
				8	7	2	
				4	5		9 2
	5	7				6	3
2	8		9	3			
		1	5	9			
4			6		1		8 9
			5	4	7		

7	1					5	8
3	6		4		2		1
				8	7	2	
				4	5		9 2
	5	7				6	3
2	8		9	3			
		1	5	9			
4			6		1		8 9
6	9						4 7

6	2			3				5
	8				4		7	3
		4	7		2	8		
	3	1		4		7		
4			1		8			9
		8		2		6	1	
		5	6		9	1		
9	7		4				2	
8				5			9	6

IV. МУРАККАБ СУДОКУЛАР

				6		4	5	2
2							7	
	6		8					
				5	6	2		
1								8
		4	1	9				
					4		2	
	9							3
3	5	1		7				

7		8					5	4
6				9	8			
			4		5		2	
						5		
	9			3			4	
		6						
	3		9		1			
			7	4				
9	4					3		8

ФАРЗАНДЛАРИМ ВА НЕВАРАЛАРИМГА ЎГИТЛАРИМ

(хотима урнида)

Азиз фарзандларим ва невараларим!

Яратган эгам менга беназир гўзал Ватан – Ўзбекистонда туғилмоқ ва яшамоқ бахтини берган эди – унга хиёнат этмадим, она-Ватан туйғуси билан яшадим, унинг равнақи йўлида камтарона ва ҳалол меҳнатимни аямасдим. Яратган менга имон ато этган эди – имонимга содиқ бўлдим. Яратган менга ақл-идроқ инъом этган эди – идрокимни беҳуда нарсаларга исроф этмадим, Вақтимни зое кеткизмадим. Шу маънода:

*Мен-ку ҳаётимдан минг бор розиман
Рози бўлармикин мендан ҳаётим?*

Азиз болаларим! Халқнинг расми, одати шундайки, елиб-югуриб, қидириб-ахтариб ўзидан яхши ном қолдириш учун у ёки бу нарса ҳосил қиладилар ва топган нарсаларини ўзларининг энг яқин кишиларига ёки кейинги авлодларга қолдириб кетадилар.

Мен ярим асрдан ортиқроқ илмий-педагогик фаолиятимнинг сўнгги ўн беш йилида (нафақага чиққандан кейинги даврда) “Осуда яшашнинг 99 сири номли 99 жилдли маънавий-маърифий туркумни жамлашни ният қилдим ва улар таркибидаги “Қалбим уммонидаги томчилар” рукни остида битилган битиклар ва ўғитларни ёзишга киришдим. Бугунги кунгача дастлабки жилдларни чоп эта бошладим. Ушбу китоб шу туркумнинг 7 (сони) сиридир.

Азизларим!

Сизлар менинг учун энг яқин ва қимматлисизлар. Чунки инсон дунёга келар экан оилали ва фарзандли бўлишни яратгандан тилаб яшайди. Астойдил сўраган эканман, ниятимга эришдим. Оилали бўлдим. Аллоҳ сизлардек улуғ неъматларни берди. Зиммамда юксак масъулият юкланди.

Сизлар туғилмасданок соғлом зурриёт беришини яратгандан тиладим. Бугун мен энг бахтли инсонларданман. Чунки Аллоҳ сизларни тўрт мучали соғлом қилиб берди. Мана бугунги шажарамиз:

Ота Абдуллаев Ёрқин (1942)	Она Абдуллаева Гулсара (1947)
----------------------------------	-------------------------------------

Фарзандлар	Неваралар
Алишер (1967) Сабоҳатхон (1971)	Ойбек (1991), Отабек (1992), Сарвиноз (2003)
Покизахон (1968) Баҳодир (1963)	Шоҳрух (1990), Шахзод (1991), Шахбоз (1996)
Бахтиёр (1971) Барнохон (1970)	Ботир (1992), Бекзод (1997), Ислом (2009)
Азизжон (1978) Дилфузахон (1980)	Мухаррам бону (2003), Абдуворис (2006), Латифа (2013)
Хуршиджон (1981) Севарахон (1982)	Абдулбори (2004), Муслима бону (2009)

Гарчи турмушимизнинг дастлабки йиллари жуда ҳам етишмовчиликда ўтган бўлса-да сизларнинг тарбияларингизга бефарқ бўлмадик. “Бола тарбияси она

тарбиясидан”, деган мақолга амал қилдик. “Ҳар бир ота-она фарзандига гўзал тарбиядан ортиқ яхши мерос қолдиrolмайди”, деган ҳадисни дастурул амал қилиб олдик. Шу сабабли ёмон фарзанд бўлиб ўсмадингизлар. Одобли, ахлоқли бўлиб, оиламизнинг қувончи, бизларнинг эса суянчиғимизга айландингизлар.

Бугунги бахту-иқболларингиздан мамнунмиз. Ҳаётда ўз жуфтиҳалолларингизни топиб, оқил фарзандларни вояга етказиб, осудаликда яшаяпсизлар. Бунинг ҳаммаси Яратганнинг инояти-ю Сизларнинг ҳаётдек буюк неъматнинг қадрига етиб яшаётганларингиздан деб биламан.

Азизларим!

Сизларнинг оқилу-қобилликларингиз, бизларга нисбатан меҳрли, шафқатли бўлганларингиз туфайли “Олтин тўй”имизга етиб келдик ва уни нишонладик. Бугунги кунда шукроналикда кексалик гаштини суриб келяпмиз.

Азиз болаларим!

Менга сафар вақти яқинлашиб келмоқда. Рухсатларингиз билан Сизларга аталган ўғитларимни қолдирмоқдаман, токи ўзларингизга бино қўймагайсизлар ва ўзларингизга номуносиб ишларни қилмагайсизлар. Ҳар бирингиз учун:

Биринчи ўғит:

Энг аввало, ўзингни англаб ол. Ўзингни ўрган, тафтиш қил ва ўзингга баҳо бер. Бунинг учун қуйидагиларни ўзингдан изла ва виждон амри ила фоизларни қўйиб чиқ (жадвалга қара).

Жадвалга разм солиб эҳтимол айтарсан: Инсон ўзининг салбий томонларини ўзи кўра олармикан, деб. Ҳамма гап шунда. Ҳеч ким ўзини ёмон ёки жоҳилман демайди. Ваҳоланки, хоҳлайдими-йўқми ҳар бир инсоннинг табиатида икки турдаги сифатлар шаклланган.

Биринчиси, инсонга хос олижаноб ижобий фазилатлар бўлса, иккинчиси унинг тамомила акси бўлган қусур ва камчиликлардир.

Шуни билгинки, ҳар қандай одам ўзини мукамал, айбим йўқ деб айтади-ю, аксарият ҳолларда номақбул ҳатти-ҳаракатлари, гапу-сўзлари билан у салбий ҳислатларнинг ўзида борлигини билар-билмас, очиқдан-очиқ намоён қилади. Минг афсус худди шундай. Бу оддий исбот талаб қилинмайдиган ҳақиқат.

Ўзини англаб олиш жадвали

Т/р	Сендаги ҳислатлар (100%) ш.ж.			
	ижобий ҳислатлар	тахминий даражаси (%)	салбий ҳислатлар	тахминий даражаси (%)
1.	Бағрикенглилик	80	Худбинлик	20
2.	Ҳаваслилик		Ҳасадгўйлик	
3.	Адолатлик		Золимлик	
4.	Андишалик		Безбетлилик	
5.	Хуш хулқлик		Бадфеъллик	
6.	Сабрлилик		Шошқалоқлик	
7.	Шўкроналик		Нолишлик	
8.	Нафслилик		Баднафслик	
9.	Тўғри сўзлилик		Ёлғончилик	
10.	Камтарлик		Манманлик	
11.	Интизомлилик		Бebурдлик	
12.	Билимлилик		Нодонлик	
13.	Гуноҳсизлик		Гуноҳлилик	
14.	Иродалилик		Беқарорлик	
15.	Ишончлилик		Умидсизлик	
16.	Меҳрлилик		Оқибатсизлик	

17.	Хушёрлилик		Лоқайдлик	
18.	Мувозанатлилик		Асабийлик	
19.	Кечиримлилик		Аёвсизлик	

Унутма, “Айбини билган авлиё”, дейилади халқ мақолида. Айбни тан олиш имондандир. Беайб фақат Парвардигорнинг ўзи. Демак, ҳар бир бандада қандайдир даражада бўлса-да салбий хислатлар мавжуд.

Фикримнинг далили сифатида ҳазрат А. Навоийнинг бу ҳақда қуйидаги сўзларини келтираман: “Эй инсон, ўзингни бегуноҳ фаришта деб кўрсатишга уринма!” Вужудингни тафтиш қил, эт-бағринг тўла дев. Ичингдаги жаҳолатни енг! Адоватни қув! Ҳасадни парчала! Хасисликни ўлдир!”

Аҳмад Донишнинг қуйидаги сўзларига ҳам эътибор бер: “Инсон зуваласи – шайтоний, ҳайвоний ва малоикавий хислатлардан иборат қорилган ҳамирдан узилгандир. Шу боис у доимо хато қилишга мойилдир. Чунки унинг руҳида ижобийликдан кўра салбийликка яқин бўлган иккита шайтоний ва ҳайвоний хислатлар устундир”.

Бас шундай экан, жигарим, буюк алломаларимиз айтганларидек ўзингдаги мавжуд салбий хислатларни тан олгин-да, ҳеч бўлмаганда, бир марта ўзингни синаб кўр. Бунинг учун дастлаб ўзингга баҳо беришда қуйидаги ҳолатларга эътиборингни қарат:

1. Салбий хислатларинг борлигини тан ол.

2. Одамлар айбини кўрма. Олдин ўз айбингни кўр. Агар сендаги айб ундаги айбга қараганда камроқ бўлсагина сен унинг айбини юзига солишинг мумкин. Фақат дўстона тарзда.

3. Унутма! Инсоннинг ўлчови – тўғри қасрдир. Унинг суратидаги сон ўзгаларнинг унга берган баҳосини, махражидаги сон эса унинг ўзига ўзи берган баҳосидир.

Масалан, $\frac{4}{5}$ касрни олайлик. Бунда 4 сони сенга ўзгаларнинг берган баҳоси (яхши), 5 сони эса ўзингга ўзинг берган баҳонг (аъло). Равшанки, $4 < 5$.

Бу ўхшатиш жуда ўринли. Чунки инсон ўз айбини, хатоларини, хатти-харакатларини аксарият холларда ўзи кўра олмайди, аниқроғи, кўрса ҳам уларни тан олгиси келмайди.

Ҳеч қачон ўзига-ўзи: “Қани, қаерда хато қилдим, нима гуноҳ ёки ножўя иш қилиб қўйдим, бир ўзимни тафтиш қилиб қўяй, камчиликларимни танқидий нуқтаи назардан қараб чиқай-чи!” деган саволни бермайди.

Натижада ўзига-ўзи ортиқча баҳо беради.

1. Ана энди жадвалдаги биринчи хислатга эътиборингни қарат. Ушбу хислат ижобий ва салбий қисмлардан иборат. Бағрикенглигинг 80 % ни, худбинлигинг эса 20% ни ташкил қилар экан. Демак, сенда ижобий хислат устувор. Сен ҳар бир ўтган кунларингдан қониқиш ҳосил қилиб кейинги тонгни ёруғ юз билан кутиб олишга ҳақлисан.

Шу тариқа қолган хислатлар бўйича ҳам виждон ва имон тарозисига қўйиб аниқлаб чиқасан. Тўғри, ўзинг ҳақингда чин ҳақиқатни айтиш жуда мушкул. Лекин шунинг уддасидан чиқа ол. Фақат “мен”нинг соясида қолма, ўзингни йўқотиб қўясан.

Масалан, бағрикенглик даражаси очикқўнгиллигинг, одамларга хайрихоҳлик билан муносабатда бўлишинг, ўзгалар кулфатига ҳамдард бўлишинг, ўзаро ёрдамнинг даражаси билан белгиланади.

Ҳаваслилиқ даражанг бошқаларнинг муваффақияти, устунлигига ҳасад билан эмас, хайрихоҳлик, яъни ҳавас билан қараш даражаси билан аниқланади.

Адолатлилиқ даражанг – сендаги тўғрилиқ, поклик даражасига қараб аниқланади.

Сабрлилик даражанг – сендаги чидам, бардош, ўзини тия билишлик, шошқалоклик қилмасдан кута билиш даражасига қараб аниқланади.

Нафислилик даражанг – сендаги мол-дунёга, еб-ичишга, кийинишга, мансабга бўлган эҳтиросинг даражасига қараб аниқланади.

Шукроналик даражанг – сенинг ҳаётдан мамнунлик, розилигинг, нолимаслик даражангга қараб аниқланади. Қуйидаги тест саволларига жавоб бериб, ҳаётингдан мамнунлигинг, шукронадалигинг даражасини билиб ол.

ТЕСТ

Ўзингдан мамнунмисан?

Т/р	Саволлар	Балл	
		ха	йўқ
1.	Бу дунёда яна туғилиб, янгича яшашни истаганмисиз? Агар шундай имконият бўлса, ҳозирги умр йўлдошинг ва қайнонангни танлаган бўлармидинг?	–	–
2.	Қизиқишинг ёки хоббий борми?	4	16
3.	Сени омадсизлик ўраб олса, “Бундай муваффақиятсизликлар фақат мен билан содир бўлади”, деб хафа бўласанми?	18	5
4.	Агар кимдир сенга ҳасад қилаётганини сезсанг, қувонасанми?	6	12
5.	Агар орқаворотдан кимдир сен ҳақингда “зерикарли ёки истараси совуқ инсон” деса, уни эшитиб қолсанг, руҳан эзиласанми?	16	2
6.	Тасаввур қил, сен билан боғлиқ қўнғилсизлик рўй берди, яқин танишингда ҳам шу ҳолат кузатилса, таскин топасанми?	3	12

7.	Кимдир ниманидир сендан яхшироқ бажарса, сиқиласанми?	2	16
8.	Лотереядан кўп пул ютиб олсайдим, деб тез-тез орзу қилиб турасанми?	4	20
9.	Яқинларингдан ёки танишларингдан бири қимматбаҳо харидлар қилганини эшитсанг, томир уришинг тезлашадими?	1	12
10.	Катта аудитория – кўпчилик олдида чиқиш қилишни, нутқ сўзлашни яхши кўрасанми	16	3

Энди тўплаган балларингни ҳисобла.

120 балл ва ундан юқори

Сен ўзингдан жуда мамнунсан “Ўзимга нисбатан танқидий баҳо бериб, бошқача кўз билан қарай олмайман”, деб ўйласанг, бу ҳақда дўстларингдан сўра.

60 баллдан 120 баллгача

Сен ўзингдан етарли даражада қониқасан. Аммо сени хаддан ташқари ўзига ишонган, ўзини яхши кўрадиган одам, деб бўлмайди. Эришган омад ва муваффақиятларга, атрофдагиларнинг фикрига қараб ўзингга берадиган баҳонг ўзгариб туради. Ўзингни қандай бўлсанг, шундайлигингча қабул қил.

60 баллдан кам

Афсус, сен ўзингга доим паст баҳо берасан, шу сабаб ўзингдан қониқасан, деб айтиб бўлмайди. Сен кўпроқ ўзингни сев, қалбингга қулоқ тутиб, ёқтирган ишларинг билан шуғуллан ва феъл-атворингга ижобий хислатларни тарбияла.

Иккинчи ўғит

Яратган инсоннинг вужудида олтита ташқи неъмат берганки, уларнинг учтаси (кўз, қулоқ ва бурун) сенга қулоқ солмайди. Сен уларнинг одобини таъминлашинг шарт. Кўзинг ножоиз нарсаларга назар солмасин. Қулоғинг ботил ва бидъат сўзларни эшитмасин. Бурнинг хуш ёқмайдиган нарсаларни ҳидламасин.

Қулоқ соладиган ва бошқара олиш мумкин бўлган учта неъмат (тил, қўл ва оёқ). Тилинг беҳуда гапларни гапирмасин, ақлингдан олдин югурмасин. Қўлинг гўзалликларни яратсин. Оёгинг эса сени ножоиз жойларга етакламасин.

Учинчи ўғит

Соғлом турмуш тарзига риоя қил. Ичма, чекма, кам е, кам де ва кам ухла. Сенинг энг катта ютуғинг меъёрни билиш бўлсин. Ҳеч қачон ҳаддингдан ошма. Кам десанг – доноликка эришасан. Кам есанг – очарчиликка дуч келмай бой-бадавлат бўласан. Кам ухласанг – баркомолликка, маънавиятга, мукамалликка эришасан. Умринг узаяди.

Агар ярим кундан ортиқ ухлаган одамни кўрсанг, билгинки, у кўп азоб чекади. Эрталаб ўрнингдан туриб ўзингдан: “Нима иш қилишим керак?”, кечқурун ётишдан олдин эса “Нима иш қилдим?” деб сўра. Шундагина сен уйғоқликда яшаётган бўласан.

Тўртинчи ўғит

Саодатга эришишнинг қуйидаги учта сирини яхшилаб билиб ол:

1. Бошқаларга қараганда кўпроқ бил. Одамлар илм туфайли эзуликка эришадилар, ёвузликдан халос топадилар.

2. Бошқаларга қараганда кўпроқ ишла. Билгин, донишмандлар бекорчиликни ўлим билан тенглаштиришади. Ғойибдан марҳамат кутма. Ўз кучинг салоҳиятига таяниб яша. Оғирнинг устидан, енгилнинг остидан юришни ўзинга ор деб бил.

3. Бошқаларга қараганда камроқ нарсалардан умидвор бўл. Нафсингни тий. Билгинки, нафс инсон ҳаётини оғуга айлантириш қудратига эга, ўз нафсига қул бўлган одам ҳеч қачон озод бўлмаган. Унутма, одамлар ичида энг бахтсиз истаги, хоҳиши чексиз бўлгандир.

Бешинчи ўғит

“Авесто”даги “Эзгу фикр, эзгу сўз, эзгу амал” шиорини дастурул амал қилиб ол. Фикринг, сўзинг фақат яхши, шарафли ишларни амалга оширишга қаратилган бўлсин. Фақат яхшилик сенинг шиоринг бўлсин. Ширинсўз ва мулойим бўл. Улар балони қайтаришга кодир.

Амалларинг эзгу бўлсин. Уларни айтган вақтингда бажар “Ҳозир” дедингми уни ижро эт. Чунки “Ҳозир” сўзи ўзида ҳам ибтидони, ҳам интиҳони жо этувчи ўрталиқдир. Ижро этмасанг, бурдинг кетади. Тутуруқсиз деган номга “мушарраф” бўласан. Номаъқул амаллардан узоқ юр.

Олтинчи ўғит

Билгин, нажот икки нарсада – имон билан ниятдадир. Имонинг мустаҳкам бўлсин, сени ҳалолликка, покликка собит бўлишингни таъминлайди. Имонсиз одамлардан қўрқ, сабаби, улардан ҳамма нарсани кутиш мумкин.

Ниятинг сенинг хужжатинг. Оёғу қўлинг, тилингни ниятинг бошқаради. Сен энг аввало, ниятингни тозала,

яъни савоб – гуноҳнинг фарқини бил, кейингина режа туз! Юзингни ёруғ қиладиган ҳам, хонумонингни барбод қиладиган ҳам шу, ниятингдир.

Ҳар доим, ҳар бир одамга улуғ неъматга қарагандай, хурмат билан қара, мен албатта ундан яхшилик топаман деб қара. Бандаларига бўлган бу оқ ниятингдан Аллоҳ қувонади ва дарҳол уларнинг хуб томонларини сенга кўрсатади.

Еттинчи ўғит

Мўмин киши бешта хавф остида яшайди:

1. Бир мўмин унга ҳасад қилади.
2. Мунофиқ уни ёмон кўради.
3. Душман у билан уришади.
4. Шайтон уни адаштиради.
5. Нафси уни саргардон қилади.

Сен шу кулфатлардан ўзингни сақла. Уларнинг сенга кутку солишларидан эҳтиёт бўл.

Ҳеч қачон ҳасадгўй бўлма. Чунки ҳасад ичиқораликдан бошқа ҳислат эмас. У сени тубандликка бошлайди, қалбингни тирнайди, ярадор қилади. Билгинги, ҳасадгўй яқинларига кўнглини очади. Кимнидир қоралайди, кимдандир арз қилади. Кимнингдир ютуғини кўролмайди, уни камситади.

Мунофиқнинг тили бошқа, дили бошқа. Сўзи ва иши бир-бирига тўғри келмайди. У отингни сотади. Йўқ жойидаги айбларни тўнкайди. Чумолидан фил ясайди. Кулиб туриб, жонингни олади. Аслида, у сени ёмон кўради.

Шайтон сени йўлдан уради, адаштиради. Сени ваҳималарда чарчатиб, ўзи роҳат қилади, кўксингга ҳасадни ўша солади. Унинг ўтида бутун соғлигингни куйдириб, кул қилиб ўзи қувватга тўлади. У ҳамиша ўрта йўлда хушёр туради ва мақсадига эришади.

Нафсининг даҳшатли душман эканлигини юқорида айтувдим.

Азиз болаларим!

Айтишим керакки, ушбу ўғитларим кечирганларим замирида вужудга келган. Хаёлотга эрк бериб тўқиганим йўқ. Умумбашарий, барчага қарата айтилган, қатқат китобларда ўз аксини топган кўп ўғитларни бу ерда келтирдим. Уларни ушбу туркумнинг тегишли жилдларидан топиб ўқийсизлар деган умиддаман.

Бу ерда қайд этган 7 та ўғитимнинг ҳар бири устида ўйлаб кўришларингизни, улардан озиқланиб, ҳаётларингизда керак бўлган пайтларда фойдаланишларингизни истардим. Шу баробарида ўзларингиз тажрибаларингиздан орттирган ўғитлар билан тўлдириб кейинги авлодларимизга тухфа қилиб боришларингизни Яратгандан тилаб қоламан.

Ассалому алайкум ва раҳматуллоҳи ва баракотух.

Сизларнинг падари бузрукворларингиз.

Ёрқин Абдуллаев, 2022

МУНДАРИЖА

IV қисм. Тарбия усуллари

12-боб. Сиз тарбиянинг қандай усуллари қўллаган бўлардингиз?	4
12.1. Ҳаётда ўз тасдиғини топган усуллар натижалари.....	5
12.2. Ибрат.....	7
13-боб. Қаттиққўллик ёки меҳрибонлик усули нима?	9
13.1. Бош масала – интизом	9
13.2. Қаттиққўллик бўлмаса... ..	16
13.3. Ўта қаттиққўллик.....	20
13.4. Отанинг қаттиққўллиги ёмонми?.....	21
13.5. Боғчада қаттиққўллик усулини қўллаш маъқулми?	26
13.6. Мактабда-чи?.....	28
13.7. Қаттиққўл ота тавбаси	32
13.8. Қаттиққўллик меъёрини билган оталар.....	35
13.9. Эҳтимол, меҳрибонлик усулига устуворлик бериш маъқулдир?.....	36
13.10. “Отасининг ўғли”, “Онасининг қизи”	39
13.11. Эркалатиб тарбиялашнинг 9 офати.....	41
14-боб. Буйруқ ёки маслаҳат усули нима?	44
14.1. Буйруқми ёки ён босган маъқулми?	44
14.2. Эҳтимол, буйруқ эмас, балки маслаҳат яхшидир?	46
14.3. Иқроқ замирида.....	49
14.4. Баъзида буйруқ ҳам.....	50
15-боб. Танбех ёки мақтов усулиними?	52
15.1. Ҳадеб танбех бериш ўринлими?	52
15.2. Фарзанднинг ота-онасини танқид қилишга ҳаққи борми?	55

15.3. Эҳтимол, бола тарбиясида мактовга устуворлик бериш лозимдир?	57
15.4. Қандай қилиб танбех ва мактов мутаносиблигига эришилади?	60
16-боб. Насиҳат ёки ибрат усули	63
16.1. Насиҳат тошга ўйилган нақш	63
16.2. Ота насиҳатини олмаган ўғил	64
16.3. Эликка элик	66
16.4. Ибрат бўлишга лойиқмизми?	68
17-боб. Жазолаш ёки рағбатлантириш усули	74
17.1. Жазолаш нима?	74
17.2. Жазолашдан мақсад болани интизомли қилишми?	79
17.3. Ота камари: у тарбия самара берадимми?	80
17.4. Рағбатлантириш нима?	89
17.5. Совға қилиш ҳар доим ҳам рағбатлантиришми?	91
18-боб. Фарзанд тарбиясидаги бешта хато	95
18.1. Биринчи хато	95
18.2. Иккинчи хато	96
18.3. Учинчи хато	99
18.4. Тўртинчи хато	103
18.5. Бешинчи хато	105
18.6. Фарзандни бақирмасдан тарбиялаш мумкинми?	108
18.7. Асабни жиловлашнинг етти усули	109

У қисм. Фарзанд тарбиясига оид номалар

19-боб. Васиятлар	116
19.1. Васият нима?	116
19.2. Ҳазрати Али (р.а.) нинг васияти	117
19.3. Луқмони ҳақимнинг васияти	117
20-боб. Насиҳатлар, ўғитлар	121
20.1. Насиҳат нима?	121
20.2. Ризовуддин ибн Фаҳриддиннинг II насиҳати	121
20.3. Абу Бакр Сиддиқ ўғитлари	135
20.4. Қизларга тўрт насиҳат	136

20.5. Онанинг қизига насиҳатлари.....	138
20.6. Озарбод насиҳатлари.....	139
20.7. Она насиҳати.....	141
20.8. Ота насиҳати.....	143
20.9. Ёшларга 5 ўғит.....	146
21-боб. Мактублар	149
21.1. Честирфилд мактублари.....	149
21.2. Ог Мандино мактублари.....	159
21.3. Чарльз Чаплин мактуби.....	161
21.4. Қизимга мактуб.....	165
21.5. Фалсафа фанлари доктори, профессор Зиёдулло Давроновнинг ўғлига мактуби.....	167
21.6. Техника фанлари доктори, профессор Абдуваҳоб Икромовнинг “Дилимдаги дурдоналар” китобидан.....	173
21.7. Онанинг талаба ўғлига мактуби.....	175
21.8. Мени севманг.....	176
22-боб. Фарзандларнинг қалб изтироблари	178
22.1. Онамга мактуб.....	178
22.2. Қалбингдан меҳрга жой бер.....	180
22.3. Дил изҳори.....	182
22.4. Бир пиёла чой ёхуд адашган фарзанднинг онасига ёзганлари.....	183
22.5. Қарздорлик.....	188

VI қисм. Фарзанд тарбияси ҳақида социологик сўров натижалари

23-боб. Социологик сўров ҳақида	192
23.1. Социологик сўровни ўтказиш тартиби.....	192
23.2. Рақамлар замиридаги ҳақиқат.....	195

VII қисм. Фарзанд тарбияси тўғрисида оддий ҳақиқатлар

Қуръони карим оятларида.....	217
Ҳадисларда.....	223

Мақоллар	229
Донолар бисотидан	247
Олган сабоқларим ва хулосаларим	277
Шеърят	285
Латифалар	301
Тестлар.....	310
Судокулар	315
Фарзандларим ва невараларимга ўғитларим (хотима ўрнида).....	326

Ёрқин АБДУЛЛАЕВ

Маърифий-оммабон туркум

**ФАРЗАНД ТАРБИЯСИ
ВА ОСУДАЛИК**

Иккинчи жилд

*Муҳаррир Ш. Кушербаева
Дизайнер Ж. Одилов, У. Ортиқов
Компьютерда саҳифаловчи Ш. Мирқосимова*

E-mail: tipografiyacent@mail.ru Tel: 97-450-11-14, 93-381-22-07.

Bosishga ruxsat etildi 10.11.2022.

Бичими 60x84¹/₁₆, Офсет қоғози. Palatino Linotype гарнитураси.
Кегли 12 шпонли. Шартли босма табоғи 21,75. Нашр табоғи 21,5.
Адади 1000 нусха. Буюртма № 158

„Fan va texnologiyalar nashrioyt-matbaa uyi“
va „Rustam Print“
bosmoxonalarida chop etildi
Toshkent sh., Foziltepa kўchasi, 22-b uy.
Toshkent sh., Boғiшamol kўchasi, 160.

ISBN 978-9943-8759-4-4

9 789943 875944